**ПВНЗ «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

**ДЗЕКУНОВ СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ**

УДК 336.14:336.22:339.9

# ДИСЕРТАЦІЯ

# БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

07 Управління та адміністрування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ДЗЕКУНОВ С. М.

Науковий керівник: **Прокопенко Наталія Семенівна**, доктор економічних наук, професор

Сергій ДЗЕКУНОВ
Автор цифрового підпису Сергій ДЗЕКУНОВ
Дата: 2026.05.25 23:15:18 +03'00'

Київ – 2026

# АНОТАЦІЯ

Дзекунов С.М. Бюджетно-податкова політика в умовах глобалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 – Фінанси, банківська справа та страхування. – ПВНЗ «Європейський університет». Київ, 2026.

Дисертація присвячена поглибленню теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо удосконаленню бюджетно-податкової політики з метою підвищення ефективності державного фінансового регулювання в умовах глобалізаційних процесів.

В дисертації представлено концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики держави, який, на відміну від існуючих, базується на комплексному поєднанні аксіологічного, цільового та гіпотетичного підходів, враховує взаємозв'язок державного регулювання, форм реалізації, принципів, методів та інструментів бюджетно-податкової політики, а також передбачає інтеграцію бюджетних, податкових і боргових механізмів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави, підвищення результативності макроекономічного регулювання та адаптивності фінансової системи до умов глобалізаційних викликів і воєнних ризиків.

Запропоновано систему принципів бюджетно-податкової політики шляхом узагальнення та систематизації принципів бюджетної та податкової політики. До принципів бюджетної політики віднесено: принцип єдності бюджетної системи, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності й прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу. До принципів податкової політики віднесено: принцип обов'язковості оподаткування, рівності платників податків, правомірності, економічної обґрунтованості, нейтральності оподаткування, стабільності, рівнозначності та пропорційності,

єдиного підходу до встановлення податків і зборів. На відміну від нині відомих підходів, систему принципів доповнено авторським принципом фінансової стійкості, який полягає у забезпеченні здатності держави підтримувати стабільність бюджетної та податкової системи в умовах глобалізаційних процесів, воєнних викликів, економічної нестабільності та зовнішніх шоків шляхом ефективного управління доходами, видатками, державним боргом і фіскальними ризиками, що сприятиме попередженню, мінімізації та подоланню наслідків кризових явищ, зокрема воєнних конфліктів, глобальних економічних криз, пандемій, інфляційних процесів та інших загроз для фінансової системи держави. Це сприятиме підвищенню рівня макрофінансової стабільності держави, забезпеченню стійкості бюджетної та податкової системи до зовнішніх і внутрішніх викликів, посиленню ефективності державного фінансового управління, зниженню рівня дефіциту бюджету та боргових ризиків, а також формуванню сприятливих умов для сталого соціально-економічного розвитку країни в умовах глобальної нестабільності та воєнних загроз.

Обґрунтовано класифікацію видів бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації шляхом систематизації її за ознаками впливу на економічну кон’юнктуру, характером застосування фіскальних інструментів та спрямованістю державного регулювання, що дало змогу виокремити: стимулюючу бюджетно-податкову політику (спрямовану на активізацію економічного зростання шляхом збільшення державних видатків, зниження податкового навантаження та підтримки сукупного попиту); обмежувальну (орієнтовану на стримування інфляційних процесів, надмірного попиту та бюджетних дисбалансів через скорочення державних видатків або підвищення податкового навантаження); дискреційну (що передбачає свідоме державне коригування податків, видатків і трансфертів відповідно до поточної економічної ситуації); недискреційну (яка ґрунтується на дії автоматичних стабілізаторів, зокрема податкових надходжень, соціальних виплат і трансфертів, що змінюються залежно від фаз економічного циклу без окремих

управлінських рішень); експансійну (характеризується розширенням державного фінансування та/або зниженням податків з метою подолання рецесії, безробіття чи кризових явищ); протидіючу (спрямовану на обмеження інфляційного тиску та фіскальних дисбалансів шляхом скорочення державного споживання або збільшення податкових надходжень); нейтральну (що передбачає збалансованість доходів і видатків бюджету та мінімальний вплив держави на зміну рівня економічної активності). На відміну від існуючих підходів, класифікацію доповнено адаптивною бюджетно-податковою політикою, яка розглядається як гнучка система державного фінансового регулювання, здатна оперативно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього економічного середовища, прогнозувати потенційні фіскальні ризики та забезпечувати баланс між інтересами держави, суспільства і бізнесу, що сприятиме підвищенню ефективності державного фінансового управління, забезпеченню макроекономічної стабільності, зниженню рівня фіскальних ризиків та формуванню стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах глобальної нестабільності.

Означено методичний підхід до оцінювання фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання шляхом розроблення інтегрального індексу фіскальної ефективності (IFE), який, на відміну від існуючих підходів, орієнтованих переважно на оцінювання податкового навантаження або рівня бюджетних доходів, поєднує фіскально-результативну, інституційну, макроекономічну та стимулюючу складові, а також передбачає застосування коригувального коефіцієнта воєнного навантаження, що враховує частку військових видатків у загальних видатках державного бюджету. Це дозволяє комплексно оцінити здатність бюджетно-податкової системи забезпечувати доходи бюджету, ефективність податкового адміністрування, вплив фіскальної політики на економічне зростання, інвестиційну активність та рівень фіскальної стійкості держави в умовах воєнного стану, гібридних загроз і глобальної нестабільності. Наукова цінність запропонованого підходу полягає у розвитку теоретико-методичних засад оцінювання фіскальної

політики в умовах воєнної економіки та формуванні адаптивного інструментарію аналізу бюджетно-податкового регулювання, який може бути використаний у системі середньострокового бюджетного планування, моніторингу фіскальної стійкості та оцінювання ефективності державної фінансової політики в процесі післявоєнного відновлення та євроінтеграції України.

Удосконалено теоретичний підхід до визначення сутності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації, що полягає у взаємопов'язаному використанні державою бюджетних і податкових механізмів для формування доходів бюджету, визначення пріоритетів державних видатків, перерозподілу фінансових ресурсів, регулювання сукупного попиту і пропозиції, мінімізації фіскальних ризиків та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах посилення міжнародної економічної взаємозалежності, воєнних викликів і глобальної нестабільності, що сприятиме розширенню понятійного-категоріального апарату дослідження вище означеної проблематики.

Здійснено теоретичне обґрунтування ролі міжнародного співробітництва у формуванні бюджетно-податкової політики України в умовах глобалізаційних процесів та воєнних викликів, що, на відміну від існуючих підходів, розглядає міжнародну фінансову підтримку не лише як джерело покриття бюджетного дефіциту, а як системоутворюючий елемент забезпечення макрофінансової стабільності, підтримки платоспроможності держави, фінансування структурних реформ, післявоєнного відновлення та інтеграції України у світовий економічний простір. Це дозволило обґрунтувати залежність ефективності бюджетно-податкової політики від рівня зовнішньої фінансової підтримки, міжнародної координації, глобальних економічних ризиків та масштабів воєнних втрат, а також визначити вплив глобалізаційних процесів на трансформацію механізмів державного фінансового регулювання в умовах воєнної економіки.

Узагальнено науково-методичні підходи щодо адаптації бюджетно-податкової політики держави до внутрішніх і зовнішніх змін, які ґрунтуються на системному врахуванні комплексу зовнішньоекономічних, ринкових, операційних, фінансових та управлінських факторів впливу на процес формування та реалізації бюджетно-податкової політики. У межах запропонованого підходу визначено взаємозалежність між глобалізаційними процесами, нестабільністю світових фінансових ринків, рівнем зовнішньої заборгованості, інфляційними процесами, дефіцитом державного бюджету, волатильністю податкового законодавства, динамікою доходів населення, фінансовою стійкістю держави та ефективністю функціонування системи державного управління. На відміну від традиційних підходів, запропонований підхід передбачає комплексну оцінку впливу як зовнішніх факторів (глобальні кризові тенденції, інтеграційні процеси, міжнародна конкуренція, мобільність фінансових ресурсів, залежність від зовнішніх кредитів та іноземного капіталу), так і внутрішніх факторів (ефективність управлінського обліку, структура бюджетних витрат, стан фінансово-кредитної системи, рівень податкової дисципліни, корупційні ризики, недосконаліть механізмів державного фінансового контролю та адміністрування). Це дало змогу обґрунтувати напрями підвищення адаптивності бюджетно-податкової політики до умов воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації фінансової системи держави.

Обґрунтовано методичний підхід до оцінювання впливу факторів ризику на бюджетно-податкову політику держави шляхом застосування узгодженої системи вагових коефіцієнтів еластичності, які відображають силу, напрям та інтенсивність впливу воєнних, демографічних, енергетичних, інфраструктурних, зовнішньоекономічних та фінансових ризиків на формування доходів бюджету, рівень бюджетного дефіциту, податкові надходження та макрофінансову стабільність держави. На відміну від відомих підходів, запропонована система дозволяє комплексно враховувати взаємозалежність ендогенних та екзогенних факторів впливу в умовах воєнної

агресії, глобальної економічної нестабільності та високої невизначеності зовнішнього середовища, що забезпечує підвищення об'єктивності оцінювання фіскальних ризиків, прогнозування наслідків кризових явищ та формування адаптивної моделі бюджетно-податкового регулювання.

*Ключові слова: бюджетна система; бюджетно-податкова політика; бюджетні витрати; глобалізація; державний борг; державні гарантії; доходи бюджету; капітальні трансферти; місцеві бюджети; податкове адміністрування; податкове навантаження; податкове надходження; податок на прибуток підприємств; фіскальний механізм; фіскальна політика.*

## ABSTRACT

Dzekunov S.M. Budgetary and tax policy in the context of globalization. - Qualification scientific work prepared as a manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 072 - Finance, Banking and Insurance. - Private Higher Educational Institution «European University». Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to deepening theoretical provisions and developing practical recommendations for the financial support of the development of agricultural enterprises in order to increase agricultural production.

The dissertation proposes a model of functioning of the financial and credit support infrastructure for agricultural enterprises, which includes the following elements: financial, credit, labor, and information resources (external information flows and resources of the internal environment), consisting of commodity loans, subsidies and preferential loans, credit subsidization, outgoing cash flows (investments, loans, taxes). These are supported by guarantee funds of executive authorities, the state, agricultural producers, insurance companies, and the Agricultural Credit Guarantee Fund. The financial metabolism of the above elements will contribute to increased production, export of agricultural products, competitiveness of agricultural enterprises, food security, increased employment,

and growth of state budget revenues. This makes it possible to reveal the functioning potential of the financial and credit support infrastructure for agricultural enterprises and to identify prospects for their development through the use of financial, credit, labor, and information resources.

The application of the concept of financial support for the sustainable development of agricultural enterprises within the framework of Ukraine's recovery plan «New Agricultural Policy» is substantiated. Unlike existing approaches, this concept includes: goal – achieving financial support for the sustainable development of agricultural enterprises in the medium term; objectives – optimization of cash flows by volume, timing, and cost; ensuring maximum profitability; minimizing financial risks; ensuring long-term financial solvency of agricultural enterprises; regulatory and legal framework for the regulation of agricultural enterprises and the process of European integration; methods and instruments, sources and forms of financial support for agricultural enterprises.

The concept is based on key principles such as rational use of financial resources, risk minimization, development of investment activity, effective farm management, and optimal use of land resources. The stages of concept implementation are defined as follows: analysis of the financial condition of enterprises; development of a financial support strategy for agricultural enterprises; selection of financial instruments; organization of financial management; monitoring and analysis of performance results of agricultural enterprises. This will allow identifying opportunities for financial support of agricultural enterprise development and determining prospects for its use in the interests of the state, society, and European Union integration.

A theoretical interpretation of a comprehensive set of measures aimed at enhancing the investment attractiveness of agricultural enterprises and rural territorial communities is provided. These measures are defined as: 1) measures to improve investment efficiency, including modernization of depreciation policy, reduction of direct withdrawal of enterprise funds, effective regulation of prices and quantities at state-owned enterprises, establishment of investment banks, reduction

of the shadow economy, and restoration of trust of small enterprises in national financial institutions; 2) institutional policy measures at the state and regional levels, including expansion of local authorities' powers in investment policy management, guarantees of investment security, compliance with national investment legislation, reduction of state interference in foreign investment, coordination of activities of local and national authorities, as well as new proposals such as creating modern infrastructure in rural communities and providing residents of rural areas with information and advisory services on starting businesses and obtaining loans through specialized service institutions; 3) measures to intensify investment activity, including modernization and renewal of technical equipment of existing enterprises and creation of new ones; stimulation of domestic and foreign producers manufacturing import-substituting and export-oriented products; creation of an electronic system for accumulating information on investment projects; strengthening coordination between banks and financial institutions; establishment of guarantee funds and ensuring their stable operation.

This will expand opportunities for the development of agricultural enterprises and determine prospects for Ukraine's integration into the European Economic Community.

Methodological approaches to assessing the effectiveness of financial support for agricultural enterprises are defined. Unlike existing approaches, this method involves determining an integrated indicator of financial support for agricultural enterprises, calculated as follows: a set of indicators is defined (enterprise stability, liquidity and solvency, bankruptcy risk, development dynamics, business activity); the weights of these indicators are determined; integrated indicators are calculated for each group of financial performance indicators; and finally, an overall integrated indicator of the financial and economic condition of the agricultural enterprise is determined based on ranking. This contributes to reducing discretionary influence and ensuring objective managerial decision-making regarding enterprise development.

The concepts of «development of agricultural enterprises» and «financial support for the development of agricultural enterprises» are clarified. The development of agricultural enterprises, unlike existing interpretations, is proposed to be considered as irreversible, purposeful qualitative and quantitative changes occurring in the economic system of an agricultural enterprise under the influence of internal and external factors, aimed at the development of economic, environmental, and social components. Financial support for the development of agricultural enterprises is interpreted as an integrated process of providing enterprises with financial resources, the main function of which is the formation, accumulation, and use of financial resources to solve a range of tasks, thereby expanding the conceptual and categorical framework of research in this field.

The interpretation of state support in the form of a graduated spectrum of budget financing forms for selecting financial support for the development of agricultural enterprises is substantiated. The main forms include grants; support for livestock and farming through subsidies and compensations; compensation for the purchase of agricultural machinery; agricultural insurance; and financial support in the form of special budget subsidies and per-hectare subsidies.

Alternative forms of financial support for agricultural enterprises are summarized, namely factoring, forfaiting, crowdfunding, bridge financing, mezzanine financing, ECA financing, LBO financing, and agricultural receipts. It is revealed that the most common forms in solving the studied problem are factoring and forfaiting. The reasons for limited use of other forms are outlined, including lack of regulatory support, complex documentation processes, and bureaucratic barriers in concluding agreements. Further activation of agricultural enterprise activity through integration of agricultural and banking capital is proposed.

Proposals for adapting global experience in addressing financial support for the development of agricultural enterprises in the post-war period to domestic practice have been further developed. These include: intensifying the creation and development of small and medium-sized farms through preferential loans for seeds, fuel, livestock, poultry, land plots, and soil cultivation equipment; formation and

implementation of state policy to stabilize prices in the domestic market to ensure affordability for consumers with average income levels; procurement of high-quality breeding crop varieties, fertilizers with improved formulas, high-productivity livestock and poultry breeds, innovative machinery, and eradication of corruption; application of Israeli government experience in taxation, lending, state support, and innovation in agricultural enterprise development.

This will contribute to revitalizing the national economy, enhancing competitiveness of agricultural enterprises, increasing budget revenues at all levels, and creating living conditions in rural areas, especially in de-occupied communities.

*Keywords: budget system; fiscal policy; budget expenditures; military bonds; globalization; public debt; public guarantees; budget revenues; capital transfers; local budgets; tax administration; tax burden; corporate income tax; fiscal mechanism; fiscal policy.*

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

### *Статті у наукових фахових періодичних виданнях України*

1. Дзекунов С.М. Особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інфраструктура ринку.* 2023. № 72. С. 153-158.

DOI: https://doi.org/10.32782/infrastruct72-27

URL: http://www.market-infr.od.ua/uk/72-2023

2. Дзекунов С.М. Види, принципи та особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Економіка та управління.* 2023. №1. С. 101-111.

DOI: 10.36919/2312-7812.1.2023.101

URL: https://cms.economics-management.e-u.edu.ua/uploads/1217_a0a3b98064.pdf

3. Дзекунов С.М. Способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики: адаптація до внутрішніх і зовнішніх змін. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 13. С. 206-215.

DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.13.206

URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4114

4. Дзекунов С.М. Концептуальній підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Бізнес-навігатор*. 2026. Вип. 2 (85). С. 287-294.

DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.85-45

URL: https://www.business-navigator.ks.ua/journals/2026/85_2026/47.pdf

***Публікація розділу у колективній монографії***

5. Прокопенко Н.С., Дзекунов С.М**.** Бюджетна політика України: реалії сьогодення. Стратегія розвитку Києва: сучасні виклики глобалізованого простору: колективна монографія /за ред.: д.мед.н., проф. С.А. Павловського, д.е.н., проф. О.Ю. Могилевської. КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста» за підтримкою Департаменту економіки та інвестицій Київської міської державної адміністрації. Київ. Видавництво ТОВ «Талком». 2025. Розділ 13. С. 316-365. URL: https://ndirom.org/wp-content/uploads/2025/08/Monohrafiia-Stratehiia-rozvytku-Kyiva-zamina.pdf

***Публікації за матеріалами наукових конференцій***

6. Дзекунов С. М. Сутність бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 74):* матеріали Міжнар. наук. інтер.-конф. (м.Тернопіль, Україна – м.Переворськ, Польща, 6-7 лют. 2023 р.) С. 105-107.
URL: http://www.konferenciaonline.org.ua/data/downloads/file_1678480112.pdf

7. Дзекунов С. М. Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів. Міжнародна науково-технічна конференція

«ABIA» . ABIA. 2023 URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/AVIA/AVIA2023/paper/view/9357

8. Дзекунов С. М. Методичний аспект визначення ефективності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти :* зб. тез доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 верес. 2023 р. Львів, 2023. С. 14-17. URL: http://www.lviv-forum.inf.ua/save/2023/14-15.09/Збірник.pdf

9. Дзекунов С. М. Тренди цифрової трансформації освіти в умовах війни. *Цифрова трансформація в економіці, менеджменті та бізнесі. Проблеми науки, практики і освіти. Том 1. Цифрова трансформація в Україні за умов військового часу :* матеріали XXIX Міжнар. наук.- практ. конф., м. Київ, 30 лист. 2023 р. / редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2024. С. 45-46.

URL: https://irback.e-u.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57803156-e77a-4e83-a2bf-c7da3d89e89b/content

10. Дзекунов С. М. Перспективи розвитку бюджетно-податкової політики України в умовах сучасних викликів. *Фінансовий механізм забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах :* зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конфер. мол. вчених (м. Ірпінь, 22 лют. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 456-459. URL:

https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Fakultet%20finansiv%20ta%20cifrovih%20tehnologij/Kafedra%20publicnih%20finansiv/Konferencii/Zbrnik%20tez%20Miznarodnoi%20naukovo-prakticnoi%20konferenccii%20molodih%20vcenih%20Finansovi%20mehanizmi%20zabezpecenna%20vidnovlenna%20ekonomiki%20Ukraini%20v%20sucasnih%20umovah__.pdf

11. Дзекунов С. М. Стратегія досягнення ефективної бюджетно-податкової політики під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. *Детермінанти відновлення та розвитку України :* зб. матер. II Міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Чернігів, 28 черв. 2024 р.). URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_28_06_2024

12. Дзекунов С. М. Складові формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики України. *Підвищення ефективності діяльності підприємств харчової та переробної галузей АПК* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ 21-22 лист. 2024 р. Київ : НУХТ, 2024. 226 с. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16a08d6d-8c61-4618-8382-f79fd2f72d83/content

13. Дзекунов С. М. Адаптивна бюджетно-податкова політика як чинник економічної стійкості держави. *Стратегія розвитку України : фінансово-економічний та гуманітарний аспекти (в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення)* : матер. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовт. 2025 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Київ, Інтерсервіс, 2025. С. 178-183. URL: https://irb.nasoa.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9b7cdf3-6e73-479b-8cc2-1d66e78ad790/content

# ЗМІСТ

**ВСТУП ..... 16**
**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ..... 28**
1.1. Сутність бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації ..... 28
1.2. Види і особливості бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації ..... 42
1.3. Методичні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації ..... 56
Висновки до розділу 1 ..... 69

**РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ..... 72**
2.1. Моніторинг формування дохідної частини бюджету..... 72
2.2. Аналіз витрат бюджетних коштів в Україні..... 112
Висновки до розділу 2 ..... 161

**РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ..... 166**
3.1. Концептуальний підхід до формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації ..... 166
3.2. Способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики: адаптація до внутрішніх і зовнішніх змін..... 182
3.3. Удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання ..... 201
Висновки до розділу 3 ..... 209
**ВИСНОВКИ ..... 215**
**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ..... 219**
**ДОДАТКИ..... 233**

# ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується посиленням глобалізаційних процесів, поглибленням міжнародної економічної інтеграції, зростанням мобільності капіталу, трансформацією фінансових ринків та посиленням взаємозалежності національних економік. У таких умовах бюджетно-податкова політика держави набуває особливого значення як ключовий інструмент забезпечення макроекономічної стабільності, фінансової безпеки, соціально-економічного розвитку та підтримки конкурентоспроможності національної економіки. Для України питання ефективного функціонування бюджетно-податкової системи є особливо актуальним в умовах воєнного стану, необхідності повоєнного відновлення економіки, євроінтеграційних процесів та адаптації до глобальних економічних викликів.

Особливості сучасних глобалізаційних процесів значно впливають на формування державної фінансової політики, що проявляється у зміні фіскальних механізмів мобілізації бюджетних ресурсів, трансформації системи оподаткування, посиленні міжнародної податкової конкуренції та необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. У зв’язку з цим перед державою постає завдання формування ефективної бюджетно-податкової політики, здатної забезпечити стійкість державних фінансів, підтримку економічного зростання, стимулювання інвестиційної діяльності та соціального розвитку. Особливої ваги набуває необхідність створення такої системи бюджетно-податкового регулювання, яка б поєднувала фіскальну ефективність із підтримкою підприємницької активності, інноваційного розвитку та інтеграції України у світовий економічний простір.

В умовах глобалізації бюджетно-податкова політика стає не лише інструментом перерозподілу фінансових ресурсів, а й важливим фактором забезпечення економічної безпеки держави, підвищення рівня добробуту населення та зміцнення конкурентних позицій країни на міжнародній арені.

Значний вплив на функціонування бюджетно-податкової системи здійснюють сучасні кризові явища, зокрема наслідки пандемії COVID-19, воєнні дії, інфляційні процеси, нестабільність світових фінансових ринків та зміни у міжнародному економічному середовищі. За таких умов особливого значення набуває необхідність підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів, інновації фіскальних механізмів, удосконалення податкового адміністрування, забезпечення прозорості державних фінансів та адаптації бюджетно-податкової політики до сучасних глобальних викликів.

Проблемам формування та реалізації бюджетно-податкової політики присвячені праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Котвицька Н., Лукяненко І., Луніна І., Мельник В., Мельник Л., Овсієнко Н., Прокопенко Н., Скорик М., Тимошенко А., Федосов В., Чугунрв І., Щур Р. Дж. Стігліц, Р. Масгрейв, В. Танзі та інші. У наукових працях досліджуються питання фіскальної ефективності, податкового регулювання, бюджетної збалансованості, міжнародної податкової конкуренції та впливу глобалізації на державні фінанси. Разом із тим подальшого наукового обґрунтування потребують питання адаптації бюджетно-податкової політики України до сучасних глобалізаційних процесів, забезпечення її стійкості в умовах зовнішніх викликів та посилення ролі бюджетно-податкових інструментів у стимулюванні економічного розвитку держави.

Таким чином, необхідність поглиблення теоретичних засад та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів обумовлює актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, його мету, завдання, об’єкт, предмет та науково-практичне значення.

**Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи ПВНЗ «Європейський університет» за темою: «Управління фінансово-економічним розвитком в умовах інформаційних трансформацій» (№ 0120U105397), у межах якої означено види і особливості бюджетно-

податкової політики в контексті глобалізаційних процесів; запропоновано способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики та удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання в Україні

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних і методичних засад та обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування й удосконалення бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації.

Відповідно до визначеної мети в роботі поставлено такі завдання:

- поглибити розуміння сутності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації;
- означити види і особливості бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації
- визначити методичні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації
- здійснити моніторинг формування дохідної частини бюджету;
- проаналізувати витрати бюджетних коштів в Україні;
- запропонувати концептуальний підхід до формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації;
- опрацювати способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики;
- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання.

*Об'єктом дослідження* є процеси формування та реалізації бюджетно-податкової політики держави в умовах глобалізаційних процесів.

*Предметом дослідження* є теоретико-методичні та практичні засади бюджетно-податкової політики держави в умовах глобалізаційних процесів

**Методи дослідження.** У процесі вирішення поставлених завдань щодо дослідження бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних

процесів було застосовано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження.

Зокрема, історичний та діалектичний методи використовувались для дослідження сутності, еволюції, основних форм та особливостей бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних процесів; методи порівняння, аналогій та систематизації – під час узагальнення формування бюджетно-податкової політики до внутрішніх і зовнішніх змін; системно-структурний аналіз, індексний метод та метод групувань – у процесі дослідження стану бюджетно-податкової системи, аналізу дохідної частини бюджету, структури бюджетних видатків і оцінювання впливу глобалізаційних процесів на державні фінанси; метод середніх та відносних величин – під час оцінювання показників фіскальної ефективності та результативності бюджетно-податкового регулювання; метод кореляційно-регресійного аналізу – для визначення структури бюджетних видатків та виявлення її трансформацій упродовж 2019–2024 років та оцінювання взаємозв'язку між обсягами бюджетних видатків та дефіцитом державного бюджету; графічний метод – для наочного представлення результатів дослідження, тенденцій та динаміки бюджетно-податкових показників.

*Інформаційну базу дослідження* склали нормативно-правові акти, що регламентують основні засади та принципи формування й реалізації бюджетно-податкової політики; офіційні статистичні та аналітичні дані Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, Національного банку України, Міністерства економіки України, а також міжнародних організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду, Світового банку, OECD; монографії, наукові праці й публікації провідних вітчизняних і зарубіжних учених у друкованих та електронних джерелах; результати власних досліджень і розробок автора.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає у поглибленні теоретичних положень та розробці практичних рекомендацій щодо

формування й удосконалення бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. Найбільш важливими науковими положеннями, які містять елементи наукової новизни, є наступні:

*удосконалено:*

- концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики держави, який, на відміну від існуючих, базується на комплексному поєднанні аксіологічного, цільового та гіпотетичного підходів, враховує взаємозв'язок державного регулювання, форм реалізації, принципів, методів та інструментів бюджетно-податкової політики, а також передбачає інтеграцію бюджетних, податкових і боргових механізмів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави, підвищення результативності макроекономічного регулювання та адаптивності фінансової системи до умов глобалізаційних викликів і воєнних ризиків;

- систему принципів бюджетно-податкової політики шляхом узагальнення та систематизації принципів бюджетної та податкової політики. До принципів бюджетної політики віднесено: принцип єдності бюджетної системи, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності й прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу. До принципів податкової політики віднесено: принцип обов'язковості оподаткування, рівності платників податків, правомірності, економічної обґрунтованості, нейтральності оподаткування, стабільності, рівнозначності та пропорційності, єдиного підходу до встановлення податків і зборів. На відміну від нині відомих підходів, систему принципів доповнено авторським принципом фінансової стійкості, який полягає у забезпеченні здатності держави підтримувати стабільність бюджетної та податкової системи в умовах глобалізаційних процесів, воєнних викликів, економічної нестабільності та зовнішніх шоків шляхом ефективного управління доходами, видатками, державним боргом і фіскальними ризиками, що сприятиме попередженню,

мінімізації та подоланню наслідків кризових явищ, зокрема воєнних конфліктів, глобальних економічних криз, пандемій, інфляційних процесів та інших загроз для фінансової системи держави. Це сприятиме підвищенню рівня макрофінансової стабільності держави, забезпеченню стійкості бюджетної та податкової системи до зовнішніх і внутрішніх викликів, посиленню ефективності державного фінансового управління, зниженню рівня дефіциту бюджету та боргових ризиків, а також формуванню сприятливих умов для сталого соціально-економічного розвитку країни в умовах глобальної нестабільності та воєнних загроз;

- класифікацію видів бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації шляхом систематизації її за ознаками впливу на економічну кон'юнктуру, характером застосування фіскальних інструментів та спрямованістю державного регулювання, що дало змогу виокремити: стимулюючу бюджетно-податкову політику (спрямовану на активізацію економічного зростання шляхом збільшення державних видатків, зниження податкового навантаження та підтримки сукупного попиту); обмежувальну (орієнтовану на стримування інфляційних процесів, надмірного попиту та бюджетних дисбалансів через скорочення державних видатків або підвищення податкового навантаження); дискреційну (що передбачає свідоме державне коригування податків, видатків і трансфертів відповідно до поточної економічної ситуації); недискреційну (яка ґрунтується на дії автоматичних стабілізаторів, зокрема податкових надходжень, соціальних виплат і трансфертів, що змінюються залежно від фаз економічного циклу без окремих управлінських рішень); експансійну (характеризується розширенням державного фінансування та/або зниженням податків з метою подолання рецесії, безробіття чи кризових явищ); протидіючу (спрямовану на обмеження інфляційного тиску та фіскальних дисбалансів шляхом скорочення державного споживання або збільшення податкових надходжень); нейтральну (що передбачає збалансованість доходів і видатків бюджету та мінімальний вплив держави на зміну рівня економічної активності). На відміну від

існуючих підходів, класифікацію доповнено адаптивною бюджетно-податковою політикою, яка розглядається як гнучка система державного фінансового регулювання, здатна оперативно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього економічного середовища, прогнозувати потенційні фіскальні ризики та забезпечувати баланс між інтересами держави, суспільства і бізнесу, що сприятиме підвищенню ефективності державного фінансового управління, забезпеченню макроекономічної стабільності, зниженню рівня фіскальних ризиків та формуванню стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах глобальної нестабільності;

- методичний підхід до оцінювання фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання шляхом розроблення інтегрального індексу фіскальної ефективності (IFE), який, на відміну від існуючих підходів, орієнтованих переважно на оцінювання податкового навантаження або рівня бюджетних доходів, поєднує фіскально-результативну, інституційну, макроекономічну та стимулюючу складові, а також передбачає застосування коригувального коефіцієнта воєнного навантаження, що враховує частку військових видатків у загальних видатках державного бюджету. Це дозволяє комплексно оцінити здатність бюджетно-податкової системи забезпечувати доходи бюджету, ефективність податкового адміністрування, вплив фіскальної політики на економічне зростання, інвестиційну активність та рівень фіскальної стійкості держави в умовах воєнного стану, гібридних загроз і глобальної нестабільності. Наукова цінність запропонованого підходу полягає у розвитку теоретико-методичних засад оцінювання фіскальної політики в умовах воєнної економіки та формуванні адаптивного інструментарію аналізу бюджетно-податкового регулювання, який може бути використаний у системі середньострокового бюджетного планування, моніторингу фіскальної стійкості та оцінювання ефективності державної фінансової політики в процесі післявоєнного відновлення та євроінтеграції України.

*дістало подальшого розвитку:*

- визначення понять щодо сутності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації, що полягає у взаємопов'язаному використанні державою бюджетних і податкових механізмів для формування доходів бюджету, визначення пріоритетів державних видатків, перерозподілу фінансових ресурсів, регулювання сукупного попиту і пропозиції, мінімізації фіскальних ризиків та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах посилення міжнародної економічної взаємозалежності, воєнних викликів і глобальної нестабільності, що сприятиме розширенню понятійного-категоріального апарату дослідження вище означеної проблематики;

- теоретичне обґрунтування ролі міжнародного співробітництва у формуванні бюджетно-податкової політики України в умовах глобалізаційних процесів та воєнних викликів, що, на відміну від існуючих підходів, розглядає міжнародну фінансову підтримку не лише як джерело покриття бюджетного дефіциту, а як системоутворюючий елемент забезпечення макрофінансової стабільності, підтримки платоспроможності держави, фінансування структурних реформ, післявоєнного відновлення та інтеграції України у світовий економічний простір. Це дозволило обґрунтувати залежність ефективності бюджетно-податкової політики від рівня зовнішньої фінансової підтримки, міжнародної координації, глобальних економічних ризиків та масштабів воєнних втрат, а також визначити вплив глобалізаційних процесів на трансформацію фіскальних механізмів в умовах воєнної економіки;

- науково-методичні підходи до адаптації бюджетно-податкової політики держави до внутрішніх і зовнішніх змін, які ґрунтуються на системному врахуванні комплексу зовнішньоекономічних, ринкових, операційних, фінансових та управлінських факторів впливу на процес формування та реалізації бюджетно-податкової політики. У межах запропонованого підходу визначено взаємозалежність між глобалізаційними процесами, нестабільністю світових фінансових ринків, рівнем зовнішньої заборгованості, інфляційними процесами, дефіцитом державного бюджету,

волатильністю податкового законодавства, динамікою доходів населення, фінансовою стійкістю держави та ефективністю функціонування системи державного управління. На відміну від традиційних підходів, запропонований підхід передбачає комплексну оцінку впливу як зовнішніх факторів (глобальні кризові тенденції, інтеграційні процеси, міжнародна конкуренція, мобільність фінансових ресурсів, залежність від зовнішніх кредитів та іноземного капіталу), так і внутрішніх факторів (ефективність управлінського обліку, структура бюджетних витрат, стан фінансово-кредитної системи, рівень податкової дисципліни, корупційні ризики, недосконаліть механізмів державного фінансового контролю, податкового адміністрування). Це дало змогу обґрунтувати напрями підвищення адаптивності бюджетно-податкової політики до умов воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації фінансової системи держави;

- методичний підхід до оцінювання впливу факторів ризику на бюджетно-податкову політику держави шляхом застосування узгодженої системи вагових коефіцієнтів еластичності, які відображають силу, напрям та інтенсивність впливу воєнних, демографічних, енергетичних, інфраструктурних, зовнішньоекономічних та фінансових ризиків на формування доходів бюджету, рівень бюджетного дефіциту, податкові надходження та макрофінансову стабільність держави. На відміну від відомих підходів, запропонована система дозволяє комплексно враховувати взаємозалежність ендогенних та екзогенних факторів впливу в умовах воєнної агресії, глобальної економічної нестабільності та високої невизначеності зовнішнього середовища, що забезпечує підвищення об’єктивності оцінювання фіскальних ризиків, прогнозування наслідків кризових явищ та формування адаптивної моделі бюджетно-податкового регулювання.

**Практичне значення одержаних результатів**. Сформовані у дисертації рекомендації щодо удосконалення механізмів наповнення фондів; розширення можливостей залучення джерел фінансування; забезпечення балансування при зростанні соціального навантаження; підготовки аналітичних матеріалів щодо

прогнозування видатків на соціальні виплати; удосконалення підходів до оцінки потреб у бюджетному фінансуванні; врахуванні глобальних економічних ризиків під час формування фондів. Дані рекомендації прийнято для впровадження у практичній роботі Головного управління пенсійного фонду України у Київській області (довідка № б/н від 23.12.2025 р.).

Результати наукових досліджень щодо удосконалення бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних тенденцій та сучасних викликів, що передбачають застосування концептуального підходу до оцінювання впливу глобалізації на бюджетно-податкову систему держави, а також обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності держави (удосконалення механізмів наповнення фондів; розширення можливостей залучення джерел фінансування; забезпечення балансування при зростанні соціального навантаження), прийнято для використання у практичній діяльності Широківської сільської ради Запорізького району Запорізької області (довідка № 4157/02/01-01-80 від 29/12/2025 р.).

Основні положення дисертації, а також висновки та представлені рекомендації щодо напрямів удосконалення бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів, були апробовані та впроваджені у навчальний процес при викладанні лекцій та практичних занять для студентів факультету економіки та менеджменту ПВНЗ «Європейський університет» з дисциплін «Податкова система та оподаткування» і «Фінанси підприємств», що є складовою підготовки фахівців за освітнім рівнем бакалавр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» освітньо-наукової програми «Фінанси і кредит» (довідка №1/12-9/1/05 від 26.01.2026).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційна робота є самостійно виконаним і завершеним науковим дослідженням, у межах якого автором особисто отримано наукові результати, сформульовано висновки та розроблено практичні рекомендації. Основні положення дисертації відображені у наукових публікаціях автора та становлять підґрунтя авторського бачення проблематики формування й реалізації бюджетно-

податкової політики в умовах глобалізаційних процесів. Наукові результати, представлені у дисертаційній роботі, є наслідком особистих досліджень автора та характеризують його внесок у розвиток фінансової науки. У роботах, виконаних у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення та розробки, які належать автору особисто.

**Апробація результатів дисертації.** Основні результати досліджень, отримані у дисертаційній роботі, було оприлюднено та обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня: Міжнародної наукової інтернет-конференції. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 74)* (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 6-7 лютого 2023 р.); Міжнародна науково-технічна конференція «*ABIA*» (м. Київ, квітень 2023 р.); IX Міжнародної науково-практичної конференції «*Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти*» (м. Львів, 14-15 вересня 2023 р.); Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених. *Фінансовий механізм забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах.* (м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року); II Міжнародної науково-практичної конференції. *Детермінанти відновлення та розвитку України* (м. Чернігів, 28 червня 2024 року); XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. *Підвищення ефективності діяльності підприємств харчової та переробної галузей АПК ( Київ,* 21-22 листопада 2024 р.; XII Міжнародній науково-практичної конференції. *Стратегія розвитку України : фінансово-економічний та гуманітарний аспекти (в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення)* (м. Київ, 26 жовтня 2025 р.)

**Публікації.** Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 12 наукових працях загальним обсягом 4,13 друк. арк. (особистий внесок автора 3,83 друк. арк.), серед яких: 1 у колективній монографії (2,04 друк. арк. – особисто автору належить 1,2 друк. арк.), 4 статті у вітчизняних фахових виданнях (1,3 друк. арк.); 7 публікації за матеріалами науково-практичних конференцій (0,79 друк. арк.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, дев’яти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків до роботи, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 245 сторінки. Дисертація містить 15 рисунків та 28 таблиць (з яких 2 рисунків і 7 таблиць займають усю площу сторінки), має 4 додатків, що розміщуються на 5 сторінках. Список використаних джерел нараховує 177 найменувань, розміщених на 20 сторінках роботи.

# РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

## 1.1. Сутність бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації

В час повномасштабної війни, як ніколи, актуальне питання бюджетно-податкової політики України. Роль бюджетно-податкової політики країни визначає необхідність чіткої аргументованої характеристики її сутності в контексті глобалізаційних процесів у розрізі інтересів оборони і безпеки держави в складних умовах формування національної економіки. Складність з'ясування обумовлена перш за все тим, що даний термін використовується для визначення різних за своєю природою явищ. Одне з них виражає сукупність особливої сфери фінансових відносин, обумовленої існуванням основного централізованого фонду країни. Інше пов'язане із формою практичного поповнення і використання бюджетних відносин, законодавчо оформлених відповідним фінансовим документом. Сутність бюджетно-податкової політики значним чином залежить від конкретної господарської та політичної ситуації, а також від стратегії економічного розвитку країни. На даний час сутність даного поняття значним чином залежить від стратегії держави, що в першу чергу захищає свій територіальний суверенітет.

Бюджетно-податкова політика зводиться до цілеспрямованої діяльності державних органів із використанням податкової та бюджетної систем для реалізації конкретних напрямів їх реалізації виключно в інтересах громадян, суспільства і держави. Сутність бюджетно-податкової політики полягає у взаємопов'язаних елементах бюджетної та податкової системи, заснованих на правових та економічних засадах, та регулюванню з метою збалансування циклічності економіки країни.

Бюджетно-податкова політика є одним із інструментів державного втручання в економіку з метою подолання економічного спаду. Даному питанню було привячено роботи вчених економістів [141; 142; 143; 144; 149;

150; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160]. В загальному значенні бюджетно-податкова політика – це регулювання доходів і витрат держави. Заходи бюджетно-податкової політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій) і регулюють сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансферних виплат і оподаткування.

Сутність бюджетно-податкової політики в концентрованій формі визначає заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної занятості та виробництво не інфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування бюджету в цілому. Оскільки здійснення державних видатків означає використання засобів державного бюджету, податки якого є основним його джерелом поповнення, то, звідси, фіскальна політика полягає в «маніпулюванні» державним бюджетом.

Державний бюджет в цілому являє собою зведену відомість доходів і витрат держави, яка є основним державним планом держави на поточний рік і затверджена на законодавчому рівні – Закон України «Про державний бюджет». Правові та економічні засади бюджетно-податкової політики регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, Податковим кодексом України, Бюджетним кодексом України [2], іншими законами, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади.

При цьому бюджетна політика України керується принципами реалістичності, прозорості, чітко визначених пріоритетів з розрахунком на майбутнє зростання. Реалістичність бюджету полягає в збалансованості бюджету, коли всі видатки мають бути підтверджені доходами, які відображають реальні податкові надходження від економіки без тотального підвищення податків. Цьому має сприяти прозорість бюджетної політики,

оскільки прогноз бюджету перевірений та затверджений незалежними експертами, а також представниками громадського суспільства. Особлива увага при затвердженні та аудиту приділяється пріоритетним сферам фінансування: обороноздатність, соціальні стандарти, освіта, охорона здоров'я, дипломатія, енергоефективність, а також відбудова країни та захист населення від військової агресії. Незважаючи на складні умови формування фінансових потоків економіки під час воєнного стану, бюджетно-податкова політика підтримують середньострокове планування бюджету, тобто розрахунок основних бюджетних параметрів на найближчі три роки з прогнозом на поступове зростання і відновлення економіки з урахуванням усіх коефіцієнтів факторів ризику. При цьому повинна враховуватися справедлива податкова система, що забезпечує досягнення стратегічних цілей сталого економічного розвитку в наявних умовах існування держави.

Необхідність бюджетно-податкової політики викликана потребою звести розрізнені конституційні положення, які визначають основи регулювання у сфері соціального-економічного розвитку країни і сфері регулювання бюджетних доходів і видатків держави. Тобто, державного регулювання у сфері оподаткування (фіскальної політики) і державних витрат. Засобами бюджетно-податкової політики здійснюється перерозподіл реального ВВП країни (до 50% ВВП) і регулюється сукупний попит і пропозиція, а отже і грошовий обіг [1, с. 28].

Крім того, сутність бюджетно-податкової політики встановлює загальну вимогу фундаментального, стратегічного характеру до формування правового державного порядку, якою повинні керуватися органи влади при прийнятті управлінських рішень стосовно суб'єктів видатків та оподаткування. Такою загальною вимогою є оптимальне поєднання ринкового регулювання економічних відносин суб'єктів господарювання з державним регулюванням макроекономічних процесів.

Це означає, що в правовому регулюванні у сфері господарювання і оподаткування не повинно бути крайнощів, тобто, з одного боку, усунення

держави від впливу на формування та здійснення економічних відносин, а з іншого – невиправданого втручання органів держави. В загальному визначенні державні видатки означають використання засобів державного бюджету, де податки є основним джерелом його поповнення, тобто бюджетно-податкова політика полягає в маніпулюванні державним бюджетом. В період циклічного спаду економіки, бюджетно-податкова політика держави збільшує державні видатки та скорочує податки з метою розширення сукупного попиту в економіці. Стабілізація економіки в умовах інфляційного надлишкового попиту відбувається за рахунок зменшення державних видатків та збільшення податків [1, с. 36]. При чому, ідеальним варіантом є збалансованість бюджету – повне покриття витрат доходами і утворення залишку коштів, тобто перевищення доходів над витратами.

Необхідність впровадження продуманої бюджетно-податкової політики (із врахуванням усіх факторів ризику і загроз) зумовлена необхідністю виробництва суспільних благ, перерозподілу доходів і стабілізації економіки. Досвід розвинених країн показує, що ефективність бюджетно-податкової політики залежить від умов споживання, заощаджень, інвестування, обсягу сукупного попиту і пропозиції, пропорцій між реальним та прогнозованим рівнем економіки і умови взаємодії національної економіки із зовнішнім світом [5, с. 13]. Тому так важливо враховувати всі фіскальні чинники ризику в контексті глобалізаційних процесів.

Головним чином вплив на економіку держава здійснює за допомогою заходів регулювання макроекономічних процесів. Тобто, детальна регламентація оперативної діяльності господарюючих суб’єктів здійснюється тільки у межах правового господарського порядку згідно вимог законодавства, що не має руйнівного економічного ефекту. У першу чергу, дана вимога повинна враховуватися при прийнятті законів, актів Президента України та Кабінету Міністрів, спрямованих на регулювання сфери бюджетно-податкової політики. Орієнтирами і визначальними критеріями мають бути відповідальність держави перед народом за свою діяльність, а також

необхідність утвердження України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Конкретизація вказаної загальної вимоги знайшла втілення у загальних принципах господарювання на конституційних основах правопорядку у сфері господарювання, що є правовими принципами побудови бюджетно-податкової політики держави (стаття 5, 6 Господарського кодексу України). Тобто держава бере участь у сфері господарювання не у своїх приватних інтересах, а з метою найбільш ефективної реалізації влади. Завдання перерозподілу видатків і доходів бюджету країни визначають сутність правоздатності держави, тобто приймаючи рішення органи державної влади повинні додержуватися свого призначення відповідно до статті 19 Конституції України про зобов'язання діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Поняття бюджетно-податкової політики українські дослідники визначають як «складову економічної політики держави, сукупність її заходів щодо управління фінансами та їх використання для здійснення своїх функцій та завдань» [3, с. 13-14, 53]. Тобто сутність бюджетно-податкової політики визначена системою заходів (законодавчих актів, адміністративних рішень) у сфері фінансів для цілеспрямованого впливу держави на розвиток фінансово-кредитної системи та національної економіки в цілому згідно принципів, визначених на законодавчому рівні (стаття 7 Бюджетного кодексу України): принципу єдності, збалансованості, повноти, обґрунтованості, ефективності, результативності, субсидіарності, цільового використання, справедливості, неупередженості, публічності і прозорості.

Основною метою фінансової політики на загальнодержавному рівні є забезпечення стабільного фінансового розвитку держави, її реалізація досягається розв'язанням завдань, які виникають у процесі розвитку фінансової системи. Основним завданням фінансової політики є пошук та запровадження оптимальної моделі перерозподілу ресурсів з метою стимулювання виробництва та соціального захисту населення. Для цього потрібно забезпечувати фінансовими ресурсами державні програми,

фінансувати державні видатки, перерозподіляти кошти між галузями та регіонами, стимулювати підприємницьку діяльність, кредитувати господарський комплекс, забезпечити розвиток міжнародних відносин тощо [5, с. 16, 53].

В сучасних умовах основна функція бюджетно-податкової політики – стабілізація економіки в умовах глобалізації, значною мірою вимагає перегляду підходів до формування видатків та доходів держави в умовах війни та збереження суверенітету держави. У період воєнної агресії на території України введено особливий правовий режим господарської діяльності, що визначається на основі законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану, що передбачає надання органам державної влади повноважень, необхідних для відбиття загрози та забезпечення національної безпеки [4]. Таким чином, сутність бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації з 2022 року значним чином зазнала форматування.

Указом Президента України від 24.02.2022 № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні введено воєнний стан [10]. Тому сутність бюджетно-податкової політики на рівні глибинних необхідних внутрішніх зв’язків нерозривно пов’язана із фіскальними ризиками, що виникають із умов існування даної політики на рівні глобалізації. Пізнання поняття бюджетної політики не може бути визначено без врахування ризиків, пов’язаних із змінами у макроекономічному середовищі в контексті глобалізаційних процесів.

Згідно підпункту 12 пункту 1 статті 38 Бюджетного кодексу України представлення фіскальних ризиків, до яких можуть бути чутливими державні фінанси, є обов’язковим для визначення сутності бюджетно-податкової політики. Зазначений підхід підвищує ступінь обґрунтованості рішень під час проведення бюджетно-податкової політики і створює підґрунтя для вжиття

адекватних заходів, спрямованих на мінімізацію можливих негативних впливів та забезпечення повного і вчасного фінансування пріоритетних напрямків державних зобов'язань.

Збалансована бюджетно-податкова політика стимулює зростання інвестиційних можливостей держави та підприємницької активності, підвищення рівня соціальної захищеності громадян, зміцнення конкурентоспроможності, обмеження монополістичних консолідацій і поліпшення міжнародного становища країни за допомогою прямих і непрямих важелів. Пряме державне регулювання передбачає використання коштів державного бюджету, державних цільових фондів, активів центрального банку, установ, міністерств, відомств тощо. Непряме державне регулювання передбачає маніпулювання і втручання безпосередньо на суб'єкти господарювання – підприємства, фінансових посередників, інвесторів тощо.

Даний фінансовий механізм бюджетно-податкової політики спрямовується на згладжування циклічних коливань економіки шляхом стимулювання сукупного попиту і пожвавлення економічного зростання шляхом збільшення державних витрат і зниження податків або шляхом обмеження інфляційного економічного зростання за допомогою збільшення податку і зниження державних витрат [7, с. 13].

В загальному значення бюджетно-податкова політика – це політика доходів і витрат держави, пов'язана з використанням нею податкової системи, бюджетної системи, системи соціальної допомоги для впливу на економічний розвиток країни та на сукупний попит та сукупну пропозицію [8, с. 221].

Світовий досвід свідчить, що найкраще розвивається економіка (темпами до 15 % зростання ВНП на рік) за мінімального оподаткування прибутку до 10 %. Тобто податкову систему має бути побудовано так, щоб робітники й підприємці були зацікавлені в підвищенні ділової активності, а держава водночас мала змогу, знизивши ставки оподаткування, отримати більше надходжень до бюджету. У разі ставки податку, нижчої за 10 %, накопичення капіталу відбувається швидше, ніж створюються умови для його

ефективного використання. У разі ставок податків 20 – 30 % економічного зростання здійснюється темпами 3 – 6 % на рік. Коли оподаткування прибутку підвищується до 30 %, відбувається спад розвитку економіки. Ефективність податкової системи залежить також від рівня її розгалуженості як за об'єктами, так і за суб'єктами оподаткування, а також за джерелами [8, с. 222].

Умови гібридної війни (з 2014 року), в яких економіка України функціонувала, та широкомасштабні військові дії країни-агресора (з 24.02.2022) кардинально змінили умови функціонування економіки та змінили традиційні форми і підходи до сутності бюджетно-податкової політики. Аналіз сутності та функціонування фіскальної політики в сучасних умовах повинен враховувати відповідні фіскальні фактори ризику. До таких фіскальних факторів ризику [11, с. 2], що знайшли своє відображення у видатках бюджету та пошуку нових дотацій можна віднести:

- повномасштабна агресія з боку російської федерації (руйнації виробничої, транспортної та житлової інфраструктури);
- розширення дефіциту бюджету внаслідок високої потреби у покритті значних витрат бюджету, у зв'язку із зростанням видатків на забезпечення оборони та підтримку населення й економіки, суттєвим скороченням доходів;
- посилення цінової та курсової волативності;
- погіршення збалансованості зовнішніх рахунків, що пов'язане із скороченням експортних валютних надходжень через заблоковані морські порти та руйнуванням об'єктів транспортної і виробничої інфраструктури, зростанням відтоку валюти за картковими операціями, що здійснюють мігранти з України за кордоном;
- зростання неплатоспроможності суб'єктів економічної діяльності, що пов'язане із їх втратами через негативні наслідки війни, зокрема, значні руйнування виробничої та соціальної інфраструктури, низький споживчий попит, погіршення платоспроможності, зростанням заборгованості, погіршення логістики;

- зростання цін на світових енергетичних ринках та значні пошкодження енергетичної інфраструктури;
- відсутність попиту на продаж об’єктів приватизації, що призводить до погіршення фінансового стану підприємств через неможливість залучення інвестицій унаслідок приватизації, подальшого збільшення фінансового навантаження на державу від утримання об’єктів, які могли б бути приватизовані;
- значна внутрішня та зовнішня інтеграції населення;
- загальне скорочення кількості зайнятих і зростання рівня безробіття.

До введення воєнного стану у країні, сутність фіскальної політики полягала в особливості формування бюджетно-податкової політики, що відображала суспільні інтереси та їх пріоритетність шляхом забезпечення стабільного фінансового розвитку держави. Реалізація фінансового розвитку досягається розробкою і впровадженням оптимальної моделі перерозподілу ресурсів з метою стимулювання виробництва та соціального захисту населення за допомогою фінансового забезпечення державних програм, видатків, перерозподілу коштів між галузями, стимулюванням підприємницької діяльності і господарського комплексу, забезпеченням розвитку міжнародних відносин тощо [3, с. 16, 53].

В Україні на даний час ставки податків надто високі й не стимулюють розвиток виробництва, одні й ті самі доходи оподатковують кілька разів. Витрати ж держбюджету пов’язані з функціями держави та йдуть на розвиток виробництва, управління, оборону, соціальне забезпечення зовнішньополітичних зв’язків, обслуговування та дотації державним підприємствам паливно-енергетичного і транспортного комплексу, дотації та допомогу сільському господарству, розвиток науки. Тому зазвичай виникає така проблема бюджетної системи як дефіцитність бюджетів, тобто перевищення витрат над доходами. Високий рівень бюджетного дефіциту свідчить про складне економічне та фінансове становище держави. Бюджетний дефіцит покривають, переважно, випуском державою боргових

зобов’язань – державних цінних паперів, які розміщують у резервних банках, а потім реалізують на вторинному ринку цінних паперів; емісією грошей, що може призвести до значної інфляції; отриманням зовнішніх кредитів від міжнародних фінансових організацій.

В Україні початок 2023 бюджетного року, в якому військовий бюджет сягнув більше 60% всіх видатків, але завдяки вчасній підтримці партнерів, пожвавленню на ринку облігаціям внутрішніх державних позик Міністерства фінансів України, всім сумлінним платникам податків, його було пройдено впевнено із значним запасом ліквідності. Проти минулого року доходи зведеного бюджету у співставних показниках (без грантів), залишились без змін (+0,9 млрд. грн. або +0,7%). Доходи без грантів (податки і неподаткові надходження) покривали 58% видатків бюджету. Це продовження тенденції минулого року. За підсумками всього 2022 р. цей показник становив 56%. Отже, поточні внутрішні доходи забезпечують трохи більше половини видатків. Решту видатків із запасом було профінансовано за рахунок зовнішніх грантів і запозичень, а також військових облігацій. Простір для фінансування видатків, поза межами військового бюджету і соціальної сфери, на які спрямовувалось 95% видатків бюджету, був мінімальним.

Воєнні дії на території України внесли свої корективи у розподіл структури видатків бюджету і пріоритетність напрямку формування бюджетно-податкової політики. Структура видатків зведеного бюджету виглядає таким чином: оборона - 54,7%; безпека і громадський порядок - 9,2%; соцзахист - 18,6%; освіта - 7,8%; охорона здоров’я - 4,1%; загальнодержавні функції - 2,8%; економічна діяльність - 1,2%; інші функції - 1,7%.

Дефіцит зведеного бюджету 2023 року України - 50,2 млрд грн. в тому числі держбюджет - 72,4 млрд грн, місцеві бюджети - профіцитні (+22,2 млрд грн.). Дефіцит профінансовано за рахунок боргових запозичень (≈70% – зовнішні пільгові кредити, 30% - військові облігації внутрішніх державних позик Міністерства фінансів України) [9].

Доходи бюджету 2023 року передбачено у сумі 1329,3 млрд грн, видатків – 2640,2 млрд грн, відповідно, прогнозований дефіцит сягнув до 20,6% ВВП. Серед пріоритетних видатків станом на початок 2023 року є: національна безпеки і оборони країни, що складає 18,2% ВВП; соціальний захист і населення – 7,1% ВВП; підтримка ветеранів – 6,8 млрд грн, освіта – 156 млрд грн; охорона здоров'я – 176,1 млрд грн. Основний макропрогноз Міністерства фінансів України полягає в зростанню ВВП на 3,2%, інфляції до 28% та номінального ВВП 6279,3 млрд грн [9]. Крім того, у видатки бюджету закладена програма відновлення і відбудови країни, надання грантів бізнесу, фонд ліквідації наслідків збройної агресії тощо.

Визначення основної тенденції бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів є підтримка партнерів України та міжнародне співробітництво в цілому. Контекст глобалізації під час збройної агресії вносить свої корективи не тільки у сутність бюджетно-податкової політики, а й визначає нові принципи побудови міжнародного співробітництва і підтримки. З метою стабілізації української економіки і фінансової системи в цілому, сприянню проведенню структурних реформ та створення підґрунтя для сталого економічного зростання, Україна активно співпрацює із міжнародними партнерами. В рамках такого співробітництва країна вирішується питання залученням фінансової та технічної підтримки, обмін кращим міжнародним досвідом, приведення українських стандартів до міжнародних норм. Міністерство фінансів, як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, формує та реалізовує державну бюджетно-податкову політику в умовах глобалізаційних процесів, здійснює супроводження та внутрішній облік програм фінансової допомоги, що надходять безпосередньо до державного бюджету. Допомога від держав-партнерів є безумовно дуже важливою, і відіграє не останню роль у джерелах фінансування державного бюджету серед військових облігацій, кредитів від Міжнародних фінансових організацій, двосторонніх кредитів і грантів.

Таблиця 1.1

Фінансування державного бюджету від міжнародних партнерів з 24 лютого 2023 року

| Країна | 2022 рік, млн.дол.США | 2023 рік, млн.дол.США |
|---|---|---|
| США | 11 990 | 2 247 |
| Європейский союз | 7 961 | 3 245 |
| Міжнародний валютний фонд | 2 693 | |
| Канада | 1 889 | |
| Європейський інвестиційний банк | 1 720 | |
| Німеччина | 1 584 | 51,5 |
| Велика Британія | 1 076 | 498 |
| Світовий банк | 1 385 | 161 |
| Японія | 581 | |
| Франція | 437 | |
| Італія | 330 | |
| Нідерланди | 318 | |
| Данія | 53 | |
| Інші міжнародні партнери | 126,5 | 107,6 |
| Всього, млн. дол. США | 32 144 | 6 310 |

*Джерело: [13]*

Недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій та країн-донорів може привести до додаткової грошової емісії, скорочення бюджетних витрат, відповідно споживання сектору загального державного управління, скорочення бюджетної підтримки бізнесу, що негативно вплине, як на обсяги попиту в економіці, так і на обсяги виробництва, що додатково вплине на динаміку цін.

Теоретичне осмислення глобалізаційних процесів бюджетно-податкової політики України у сучасному світі можливе лише за умови пізнання фундаментальних засад функціонування й розвитку національних економік, їхніх взаємозв'язків і тенденцій розвитку цивілізаційного процесу. В основі глобалізаційних процесів у світі визначена сукупність національних економік, пов'язаних між собою, що взаємодіють згідно міжнародного розподілу праці, економічних, фінансових, виробничих і науково-технічних зв'язків.

В широкому сенсі глобалізація – це процес інтеграції економічної, соціальної, політичної, культурної та навіть духовної сфер життя всіх країн

світу. Тобто взаємний вплив країн одна на одну у галузі економіки та усіх інших сферах суспільного життя країни [8, с. 246]. На показники розвитку економіки, що беруть участь у формуванні бюджету, значним чином вплинули: у 2021 році – розповсюдження пандемії COVID-19 на тлі поширення нових штамів коронавірісу, запровадження карантинних обмежень, пізній старт збиральної компанії у сільському господарстві, зниження обсягів транзиту природного газу, посилення гібридних загроз національній економіці з боку російської федерації, формування суттєвого дисбалансу на ринку праці тощо; у 2022 році – повномасштабна військова агресія з боку росії.

Оскільки наявна чітка залежність економічного розвитку кожної країни від впливу глобальних факторів і динаміки розвитку інших країн світу, тому воєнні дії порушили хід світового розвитку і привели до нової хвилі економічної світової кризи, що, в свою чергу, порушила стійкість глобального ринку товарів, капіталу і робочої сили. Це призвело до перерозподілу світових ресурсів і низки негативних наслідків для глобалізаційних процесів, а саме:

- відсутній доступ деяких суб’єктів до виробничих ресурсів і наукових досягнень, створених в інших країнах світу;

- обмеження руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили у глобальному економічному просторі;

- знищення (банкрутство) галузей національної економіки, які є неконкурентоспроможними на світових товарних ринках, повністю спрямовані на співпрацю з агресором або не мають можливості продовжувати діяльність під час війни (наприклад, цивільна авіація або морська торгівля).

В умовах глобалізаційних процесів Україна змогла отримати фінансову допомогу не тільки від неурядових фінансово-кредитних організацій, а й від урядів провідних країн світу. Також Україна ще більше зміцнила систему економічних зв’язків щодо міжнародної торгівлі товарів і послуг, міжнародного руху капіталу, міграції робочої сили, науково-технічного співробітництва, міжнародних валютно-фінансових відносин.

Враховуючи глобальний характер воєнної надзвичайної ситуації, розподіл матеріальних втрат знаходиться в дуже широкому діапазоні і не має кореляції з кількістю надзвичайних ситуацій, що виникають внаслідок військових дій (ліквідації наслідків обстрілів, гасіння пожеж, надання допомоги постраждалому населенню тощо). Враховуючи різні сценарії прогнозу виникнення кількості надзвичайних ситуацій, а саме: кількість надзвичайних ситуацій природного характеру може знаходитись у діапазоні 88-108, техногенного характеру – до 65 надзвичайних ситуацій. Визначення шкоди і збитків у зв'язку зі збройною агресією здійснюватиметься відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 326. Аналіз усереднених статистичних даних щодо розміру прямих матеріальних збитків свідчить про тенденцію збільшення завданих однією надзвичайною ситуацією збитків від 9,3 млн.грн. до 20,9 млн.грн. [10, с. 26].

На зміну підходів до пізнання формату сутності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації і надалі буде впливати невизначеність тривалості і інтенсивності військового конфлікту, що може позначитись на збільшенні людських втрат, вимушеної міграції населення, суттєвому зменшенні обсягу зовнішньої торгівлі, руйнуванні інфраструктурних об'єктів, збільшенні втрат у економічному та виробничому потенціалах, збільшенні витрат на логістику промисловими та агропідприємствами, зниженні рівня конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. В протидію негативним наслідкам, як попередження і нівелювання негативних ризиків, у видатки бюджету закладена програма відновлення і відбудови країни, надання грантів бізнесу, фонд ліквідації наслідків збройної агресії тощо.

Підсумовуючи вище означене, пропонуємо визначення сутності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів, що полягає у взаємопов'язаному використанні державою бюджетних і податкових механізмів для формування доходів бюджету, визначення пріоритетів

державних видатків, перерозподілу фінансових ресурсів, регулювання сукупного попиту і пропозиції, мінімізації фіскальних ризиків та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах посилення міжнародної економічної взаємозалежності, воєнних викликів і глобальної нестабільності.

Таким чином, проведене дослідження теоретичних засад бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів дало змогу поглибити наукові підходи до визначення її сутності, виявити сучасні фіскальні ризики та обґрунтувати необхідність адаптації бюджетно-податкового регулювання до умов глобальної економічної нестабільності й воєнних викликів. Отримані результати створюють теоретичне та методичне підґрунтя для подальшого дослідження ефективності бюджетно-податкової політики, аналізу стану державних фінансів України та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів бюджетно-податкового регулювання в умовах глобалізаційних процесів.

## 1.2. Види і особливості бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації

В умовах воєнного часу податкове законодавство змінюється дуже динамічно і продовжує змінюватись. Як ніколи, актуальне питання бюджетно-податкової політики України, оскільки усі війни у першу чергу є війнами економік. Бюджетно-податкова політика України, в першу чергу спрямована на адаптацію податкового навантаження та введенню ефективних фінансових інструментів в умовах війни, що спрямовані на створення умов для відновлення економічного середовища та розвитку економіки під впливом військової агресії. Побудова системного та ефективної бюджетно-податкової політики неможлива без всебічного дослідження її видів, принципів та

особливостей з урахуванням динамічної зміни зовнішніх факторів впливу в контексті глобалізаційних процесів.

Досягнення ефективності бюджетно-податкової політики можливе за умови її адаптивності та гнучкості до внутрішніх і зовнішніх викликів, здатності оперативно реагувати на зміни економічного середовища, геополітичні ризики та трансформаційні процеси, на що звертали увагу українські науковці [113; 114; 115; 145; 147; 148; 151; 152; 153;161; 162; 163; 164; 165; 166; 174; 175; 176: 177], підкреслюючи важливість своєчасної адаптації фіскальної політики до сучасних викликів, посилення її регуляторного потенціалу та забезпечення ефективного функціонування системи державних фінансів.

Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів функціонує в умовах воєнних викликів, що зумовлює необхідність адаптації фіскальних механізмів до потреб забезпечення державного суверенітету та економічної стійкості України.

Особливості національних тенденцій бюджетно-податкової політики зумовлені світовими закономірностями функціонування воєнних фінансів, що дозволяє виявляти вектори модифікації та адміністративного цілеспрямованого коригування діяльності державних органів із використанням податкової та бюджетної систем для реалізації конкретних напрямів їх реалізації виключно в інтересах громадян, суспільства і держави.

З початку повномасштабної війни бюджетно-податкову політику переорієнтовано на ведення збройної боротьби з агресором та фінансування соціально-економічних потреб країни. Структура фінансування відображає першочергове фінансування військових потреб. Принципи функціонування воєнної бюджетно-податкової політики радикально відрізняються від принципів фіскальної політики мирного часу, що спричиняє необхідність радикальної трансформації державних фінансів з початку ведення військових дій.

Загалом у період збройної боротьби з агресором ключовими завданнями для всіх гілок влади та прогресивних членів суспільства є забезпечення

безперебійного функціонування державних фінансів і виконання державою її ключових функцій, пріоритети спрямування фінансово-економічних ресурсів на обороноздатність, підтримка економічної діяльності та утримання макрофінансової стабільності в країні. Тому необхідно здійснювати виважену політику державного регулювання економікою.

Бюджетно-податкова політика використовується з метою згладження економічних коливань, тому для досягнення цілей уряд може використовувати різні види бюджетно-податкової політики: залежно від економічної кон'юнктури (стимулююча, обмежувальна) або залежно від впливу бюджетно-податкових інструментів (дискреційна (одномоментна), не дискреційна (автоматична)) [15, с. 23].

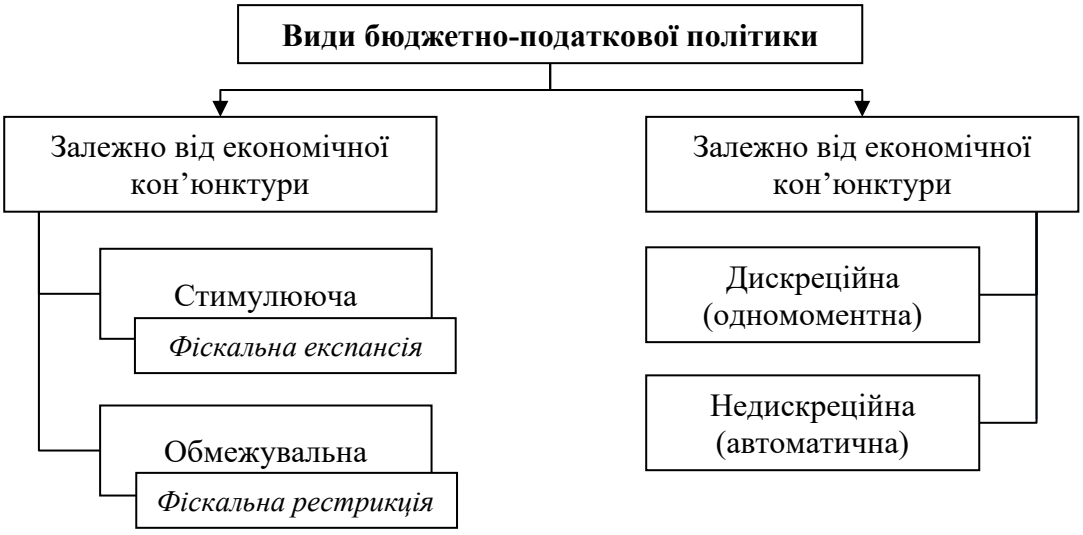



Рис. 1.1. Види бюджетно-податкової політики

Вибір видів фіскальної політики вказує на стратегічні цілі національної політики, залежні від економічної ситуації.

Стимулююча фіскальна політика (фіскальна експансія) здійснюється у період спаду економіки. У короткостроковому періоді спрямовується на подолання кризи в економіці, а у довгостроковому періоді послаблення податкового тиску може спричинити розширення пропозиції факторів виробництва і зростання економічного потенціалу. Характерним для стимулюючої фіскальної політики є зміна структури державного бюджету у

бік виробничого сектора економіки, збільшення державних закупівель та зниження податків.

В короткостроковому періоді заходи обмежувальної бюджетно-податкової політики (фіскальної рестрикції) дають змогу уповільнити темпи інфляції ціною зростання рівня безробіття і скорення обсягу виробництва. У довгостроковому періоді збільшення податкового тиску може викликати стійке зниження сукупної пропозиції і активізації ефектів механізму стагфляції, що за умов пропорційного зменшення державних витрат за всіма статтями бюджету призводить до значного скорочення державних інвестицій в ринок праці. Стимулююча податково-бюджетна політика здійснюється у разі значної інфляції і характеризується зміною структури державного бюджету на користь соціального сектора економіки, зменшенням державних закупівель та підвищенням податків.

За умов дискретної фіскальної політики уряд свідомо маніпулює податками та держаними витратами з метою зміни реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією та прискоренням економічного зростання. Для дискретної бюджетно-податкової політики характерно втілення програм громадських робіт та програм, пов’язаних із витратами держави, здійснення перерозподільних програм трансферного типу, циклічні зміни рівня податкових ставок. Стимулюючи зміни у фіскальних інструментах, уряд активізує взаємопов’язані економічні процеси, а саме: зміна сукупного попиту, зміна кон’юнктури ринку, зміна рівня ціни, зміна очікувань прибутку у суб’єктів господарювання, зміна обсягів виробництва, зміна рівня зайнятості, зміна доходів економічних суб’єктів тощо.

Недискриційна (автоматична) фіскальна політика полягає у дії вмонтованих стабілізаторів, яке забезпечують природне пристосування економіки до фаз ділової кон’юнктури. Автоматичні (вмонтовані) стабілізатори – це такі механізми в економіці, дія яких зменшую реакцію ВВП до зміни сукупного попиту. Автоматичними стабілізаторами є автоматична

зміна податкових надходжень при прогресивній системі оподаткування – система податків прогресивно залежить від особистих доходів та доходів підприємств. Якщо обсяг виробництва зменшується, то автоматично зменшуються і податкові ставки. Автоматичними стабілізаторами також являються допомога на випадок безробіття, соціальна допомога та інші соціальні трансфери [15, с. 28].

Дискреційна політика та політика автоматичної стабільності є сторонами взаємопов'язаної бюджетно-податкової політики, що доповнюють одна одну. Податки завдяки своїй здатності автоматично змінювати величину фінансових надходжень до бюджету у відповідності до потреб стабілізації економіки мають властивості вмонтованих стабілізаторів. Однак ступінь вмонтованої стабільності економіки залежить від величини циклічних бюджетних дефіцитів і надлишків, які виконують функції автоматичних амортизаторів коливань сукупного попиту.

Таким чином, бюджетно-податкова політика полягає у державному регулюванні перерозподілу продукції і є вагомим інструментом державного регулювання економікою і вимагає всеоплюючого планування, аналізу, оцінки і контролю при застосуванні ефективних стратегій державного регулювання та підвищення результативності діяльності сектора державного управління.

Поточна економічна ситуація в Україні вимагає проведення активної дискреційної бюджетно-податкової політики. Бюджет повної зайнятості, або стандартизований бюджет, формується пристосуванням фактичного бюджетного дефіциту або профіциту з метою уникнення автоматичних змін у податкових доходах таким чином, щоб визначити, якою є дискреційна бюджетно-податкова політика – експансійною, нейтральною чи протидіючою [17, с. 20; 10, с. 220].

Міністерством фінансів залежно від економічних умов, поставлених цілей і мети застосовує різні види бюджетно-податкової політики, а саме: експансійну, протидіючу або нейтральну.

Експансійна бюджетно-податкова політика, або дефіцитне бюджетне фінансування полягає в підвищенні державних видатків або скороченні податків з метою виводу економіки з рецесії чи високого рівня безробіття шляхом використання бюджетного дефіциту. Автором концепції дефіцитного фінансування, що спрямоване на стимулювання економічного зростання, є Лернер [16]. В основі цієї концепції лежать принципи функціональних фінансів, що передбачають оцінювання ефективності конкретних заходів політики за їх здатністю досягати визначених цілей [16, с. 161]. За Лернером [16] бюджетно-податкову політику треба здійснювати таким чином, щоб досягнути такого рівня випуску товарів і послуг, який відповідає рівню повної зайнятості, а також зберегти цінову стабільність незалежно від того, підвищують чи скорочують ці заходи державний борг.

Характер бюджетно-податкової політики зумовлює структурні зміни у державному бюджеті, включаючи можливість утворення дефіциту (профіциту) бюджету. Теоретично використання дефіцитного фінансування в окремих ситуаціях цілком виправдане, хоча варто брати до уваги і його негативний вплив [15, с. 52]. Вважається, що дефіцит бюджету, викликаючи розширення грошового обігу, зумовлює зростання виробництва. Заміщення приватного попиту на гроші державним досягається через реальне зростання економіки, низьку відсоткову ставку за кредитами та розширення пропозиції грошей [17, с. 27-28].

Контраргументом щодо стимулюючого ефекту експансійної політики є ефект витіснення. Він обумовлений тим, яким чином відбувається фінансування бюджетного дефіциту. Джерелами фінансування можуть бути державні запозичення, зокрема, через емісію облігацій або через грошову емісію. В результаті здійснення державних запозичень відсоткові ставки на ринку можуть зростати внаслідок вищого попиту на кредит. Такий ефект призводить до зниження приватного споживання, наслідком чого є нижчий сукупний попит на ринку, що суперечить меті бюджетного дефіциту [21, с. 224]. Лернер (1951) зазначав, що створення додаткових грошей є більш

експансійним і більш інфляційним засобом дефіцитного бюджетного фінансування, ніж запозичення. Оскільки запозичення обумовлює зниження ліквідності в економіці, тоді як наслідком створення грошової маси є підвищення ліквідності [16, с. 25].

Протидіюча бюджетно-податкова політика спрямована на обмеження негативних ефектів економіки. Її інструментами є скорочення державного споживання або підвищення податків через використання інструменту бюджетного профіциту. Протидіюча політика може бути ефективною, коли сукупний попит є завищеним, наприклад, коли виникає інфляція попиту і необхідно її контролювати шляхом обмеження сукупного попиту [15, с. 2; 16, с. 216]. За Макконелом і Брю [18, с. 216], акумулювання бюджетного профіциту має більший анти-інфляційний ефект, ніж його використання з метою погашення державного боргу. Відповідно до вбудованого стабілізатора, податкові доходи автоматично збільшуються з розширенням виробництва в періоди економічного зростання, і внаслідок зростання податків витрати домогосподарств та підприємців скорочуються, розширення економіки обмежується, що, в свою чергу, рухає бюджет від дефіциту до профіциту. Таким чином, високий рівень виробництва автоматично генерує протидіючий бюджетний профіцит [18, с. 216-219].

Нейтральна бюджетно-податкова політика не впливає на рівень економічної активності, оскільки вона застосовує збалансований бюджет, де видатки дорівнюють доходам бюджету. Слід зауважити, що бюджетно-податкова політика державних та місцевих органів влади часто є проциклічною, тобто вона швидше погіршує, ніж коригує рецесію чи інфляцію, підсилює економічні коливання. На противагу їй, контрциклічна бюджетно-податкова політика зменшує економічні коливання [15, с. 224]. Також існують проблеми внутрішнього лагу (час між шоком в економіці та дією політики, яка є відповіддю на цей шок) та зовнішнього лагу (час між заходом політики та його ефектом), що можуть призвести до неефективності в стабілізації економіки. Якщо монетарна політика має тривалий зовнішній

лаг, то бюджетно-податкова політика – тривалий внутрішній лаг, оскільки фіскальні рішення в основному здійснюються державними інституціями шляхом публічних обговорень бюджетних та податкових законів [16, с. 363].

Узагальнення результатів дослідження дало можливість встановити, що в сучасних умовах глобалізаційних процесів та воєнних викликів традиційні підходи до визначення видів бюджетно-податкової політики потребують більш ґрунтовної систематизації та уточнення їх функціонального призначення. Саме тому класифікацію видів бюджетно-податкової політики доцільно розглядати не лише як перелік окремих форм державного регулювання, а як цілісну систему взаємопов'язаних фіскальних інструментів, що застосовуються залежно від стану економічної кон'юнктури, рівня макроекономічної нестабільності, характеру внутрішніх і зовнішніх викликів та стратегічних пріоритетів держави. У зв'язку з цим було здійснено систематизацію основних видів бюджетно-податкової політики та уточнено їх змістовну характеристику. Так, стимулююча бюджетно-податкова політика розглядається як система заходів держави, спрямованих на активізацію економічного зростання шляхом збільшення державних видатків, зниження податкового навантаження та підтримки сукупного попиту. Обмежувальна бюджетно-податкова політика визначається як політика стримування надмірного попиту, інфляційних процесів і бюджетних дисбалансів шляхом скорочення державних видатків або підвищення податкового навантаження. Дискреційна бюджетно-податкова політика передбачає свідоме державне коригування податків, видатків і трансфертів відповідно до поточної економічної ситуації. Недискреційна бюджетно-податкова політика ґрунтується на дії автоматичних стабілізаторів, зокрема податкових надходжень, соціальних виплат і трансфертів, які змінюються залежно від фаз економічного циклу без окремих управлінських рішень. Експансійна бюджетно-податкова політика характеризується розширенням державного фінансування та/або зниженням податків з метою подолання рецесії, безробіття чи кризових явищ. Протидіюча бюджетно-податкова політика

спрямована на обмеження інфляційного тиску, надмірного попиту та фіскальних дисбалансів через скорочення державного споживання або збільшення податкових надходжень. Нейтральна бюджетно-податкова політика передбачає збалансованість доходів і видатків бюджету та мінімальний вплив держави на зміну рівня економічної активності.

Особливу увагу в умовах глобалізаційних процесів воєнних викликів та економічної турбулентності доцільно, на погляд автора, приділити адаптивній бюджетно-податковій політиці, яка розглядається як гнучка система державного фінансового регулювання, здатна оперативно реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього економічного середовища, прогнозувати потенційні фіскальні ризики та забезпечувати баланс між інтересами держави, суспільства і бізнесу. Такий вид бюджетно-податкової політики передбачає швидке коригування податкових, бюджетних і фінансових інструментів залежно від рівня економічної нестабільності, воєнних загроз, глобальних кризових явищ, соціальних потреб населення та особливостей національного економічного менталітету.

Адаптивна бюджетно-податкова політика спрямована на забезпечення фінансової стійкості держави, підтримку підприємницької діяльності, збереження соціальної стабільності, стимулювання економічного відновлення та формування довгострокової макрофінансової рівноваги в умовах постійної трансформації глобального економічного середовища.

Суть змісту бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних процесів, як інструменту регулювання, багатогранна і багатоаспектна, має комплексний характер та неоднозначну природу. Тому необхідно існує необхідність формування бюджетно-податкової політики відповідно принципів, затверджених на законодавчому рівні. Для громадян України дуже важливим є факт існування принципів бюджетно-податкової політики, а також реальні результати від їх дії навіть при прояві негативних тенденцій після початку збройної агресії по відношенню до України.

Зміцнення державних фінансів в Україні реалізовано шляхом застосування основоположних принципів бюджетно-податкової політики: єдності, збалансованості, повноти, обґрунтованості, ефективності, результативності, субсидіарності, цільового використання, справедливості, неупередженості, публічності і прозорості. Формування державного бюджету у 2023- 2024 роках засноване на принципах реалістичності (всі видатки підтверджені доходами, що відображають те, які надходження реально зможе забезпечити наступного року економіка без тотального підвищення податків), прозорості (прогноз доходів бюджету перевірений та підтверджений незалежними експертами та представниками громадянського суспільства, що робить процес бюджетування справді прозорим), чіткому визначенні пріоритетів (визначено конкретні сфери, які отримають пріоритетну увагу та фінансування – обороноздатність, соціальні стандарти, освіта, охорона здоров'я, дипломатія, створення Дорожнього фонду, енергоефективність, культура і децентралізація), з розрахунком на майбутнє зростання (середньострокове (на три роки) публічне планування бюджету з прогнозом на поступове зростання і відновлення економіки дозволить проводити системні глибокі реформи, підвищити інвестиційну привабливість та покращити бізнес-клімат).

На законодавчому рівні згідно статті 7 Бюджетного кодексу України та статті 4 Податкового кодексу України бюджетно-податкова політика визначена системою заходів (законодавчих актів, адміністративних рішень) у сфері фінансів для цілеспрямованого впливу держави на розвиток національної економіки згідно принципів бюджетної та податкової політики. Розгорнута характеристика принципів бюджетної та податкової політики наведена у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Характеристика принципів бюджетно-податкової політики

| № з/п | Принцип бюджетно-податкової політики | Характеристика |
|---|---|---|
| I. | **Принципи бюджетної політики** | |
| 1 | Єдності бюджетної системи | Означає існування єдиного розрахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Принцип забезпечується |

| | | |
|---|---|---|
| | | єдиною правовою базою, бюджетною класифікацією, формами бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, грошовою системою, соціально-економічною політикою. |
| 2 | Принцип збалансованості | Повноваження на здійснення витрат бюджету, які повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період. |
| 3 | Принцип самостійності | Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов’язання органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов’язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети. |

Продовження табл. 1.2

| № з/п | Принцип бюджетно-податкової політики | Характеристика |
|---|---|---|
| 4 | Принцип повноти | Полягає у відображенні в бюджеті усіх надходжень та витрат бюджету, що здійснюється відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади та місцевих органів. |
| 5 | Принцип обґрунтованості | Формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил. |
| 6 | Принцип ефективності | При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. |
| 7 | Принцип субсидіарності | Розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. |
| 8 | Принцип цільового використання | Бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями. |
| 9 | Принцип справедливості і неупередженості | Будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами. |
| 10 | Принцип публічності та прозорості | Інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. |
| 11 | Принцип відповідальності | Кожен учасник процесу несе відповідальність за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу. |
| II | **Принципи податкової політики** | |
| 1 | Принцип обов’язковості | Загальність оподаткування. Кожна особа зобов’язана сплачувати встановлені законом податки та збори, платником яких вона є. |
| 2 | Принцип рівності | Рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу. |
| 3 | Принцип правомірності | Невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства, презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу. |

Закінчення табл. 1.2

| № з/п | Принцип бюджетно-податкової політики | Характеристика |
|---|---|---|
| | Принцип збалансованості | встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його податковими надходженнями. |
| | Принцип соціальної справедливості | Установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків. |
| | Принцип економічної обґрунтованості | Установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх податкове адміністрування. |
| | Принцип нейтральності оподаткування | Установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків. |
| | Принцип стабільності | Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніш як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року. |
| | Принцип рівнозначності та пропорційності | Рівномірність та зручність сплати, установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками. |
| | Принцип єдиного підходу до встановлення податків та зборів | Визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку. |
| | *Принцип фінансової стійкості (авторське доповнення)* | *Полягає у забезпеченні здатності держави підтримувати стабільність бюджетної та податкової системи в умовах глобалізаційних процесів, воєнних викликів, економічної нестабільності та зовнішніх шоків шляхом ефективного управління доходами, видатками, державним боргом і фіскальними ризиками. Це сприятиме попередженню, мінімізації та подоланню наслідків кризових явищ, зокрема воєнних конфліктів, глобальних економічних криз, пандемій, інфляційних процесів та інших загроз для фінансової системи держави.* |

*Джерело: узагальнено на основі [14; 19; 20; 21; 22; 23] та доповнено автором*

Таким чином, бюджетно-податкова політика здійснює фіскальну, регулюючу та стимулюючу функції, забезпечуючи водночас і економічну спроможність держави виконувати покладені на неї функції, і регулювання економічних процесів у державі та напряму розвитку економічної системи. Шляхи її застосування тісно взаємопов'язані із глобалізацій ними процесами,

в яких перебуває економічна система країни, та цілей, поставлених перед урядом, що приймає відповідні рішення.

З початком повномасштабної війни обсяг державних видатків і бюджетного дефіциту відображають підвищення частки держави та її переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб. Деструктивний вплив війни, епідемії та стихійних лих змушує уряд держави приймати надзвичайні фіскальні заходи, що стрімко збільшує бюджетні дефіцити та державні борги.

Основною особливістю формування бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів є тенденція переорієнтація пріоритетів державних фінансів на забезпечення ведення збройної боротьби у масштабах, що дозволяють фізичні ресурси країни. Податкові доходи для таких цілей, навіть враховуючи підвищення ставок податків і розширення бази оподаткування, не є достатніми для покриття потреб воєнного часу. Тому дефіцит бюджету відіграє небезпечну роль у воєнній економіці [16]. З початку воєнної агресії проти України в контексті глобалізаційних процесів проявилися наступні особливості бюджетно-податкової політики:

- збільшення сумарних видатків державного бюджету (до 42%) та частки бюджетного фінансування національної безпеки та оборони;
- номінальне зниження доходів бюджету внаслідок зменшення сфери економічної діяльності та надання податкових пільг українському бізнесу;
- активне залучення державних позик і накопичення державного боргу для протидії зниженню податкових надходжень;
- збільшення грантово-кредитної підтримки від зовнішніх офіційних кредиторів як прояв солідарності з Україною провідних держав світу;
- фактичне закриття зовнішніх приватних джерел фінансування для уряду на невизначений період часу;
- випуск внутрішніх військових облігацій Міністерством фінансів України та залучення емісійних ресурсів центрального банку для підтримання

бажаних обсягів розміщення облігацій при слабкій участі приватних інвесторів;

- зниження податкових ставок чи тривале надання податкових пільг населенню і бізнесу, що не перебувають у зоні активних бойових дій;

- суттєве збільшення видатків бюджету в реаліях воєнної економіки, що має критичне значення для збереження життєздатності держави, з умовою дотримання режиму суворої економії бюджетних коштів (надання державних грантів для започаткування малого бізнесу та розбудова цивільної транспортної інфраструктури під час війни (що відбувається зараз в Україні) не мають прецедентів у світовій практиці);

- емісійне фінансування дефіциту бюджету є загальноприйнятим способом фінансування під час війни, однак у країнах, яким вдалося зберегти макрофінансову стабільність частка грошової емісії серед джерел фінансування дефіциту не перевищувала 20% (в Україні станом на початок липня дана частка вже досягла 40%).

Геополітичні трансформації та посилення глобальних безпекових ризиків стали однією із передумов повномасштабного російського вторгнення в Україну у лютому 2022 року. Вартість збитків та потреб у відновленні вже сягають рекордних величин, а темпи падіння реального ВВП і промислового виробництва перевищують показники більшості країн під час воєн XX – XXI ст. З іншого боку, Україні в 2022-2024 рр. вдалося уникнути макроекономічної дестабілізації та диверсифікувати джерела фінансування видатків, що утримуватиме економіку від подальшого падіння й позитивно впливатиме на перспективи повоєнного відновлення.

Отже, проведене дослідження видів і особливостей бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів дало змогу узагальнити наукові підходи до трактування сутності та видів бюджетно-податкової політики, визначити її основні принципи та обґрунтувати особливості функціонування в умовах воєнних і глобалізаційних викликів. У результаті дослідження встановлено, що сучасна бюджетно-податкова

політика повинна базуватися на принципах макрофінансової стабільності, ефективного управління бюджетними ресурсами, диверсифікації джерел фінансування та мінімізації фіскальних ризиків.

Доведено, що в умовах воєнного стану та глобальної економічної нестабільності особливого значення набувають питання збалансування бюджетної системи, контролю рівня емісійного фінансування, активізації міжнародної фінансової підтримки та підвищення ефективності внутрішніх механізмів державного запозичення. Крім того, дослідження дозволило виявити нові тенденції функціонування бюджетно-податкової політики, пов'язані зі змінами макроекономічного середовища, трансформацією державних фінансів, посиленням фіскальних ризиків та необхідністю адаптації бюджетно-податкового регулювання до сучасних глобалізаційних процесів.

### 1.3. Методичні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації

В умовах воєнного часу надзвичайно важливою є оцінка поточної ефективності і результативного вдосконалення бюджетно-податкової політики, що передбачає заходи із моніторингу, аналізу та контролю за цільовим використанням і поповненням бюджету. Як ніколи, актуальне питання контролю і управління бюджетно-податкової політикою України, яке неможливе без здійснення оцінювання і вимірювання ефективності реалізації бюджетно-податкової політики, що спрямована на створення умов для відновлення економічного середовища та розвитку економіки під впливом військової агресії. Побудова системи показників для визначення ефективності бюджетно-податкової політики неможлива без всебічного дослідження динамічної зміни зовнішніх факторів впливу в контексті глобалізаційних процесів.

Методичні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів являють собою систему методів і принципів наукового пізнання, які є спрямованими на визначення міри того, наскільки ці дії, рішення та поведінка приводять до бажаних наслідків. Критерії, відносні межі і чинники визначають відносний ефект результативності процесу формування і реалізації бюджетно-податкової політики в сучасних умовах глобалізаційних процесів, які синерговані в процес прийняття рішень на всіх рівнях.

Систему принципів наукового пізнання методичних підходів до визначення ефективності бюджетно-податкової політики можна умовно розділити на наступні структурні підрозділи:

1. Бюджетно-податкова політика як складова макроекономічної політики держави у розрізі ефективності бюджетно-податкового регулювання: критерії, відносні межі та чинники, що її визначають.

2. Інструментарій реалізації податкової політики: вплив оподаткування на ефективність розподілу ресурсів.

3. Податкове навантаження та ефективність: методи вимірювання втрати економічної вигоди.

Систему принципів наукового пізнання методичних підходів до визначення ефективності бюджетно-податкової політики можна умовно розділити [27; с. 60-61]:

1. Методологію симультативних рівнянь. Інструмент, що дозволяє не лише якісно і кількісно виміряти характер рівноважного стану та взаємозв’язків між складовими системи, оцінити їх чутливість до змін окремих інструментів політики і таким чином визначити найефективніші способи досягнення певних станів системи.

2. Моделювання складних економічних моделей:

- вектор-авторегресійна модель та модель коригування похибки дозволяють прослідковувати короткострокові властивості системи;

- методологія симультативних рівнянь допомагає провести оцінювання поточних довгострокових характеристик системи на певному етапі її розвитку;

- розрахункова модель загальної рівноваги, що застосовує фундаментальні довгострокові взаємозв'язки;

- моделі коригування похибки та вектор-авторегресійної моделі дозволяють виявити всі динамічні ефекти всередині системи, а також моделювати всі види шоків.

3. Система вимірювання фіскальних мультиплікаторів, де змінними є бюджетно-податкові важелі (податкові надходження, обсяг бюджетних видатків, обсяг дефіцитного фінансування економіки тощо) [31]:

3.1. Метод аналізу вигід і витрат (benefit-cost analysis) широко висвітлений у працях A. Boardman, H. Campbell та R. Brown. Враховується як позитивний, так і негативний вплив на цільовий показник. Алгоритм буде залежати від джерел фінансування фіскальних заходів підтримки економіки та конкретних напрямів такої підтримки [32, с. 302].

3.2. Недоліки систем одночасних рівнянь, пов'язані з проблемами ідентифікації, ендогенності та пошуку інструментальних змінних, розглядалися у працях C. Sims, O. Blanchard та R. Perotti [38; 24] (аналіз на базі векторно-авторегресійних моделей (VAR, SVAR). Економетричний інструментарій дозволяє побудувати системи одночасних рівнянь або ж різні динамічні системи – векторно-авторегресійні рівняння (VAR) та їх структурну модифікацію (SVAR), векторні рівняння коректування похибками (VECM) тощо. Проте необхідно врахувати, що підхід на основі систем одночасних рівнянь не набув поширення через складні проблеми з ідентифікацією рівнянь, ендогенністю змінних, труднощами у пошуку інструментальних змінних.

3.3. Динамічні моделі загальної рівноваги (dynamic general equilibrium models). У таких моделях статистичні дані використовуються для розрахунку певних фундаментальних параметрів економіки, характер зв'язків між цими параметрами та іншими змінними задається структурою рівнянь, що формують цілісну систему. Потім ця система використовується для

симулювання сценаріїв, у яких присутній імпульс фіскальної політики. Ці моделі намагаються охопити весь економічний процес, що відбивається на їх великих масштабах. Численні зв'язки в цих моделях є зафіксованими й установленими відповідно до певних економічних теорій та поглядів, яких дотримуються дослідники, що їх будують або використовують. Велика частка подібних методів є динамічними стохастичними моделями загальної рівноваги (DSGE) [9, с. 308].

Для такої трансформаційної системи економіки, як економіка України, більше підходить модель симультативних рівнянь, що дає можливість комплексно оцінити систему. Методологія симультативних рівнянь робить це, інтерпретуючи ендогенні змінні моделі як «спільно визначені» для визначення стану складної економічної системи, що складається з декількох компонентів, які мають бути оцінені одночасно. Поділ змінних на ендогенні та екзогенні дозволяє концентруватися на аналізі взаємозв'язків, що є цільовим завданням для моделі. Використання методу кореляційно-регресійного аналізу, вбудованого в методологію симультативних рівнянь, дає можливість лінійно оцінити вплив окремих зовнішніх факторів на елементи системи, що моделюються.

Аналіз структури та механізмів дії всередині бюджетної системи України на основі методології симультативних рівнянь базується на виявленні загальноекономічної логіки взаємозв'язків між складовими бюджетної системи, інструментами бюджетно-податкової системи та реальним сектором [27, с.58-61].

Застосування інструментарію методології симультативних рівнянь до аналізу кількісних та якісних характеристик взаємозв'язків між бюджетно-податковою політикою та станом економічної системи України полягає у наступних етапах:

- встановлюється тип економічних зв'язків всередині економічної системи, проаналізувати умови її функціонування (зокрема історичні, політичні, законодавчі, економічні);

- виокремлюються основні елементи бюджетно-політичної системи (доходи та видатки бюджету України та їх компоненти);

- виявляють взаємозв'язки між основними елементами бюджетно-політичної системи та фактори впливу на них (бюджетно-податкові та загальноекономічні);

- досліджується характер застосування бюджетно-податкових інструментів та реакцію на них системи;

- визначається етап розвитку, на якому перебуває система з урахуванням особливостей цього етапу.

Таким чином забезпечується комплексний підхід до аналізу бюджетної системи та взаємозв'язків між бюджетно-податковою політикою та станом певної економічної системи на певному етапі розвитку.

Оцінювання бюджетної системи за допомогою методології симультативних рівнянь дозволяє: складати прогнози майбутніх значень ендогенних змінних, тобто основних складових бюджетно-податкової політики, які можуть допомогти у формуванні проектів бюджету за статтями доходів та видатків; проводити аналіз наслідків дії окремих інструментів бюджетно-податкової політики; допомагають оцінити одночасну зміну всіх складових бюджетної системи внаслідок використання окремих бюджетно-податкових інструментів за допомогою сценаріїв зміни керованих змінних, тобто елементів бюджетної системи та бюджетно-податкової політики, на які може впливати уряд шляхом прийняття відповідних рішень,. Це дозволяє порівняти різні варіанти бюджетно-податкової політики та оцінити їх ефективність з метою прийняття відповідного рішення на користь того чи іншого варіанту.

На законодавчому рівні поняття ефективності та результативності, як основоположний принцип побудови бюджетної системи України, закріплено у статті 7 Бюджетного кодексу України [19]. Суть даного принципу полягає в тому, що складання та виконання бюджету, заплановане на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки

при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. При дослідженні державної політики України у бюджетно-податковій сфері вітчизняними дослідниками основна увага приділяється реалізації окремих повноважень при здійсненні контролю за дотриманням законодавства [28; 29; 30].

Еволюція застосування принципів ефективності та результативності бюджетно-податкової політики з 2015 по сьогодення зазнала трансформації, що не могло не вплинути на методологічні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах сучасності. Якщо на 2015 рік серед пріоритетів бюджетно-податкової політики була стабілізація економіки, забезпечення ефективності, раціональності, жорсткості та прозорості бюджетної політики, виконання вимог співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями шляхом фінансування реформ, що змінюють інституційні засади суспільства та забезпечення національної безпеки [19; 25, с. 61], то в 2016 році створення передумов зростання економіки було заплановано завдяки здійсненню структурних реформ, забезпечення ефективності, раціональності, жорсткості та прозорості бюджетної політики, пріоритетності фінансування національної безпеки та оборони.

Досвід економічного спаду 2016 року показав, що ефективність інструментів бюджетно-податкової політики вимагає детального розбору з метою зміни виваженого проведення політики та досягнення поставлених макроекономічних цілей. Тому 2017 рік відзначився у бюджетно-податковій політиці пріоритетом забезпеченням стабільності розвитку економіки, збалансованості державного бюджету, виконанням вимог співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями та розширення співробітництва з Європейським Союзом. Виконання даної бюджетно-податкової політики повернуло до пріоритетних напрямків 2015 року. Процеси глобалізації все більше інтегрують взаємопов’язані сфери світового господарства, що привели до

всебічного дослідження особливостей податкових відносин у Європейському Союзі. Як зазначає Т.О. Проценко, характерною рисою податкових відносин у Європейському Союзі є те, що податкові системи кожної з країн зберігають свою цілісну автономність, а з іншого – регулювання податкових відносин у країнах Європейського Союзу здійснюється правом Європейських Співтовариств і національним правом. Роль бюджетно-податкової політики у загальній політиці Європейського Союзу та Європейських співтовариств фактично визначає місце наднаціонального податкового права у податковій системі Європейських Співтовариств [28, с. 3-4].

Але у 2018-2020 роках став більш помітний проактивний характер управління бюджетними коштами із забезпеченням стабільності та економічного зростання із зниженням рівня державного боргу. У 2021 році стала визначальною активізація ролі держави як економічного агента та гаранта інвестиційної привабливості країни. Але у 2022 році глобальний характер воєнної надзвичайної ситуації внаслідок збройного конфлікту з боку Російської Федерації призвело до повного переосмислення характеру функціоналу бюджетно-податкової політики.

Невизначеність тривалості і інтенсивності військового конфлікту привело до зміни підходів до пізнання методологічних підходів до ефективності бюджетно-податкової політики, створення нових підходів до пріоритетності напрямків відновлення і відбудови країни, надання грантів бізнесу, фондів ліквідації наслідків військових дій. У 2023 році Міністерство фінансів посилює ефективність та результативність бюджетних витрат за рахунок проведення динамічних оглядів витрат, що має забезпечити удосконалення механізмів реалізації державної політики, дозволить оцінити економічну доцільність витрат та визначити їх пріоритетність. Повноцінна інтеграція постійних оглядів витрат у бюджетний процес дозволить досягти максимальної ефективності наявних фінансових ресурсів. Розпорядженням Кабінету Міністрів від 30.06.2023 №580-р «Про проведення у 2023 році оглядів витрат державного бюджету в окремих сферах» передбачено

складання головними розпорядниками планів проведення оглядів витрат на наступні 5 років (2024–2028 р.р.) та подання їх до Мінфіну. Це удосконалить фіскальні механізми реалізації державної бюджетно-податкової політики та дозволить у повній мірі визначити критерії ефективності із врахуванням усіх факторів невизначеності і «чорних лебедів» випадкових подій.

Українська трансформаційна економіка є комплексно-динамічною, з притаманними їй особливостями, та характеризується структурними змінами. Все це зумовлює потребу в застосуванні нових методологічних підходів до оцінки ефективності бюджетно-податкової політики, що дає можливість встановити характеристики рівноважного стану економіки та порівняти можливі наслідки їх застосування.

Визначена еволюція розвитку бюджетно-податкової політики дозволяє сформувати критерії ефективності бюджетно-податкової політики:

– рівень збирання бюджетних доходів загалом і податків зокрема; – рівень виконання бюджетних зобов’язань;

– величина бюджетного дефіциту, параметри та швидкість зростання державного боргу;

– обсяг фінансових ресурсів, що спрямовуються на обслуговування державного боргу;

– рівень монетизації бюджетних потоків;

– величина валютних резервів, що використовуються для фінансування бюджетного дефіциту;

– ступінь виконання законодавчих і прирівняних до них актів про бюджет;

– величина простроченої заборгованості з грошових виплат унаслідок браку бюджетного фінансування;

– величина простроченої заборгованості бюджетних установ через їх недофінансування тощо.

Визначені критерії повинні відповідати цілям і завданням бюджетно-податкової політики [25, с. 62], а саме: стабілізація економіки та орієнтація на

економічне зростання; стимулювання розвитку пріоритетних сфер діяльності та структурних перетворень; досягнення різкого структурного зрушення економічних пропорцій на користь тих виробників, які працюють безпосередньо на задоволення потреб населення; стримування інфляційних процесів; забезпечення достатніх надходжень до бюджету для фінансування невідкладних соціальних програм; створення достатніх умов для стимулювання ділової інвестиційної активності, розвитку підприємництва; перерозподіл фінансових ресурсів держави задля бюджетного вирівнювання регіонів, що перебувають у зоні бойових дій або постраждали внаслідок збройної агресії країни-агресора, створення фондів післявоєнного відновлення економіки внаслідок тощо.

Як зазначають І. Лук'яненко та М. Сидорович [27; 39], ефективність державної політики характеризується динамікою ВВП, станом виконання бюджету, обсягами інвестицій, кредитування та фінансовими результатами діяльності підприємств. Відповідно, ефективність проведення державної політики відображають такі показники: динаміка ВВП, виконання державного бюджету за доходами і видатками, обсяг та структура інвестицій в економіку, обсяги банківського кредитування, фінансові результати діяльності підприємств. Бюджетно-податкова політика як складова фінансової політики держави відіграє важливу роль в економічних процесах країни та має проводитися відповідно до принципів ефективності досягнення соціально-економічного розвитку країни

Ефективність бюджетної політики вимірюють її здатністю розв'язувати соціальні завдання та одночасно створювати умови для економічного зростання. Видатки бюджету є похідними від його доходів. Тому бюджетна політика повинна враховувати прогнозовану динаміку ВВП, спиратися на прозору і виважену систему оподаткування, яка виконує не лише фіскальну, але й стимулюючу функцію. Оскільки бюджетна та податкова політика націлені на формування та розподіл бюджетних ресурсів, з метою

забезпечення ефективності управління ними ці складові об’єднують в бюджетно-податкову політику.

Методологічні підходи визначення оцінки ефективності бюджетно-податкового механізму включають у себе комплекс показників, які є параметрами ефективної розподільчої системи за оптимального цільового критерію [31]. Система аналітичних показників, що підлягає дослідженню та керуванню, повинна мати достовірні статистичні дані, процедури алгоритму мають бути зручними і доступними для використання, комплекс методів і моделей повинен мати оптимальну складність для адекватного оцінювання, щоб не ускладнювати практичне впровадження комплексу показників [31; 32; 33].

У практичному впровадженні оцінки ефективності бюджетно-податкової політики України найчастіше використовують такі показники [33; 34, с. 186–187; 35, с. 18]: рівень виконання доходів державного та місцевих бюджетів, відсотків до затверджених річних показників; темп зростання (зменшення) доходів державного та місцевих бюджетів (без трансфертів), відсотків до відповідного періоду попереднього року; обсяг податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів у розрахунку на одиницю населення, грн.; темп зростання (зменшення) податкового боргу за податковими зобов’язаннями платників (без пені) до зведеного бюджету, відсотків до початку року; обсяг податкового потенціалу та податкового навантаження; обсягів трансфертів на душу населення; коефіцієнт еластичності податкових надходжень; співвідношення обсягу реалізованої продукції та прибутку від звичайної діяльності до оподаткування і бюджетно-податкової підтримки галузі у динаміці; співвідношення вартості реалізованої продукції і суми бюджетно-податкової підтримки; співвідношення бюджетно-податкової підтримки до прибутку від звичайної діяльності до оподаткування та обсягів реалізованої продукції; сума бюджетно-податкової підтримки у розрахунку на одного штатного працівника галузі (господарства); співвідношення суми бюджетно-податкової підтримки та інвестицій в основний капітал; співвідношення суми чистого прибутку після вирахування

податків до загального обсягу інвестицій в основний капітал; компенсаційне заміщення бюджетно-податкової підтримки та чистого прибутку підприємств (як відношення бюджетно-податкової підтримки та чистого прибутку галузі (підприємства) до обсягу інвестицій та інновацій).

Більш комплексним дослідженням із врахуванням характеристик бюджетного процесу є методика визначення ефективності бюджетно-податкової політики на основі програми оцінки державних видатків та фінансової підзвітності, в якій беруть участь міжнародні інституції – Спільна програма системи оцінювання ефективності управління державними фінансами [36; 37]. Дана програма формально є системою моніторингу та дозволяє оцінювати ефективність управління державними фінансами країни за різні періоди часу. Вона складається з 28 індикаторів ефективності, які вимірюють основні елементи системи управління державними фінансами та 3-х додаткових індикаторів, що впливають на систему управління державними фінансами країни. Дана методика визначає наступні критично важливі параметри оцінки ефективності відкритої та упорядкованої системи управління державними фінансами: реалістичності бюджету; повноти та транспарентності; відповідності бюджету політичним цілям; передбачуваності та контролю за виконанням бюджету; бухгалтерського обліку, ведення документації, звітування та аудиту. Таким чином, запропонована методика є більш конкретизованою, проте наведені показники носять загальний характер, відображаючи, насамперед, загальний рівень оцінювання всієї системи оцінки управління державними фінансами, а не бюджетного процесу зокрема.

Комплексну методику визначення ефективності бюджетно-податкової політики, що враховує такі важливі фактори в умовах глобалізації, як інституційно-правове забезпечення та організаційно-технічні можливості органів державного управління, було запропоновано Т.В. Бугай [36]. Методика вирішує завдання визначення ефективності сукупності процесів і процедур, що забезпечують ефективність і результативність використання

бюджетних коштів та охоплюють всі елементи бюджетного процесу. В якості вхідних даних слугують достовірні офіційні статистичні дані, дані Міністерства фінансів, Державної фіскальної служби, дані контрольно-наглядових органів, інформація, що міститься в нормативно-правових актах. Принципи визначення оцінки ефективності відповідають принципам відкритої та упорядкованої системи управління державними фінансами, а саме: комплексність оцінки ефективності, об'єктивність оцінки, обов'язковість оцінки, публічність, взаємозв'язок мети і кінцевого результату діяльності, дотримання порівнянності показників оцінки. В даній методиці вибір методів оцінювання дозволяє враховувати і вибирати всі типи показників – якісні і кількісні, які відображають ефективність організації бюджетно-податкової політики. Особливо вирішальним етапом методичного підходу Т.В. Бугай є вимірювання фактично досягнутого рівня виконання за встановленими критеріями у порівнянні із очікуваними, аналіз причин відхилення фактичних результатів оцінювання від запланованих (очікуваних) результатів для ефективного аналізу результатів оцінки і прийняття рішення щодо подальшого вдосконалення.

Узагальнені наукові підходи в контексті різнофакторності методичних підходів визначення ефективності бюджетно-податкової політики дозволили стверджувати про необхідність комплексного підходу до проведення аналізу ефективності бюджетно-податкової політики, що в умовах воєнного стану, має певну специфіку, джерелом якої є обмеженість можливостей держави в умовах глобалізації.

Складність новоутворених внутрішніх та зовнішніх чинних, обумовлених військовими діями, зумовлює потребу у пошуках нових механізмів впливу та методик оцінок ефективності бюджетно-податкової політики в умовах глобального тиску.

Сьогодні складність регулювання бюджетно-податкової політики також пов'язана із необхідністю обов'язкового збереження конкурентоспроможності держави на світовому ринку, максимізації доходів бюджету за умов

обмежених можливостей для розвитку бізнесу і функціонування національної економіки. У підсумку результатом визначення ефективної бюджетно-податкової політики в умовах війни повинна бути побудова раціональної бюджетної системи країни, що, водночас передбачає вирішення низки таких проблем: проведення моніторингу видатків, що направленні на відновлення країни та національної економіки, реструктуризації і оптимізації дохідної частини бюджету; реструктуризації та оптимізації видатків бюджету; регулювання дефіциту бюджету і удосконалення бюджетних процедур; забезпечення побудови ефективної системи міжбюджетних відносин.

Отже, методичні підходи до визначення ефективності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів, передбачають комплексне поєднання кількісних, якісних, інституційних та макрофінансових показників оцінювання з урахуванням впливу воєнних викликів, глобальної економічної нестабільності, фіскальних ризиків, бюджетного дефіциту, боргового навантаження та залежності державних фінансів від зовнішньої фінансової підтримки. Такий підхід дає змогу більш об’єктивно оцінити результативність бюджетно-податкової політики, визначити рівень її адаптивності до внутрішніх і зовнішніх шоків, а також обґрунтувати напрями підвищення ефективності управління доходами, видатками, дефіцитом бюджету та державним боргом в умовах глобалізаційних процесів. Де, Інституційні показники оцінювання можна вимірювати через систему кількісних та якісних індикаторів, які відображають ефективність функціонування органів державного управління у сфері бюджетно-податкової політики. Зокрема, до таких показників доцільно віднести:

- рівень виконання державного бюджету за доходами та видатками;
- рівень податкової дисципліни та податкового боргу;
- частку простроченої бюджетної заборгованості;
- швидкість та якість податкового адміністрування;
- рівень прозорості бюджетного процесу;
- ступінь відкритості та публічності державних фінансів;

- ефективність державного фінансового контролю та аудиту;
- рівень цифровізації бюджетно-податкових процедур;
- показники результативності роботи контролюючих органів;
- рівень довіри населення та бізнесу до податкової системи;
- здатність державних інституцій забезпечувати стабільність фінансової системи в умовах воєнних і кризових викликів.

Для їх оцінювання можуть застосовуватися статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної податкової служби, Рахункової палати, Державної казначейської служби, міжнародні індекси прозорості та ефективності державного управління, а також результати моніторингу виконання бюджетних програм і державного фінансового аудиту.

**Висновки до розділу 1.**

1. Узагальнення теоретико-методологічних підходів до сутності бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних трансформацій дозволило уточнити її зміст як комплексної, інституційно обумовленої та динамічної системи державного впливу на економіку. Доведено, що вона охоплює не лише механізми мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів (тобто фіскальні механізми), а й виконує функцію стратегічного інструменту забезпечення макроекономічної стабільності, соціальної рівноваги та адаптації економіки до зовнішніх шоків. Обґрунтовано, що бюджетно-податкова політика є ключовим інструментом державного регулювання економіки, оскільки через варіювання обсягів видатків, трансфертів і податкового навантаження формується вплив на сукупний попит, інвестиційну активність, зайнятість і темпи економічного зростання. Встановлено, що в умовах кризових явищ її роль трансформується з регуляторної у стабілізаційно-антикризову.

2. Доведено доцільність інтеграції бюджетної та податкової політики в єдину систему фіскального регулювання, що забезпечує синергетичний ефект їх взаємодії. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність управління державними фінансами, досягти узгодженості між доходною та видатковою частинами бюджету та забезпечити фінансову стійкість держави. Встановлено, що в умовах глобалізації, фінансової нестабільності та воєнного стану суттєво зростає роль фіскальних ризиків, які проявляються через збільшення бюджетного дефіциту, боргового навантаження, зниження доходної бази та посилення залежності від зовнішнього фінансування. Це формує нові виклики для системи державного управління фінансами.

3. Обґрунтовано необхідність системного врахування фіскальних ризиків у процесі формування бюджетно-податкової політики. Доведено, що їх ігнорування призводить до накопичення макрофінансових дисбалансів, послаблення фіскальної стійкості та зниження результативності державного регулювання. Визначено, що сучасна бюджетно-податкова політика має базуватися на сукупності взаємопов’язаних принципів: збалансованості, ефективності, прозорості, соціальної орієнтованості, адаптивності, фіскальної стійкості та відповідальності. Доведено, що саме їх дотримання забезпечує узгодженість між економічними та соціальними цілями держави.

4. Доведено, що в сучасних умовах функціональне призначення бюджетно-податкової політики виходить за межі фіскальної функції. Вона набуває характеру інструменту макроекономічної стабілізації, стримування інфляції, підтримки інвестиційної активності та диверсифікації джерел доходів бюджету. Аргументовано, що надмірне використання емісійних механізмів фінансування бюджету генерує інфляційні ризики та підриває макрофінансову стабільність. У зв’язку з цим особливого значення набувають альтернативні джерела фінансування, зокрема міжнародна допомога, внутрішні державні запозичення та розвиток ринку державних цінних паперів.

5. Виявлено нові тенденції розвитку бюджетно-податкової політики, зумовлені глобалізаційними процесами, воєнними викликами та структурною

трансформацією економіки. До них належать посилення ролі держави в перерозподілі ресурсів, зростання залежності від зовнішнього фінансування та необхідність підвищення адаптивності фінансової системи. Узагальнення методичних підходів до оцінювання ефективності бюджетно-податкової політики дозволило встановити доцільність застосування багатофакторного підходу. Такий підхід передбачає врахування не лише традиційних показників (доходів, видатків, дефіциту), а й рівня боргового навантаження, фіскальних ризиків, інвестиційної динаміки, соціальних ефектів та макроекономічної стабільності.

6. З'ясовано, що в умовах воєнного стану традиційні методики оцінювання ефективності бюджетно-податкової політики втрачають свою повноту та потребують адаптації. Це обумовлено функціонуванням економіки в умовах високої невизначеності, обмеженості ресурсів та зовнішнього тиску. Доведено, що ефективна бюджетно-податкова політика в умовах війни має формуватися як інструмент забезпечення не лише поточної фінансової стабільності, але й довгострокового економічного відновлення. Вона повинна передбачати оптимізацію структури доходів і видатків, контроль бюджетного дефіциту, удосконалення бюджетних процедур, зміцнення міжбюджетних відносин, підвищення прозорості використання коштів та формування фінансової основи для післявоєнної реконструкції економіки.

Основні результати дослідження опубліковано у працях автора [116; 117; 122; 123]

# РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

## 2.1. Моніторинг формування дохідної частини бюджету

У сучасних умовах формування дохідної частини бюджету розглядається як один із фундаментальних чинників забезпечення сталого розвитку держави та збереження її макроекономічної стабільності. Дослідженням встановлено, що доходи бюджету не лише визначають масштаби наявних ресурсів для фінансування соціально-економічних програм, а й впливають на ефективність здійснення державної політики у сфері освіти, медицини, інфраструктури й безпеки [54; 62]. З'ясовано, що актуальність та багатогранність проблематики пов'язані з тим, що моніторинг формування дохідної частини є передумовою своєчасної діагностики фіскальних ризиків і прийняття виважених управлінських рішень.

За даними офіційної статистики Міністерство фінансів України у 2023 році [50], Державна казначейська служба України [42], у структурі державних фінансів доходи бюджету посідають центральне місце, оскільки забезпечують акумуляцію необхідних ресурсів для реалізації суспільно важливих функцій. Дослідженням встановлено, що завдяки належному обґрунтуванню джерел формування доходів відбувається оптимальний розподіл податкового навантаження, стимулюється інноваційно-інвестиційна діяльність, а також знижується вразливість фіскальної системи перед зовнішніми та внутрішніми шоками [59].

У науковій літературі науковцями наголошується, що надмірне податкове навантаження може створювати передумови для тінізації економіки, а недостатній рівень мобілізації доходів – спричиняти розширення дефіциту бюджету [43; 48].

Проведені дослідження свідчать, що моніторинг формування дохідної частини бюджету має включати аналіз не лише податкових, але й неподаткових надходжень (кошти від приватизації, оренда та реалізація державного майна, дивіденди від державних підприємств тощо). Як зазначають Р. Масгрейв та Дж.

Стігліц, комплексне оцінювання фіскальної системи дає змогу своєчасно виявляти дисбаланси та слабкі місця управління державними фінансами [43; 72]. Саме цілісність та комплексність моніторингу надають змогу українській державі оперативно реагувати на поточні виклики, як от коливання світових цін на енергоресурси чи зміни у глобальних торговельних потоках. З'ясовано, що в останньому випадку держава вимушена покривати дефіцит за допомогою позик, що підвищує боргове навантаження й може негативно позначатися на довготерміновій стабільності державних фінансів [44, с. 23-30]. Тому ключовим завданням державної фіскальної політики було і залишається пошук збалансованих інструментів формування доходів, які б водночас забезпечували економічне зростання та соціальну справедливість.

У контексті загальносвітових трендів, коли держави активно модернізують власні податкові системи й формують нові фіскальні механізми залучення неподаткових ресурсів, особливої ваги набуває системний моніторинг дохідної частини бюджету. Дослідженням встановлено, що такий моніторинг дає змогу визначати як наявні резерви й диспропорції, так і потенційні загрози. Вагомий вплав зазначається на зростання ролі цифрових інструментів і big data у виявленні ухилень від оподаткування та спрощенні податкового адміністрування. Водночас, вітчизняні науковці (Ф. Ткачик, М. Сіщук, Н. Пономарьова) наголошують, що цифровізація податкового адміністрування та використання Big Data сприяють виявленню схем ухилення від оподаткування, підвищенню прозорості фіскальної системи та ефективності управління фіскальними ризиками [54; 55].

Аналізуючи роль і значення дохідної частини бюджету з позицій системи державних фінансів, доцільно виокремити декілька провідних функцій, які вона виконує.

По-перше, дохідна частина бюджету забезпечує ресурсне підґрунтя для реалізації соціальних гарантій, розвитку транспортної інфраструктури, підтримки освітніх і медичних ініціатив. По-друге, вона виступає інструментом перерозподілу ресурсів між секторами економіки та регіонами

країни, впливаючи на структуру ВВП і рівень регіональної збалансованості [19]. По-третє, доходи бюджету лежать в основі проведення фіскальної політики, що сприяє регулюванню ділової активності, стимулюючи або стримуючи споживчі й інвестиційні процеси.

Окрему увагу слід приділити впливу дохідної частини бюджету на макроекономічну стабільність. З'ясовано, що відсутність необхідних надходжень може призвести до зростання дефіциту, інфляційних процесів і ризику макроекономічної дестабілізації [49]. Протилежна ситуація, коли доходи перевищують планові показники, дає змогу державі акумулювати додаткові ресурси для погашення боргових зобов'язань або фінансування довгострокових інвестиційних проектів.

Важливим аспектом моніторингу дохідної частини виступає й регіональний вимір, оскільки внаслідок фіскальної децентралізації значна частина податкових надходжень переходить до місцевих бюджетів. Дослідженням встановлено, що, незважаючи на певні успіхи у формуванні власної ресурсної бази регіонів, залишаються відчутні міжрегіональні диспропорції, ускладнені різною рівнем економічного розвитку та неоднаковою податковою базою [42]. Моніторингові заходи дають можливість здійснювати своєчасне перерозподілення бюджетних трансфертів та вирівнювати бюджетну забезпеченість регіонів.

Таким чином, роль і значення доходної частини бюджету в системі державних фінансів визначаються низкою чинників, які охоплюють як макроекономічні, так і регіональні аспекти. Слід відмітити, що ефективне формування доходів є критично важливим для забезпечення фінансової стабільності, соціального прогресу та економічного зростання.

В процесі дослідження з'ясовано, що комплексний моніторинг дозволяє підтримувати оптимальний баланс між рівнем податкових надходжень та масштабами публічних видатків, а також виявляти приховані резерви у сфері податкового адміністрування.

У наступних розділах дисертації буде обґрунтовано інструментарій аналітичних досліджень, спрямованих на вдосконалення механізмів формування й моніторингу дохідної частини бюджету України, з урахуванням світових практик та національних особливостей.

Основним державним законодавчим актом, який регулює відносини у сфері бюджетної системи України є Бюджетний кодекс України. Його завдання є забезпечення ефективного функціонування державних і місцевих бюджетів, розподіл фінансових ресурсів, регламентує формування доходної та видаткової частини бюджету, визначає джерела доходів і порядок контролю за їхнім використанням (видатками). Кодекс спрямовано на забезпечення прозорості, стабільності та ефективності управління публічними фінансами України [19]. Формування доходів державного бюджету України є багатогранним і складним процесом, який охоплює різноманітні джерела надходжень та відображає фінансову політику держави в умовах як стабільності, так і економічних потрясінь. Система доходів бюджету базується на податкових та неподаткових складових, а також на фінансових трансфертах, що забезпечують перерозподіл ресурсів як всередині країни, так і в рамках міжнародної підтримки (рис. 2.1).




Рис. 2.1. Класифікація доходів державного бюджету
*Джерело: розроблено автором на основі [19; 48; 54; 57; 63]*

Податкові надходження є найвагомішою частиною доходів бюджету, які формують основу фінансової стійкості держави. Їхня роль у наповненні бюджету є незаперечною, адже податки є не лише основним інструментом фіскальної політики, а й засобом регулювання соціально-економічних процесів. Структура податкових надходжень включає податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, акцизний податок, податки на доходи фізичних осіб та рентні платежі. ПДВ залишається найбільш надійним і значущим джерелом надходжень, оскільки його обсяги безпосередньо залежать від рівня споживання та торговельної активності. Особливу роль відіграє ПДВ з імпорту, який забезпечує вагому частку доходів бюджету навіть у періоди економічного спаду. Акцизний податок, у свою чергу, є важливим регулятором споживання підакцизних товарів та стабільним джерелом надходжень, хоч і чутливим до коливань споживчого попиту.

Податок на прибуток підприємств, будучи індикатором ефективності бізнесу, демонструє залежність від загальної економічної активності та прибутковості суб'єктів господарювання. Його динаміка відображає зміни в інвестиційній привабливості країни, а також вплив зовнішніх шоків, які можуть призупиняти виробництво та обмежувати доступ до ринків. Не менш важливим є рентний податок, який забезпечує плату за використання національних ресурсів. Ця складова є стратегічною для країн, орієнтованих на сировинну економіку, проте її потенціал в Україні досі не реалізований повною мірою через інституційні недоліки у регулюванні природокористування.

Водночас неподаткові надходження виступають альтернативним джерелом доходів державного бюджету, що відіграє стабілізуючу роль у періоди, коли податкові надходження зазнають зниження. Доходи від власності та підприємницької діяльності включають орендну плату за державне майно, дивіденди від державних підприємств і надходження від управління фінансовими активами. Питання ефективності державного сектору залишається актуальним, оскільки збільшення цих надходжень залежить від

прозорості та прибутковості державних підприємств, які часто є тягарем для бюджета замість джерела доходу. Адміністративні збори та платежі, що включають плату за надання державних послуг, мають значний потенціал для зростання за умов цифровізації й оптимізації процесів державного управління. Водночас інші неподаткові надходження, такі як штрафи та конфіскації, відіграють більш епізодичну роль, проте їх значення в умовах посилення контролю за правопорушеннями зростає.

Доходи від операцій з капіталом, зокрема надходження від продажу державного майна та активів, є важливою складовою, але їх динаміка є нестабільною. Приватизаційні процеси в Україні відзначаються повільністю та відсутністю системності, що обмежує можливість мобілізації капітальних ресурсів. Значна залежність від разових угод і зовнішніх інвестицій призводить до того, що ці надходження мають допоміжний, а не системний характер.

Окреме місце в структурі доходів бюджету посідають трансферти, які виконують як внутрішню, так і зовнішню функцію перерозподілу ресурсів. Міжбюджетні трансферти забезпечують фінансову підтримку місцевих бюджетів, дозволяючи збалансувати їх видатки та усунути територіальні диспропорції. У періоди криз ця складова стає критично важливою для забезпечення функціонування регіонів. Натомість офіційні трансферти від міжнародних організацій та закордонних партнерів є стабілізуючим чинником для державного бюджета, особливо під час війни чи економічних потрясінь. Масштабна зовнішня допомога, що надійшла у 2022–2024 роках, стала основою для фінансування соціальних програм, оборонних потреб та підтримки макроекономічної стабільності.

Сукупний аналіз доходів державного бюджету України демонструє, що фінансова стійкість держави забезпечується взаємодією податкових, неподаткових і трансфертних складових. Водночас значна залежність від зовнішньої фінансової підтримки вказує на необхідність посилення внутрішніх джерел доходів. Ефективне податкове адміністрування, реформа

державного сектору та оптимізація управління державними активами є ключовими завданнями для посилення бюджетної стійкості. Неподаткові надходження й доходи від капіталу мають потенціал до зростання за умов активізації інвестиційних процесів і вдосконалення приватизаційної політики. Усі ці заходи повинні бути реалізовані у комплексі, оскільки лише системний підхід здатен забезпечити довгострокову стійкість і баланс доходів державного бюджету.

Для всебічної оцінки фіскальної стабільності та ефективності заходів бюджетної політики у різні періоди важливе значення має порівняльний аналіз доходів державного бюджету України в динаміці. Такий аналіз дає змогу визначити тенденції, закономірності та структурні зрушення у формуванні доходної бази, а також виявити вплив макроекономічних факторів (темпи зростання ВВП, інфляція, ринкові коливання) і правових змін (реформи податкового та митного законодавства, децентралізація тощо) на результати функціонування державних фінансів. Одночасно порівняння даних за різні часові проміжки дозволяє виділити коротко- та довгострокові тренди, ідентифікувати ризики нестабільності, а також слугує обґрунтуванням для ухвалення подальших рішень із вдосконалення системи бюджетного менеджменту.

Фінансові показники України за період 2019–2024 рр. демонструють помітну динаміку, яка є відображенням як внутрішніх економічних процесів, так і глобальних потрясінь, що вплинули на економіку країни. Якщо розглядати ці показники за роками в ретроспективі, то кожен з них став своєрідним етапом, який визначався ключовими подіями: стабільністю, пандемією COVID-19, війною та адаптацією економіки до нових реалій (табл. 2.1; 2.2; 2.3).

Аналіз даних табл. 2.1 свідчить, що зведений бюджет України за період 2020–2024 років зазнав суттєвої трансформації. На це вплинули як загальні макроекономічні чинники, так і наслідки повномасштабної війни.

Таблиця 2.1

Показники Зведеного бюджету України у 2020-2024 роках, млн грн

| Показники | 2020 р. | 2021 р. | 2022р. | 2023р. | 2024р. | Співвідно-шення 2024/2020, разів |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Доходи | 1 376 673,8 | 1 662 333,6 | 2 196 634,6 | 3 104 819,5 | 3 588 589,9 | 2,61 |
| Видатки | 1 595 395,9 | 1 845 367,4 | 3 043 871,4 | 4 441 364,6 | 4 945 680,7 | 3,10 |
| Кредитування | 5 736,8 | 4 775,7 | -2 242,5 | -5 082,5 | -5 622,5 | - |
| Дефіцит «-» / Профіцит «+» | -224 458,8 | -187 809,5 | -844 994,3 | -1 331 462,5 | -1 351 468,4 | - |

Джерело: Бюджет України. Статистичний збірник. Київ. 2025. Розділ 1. Основні бюджетні показники. *https://mof.gov.ua/storage/files/Badgef%20of%20Ukraine2024.pdf*

Доходи зведеного бюджету у 2020 році становили 1 376 673,8 млн грн. Уже в 2021 році вони зросли до 1 662 333,6 млн грн (+20,7 %), що було пов’язано з поступовим відновленням економіки після пандемії. У 2022 році доходи збільшилися до 2 196 634,6 млн грн (+32,1 %), завдяки активній мобілізації внутрішніх ресурсів та міжнародній фінансовій допомозі. Надалі зростання продовжилося: у 2023 році - до 3 104 819,5 млн грн (+41,4 %), а у 2024 році доходи досягли 3 588 589,9 млн грн. Загалом за п’ять років доходи зведеного бюджету зросли у 2,61 раза.

Видатки бюджету зростали ще швидше. Якщо у 2020 році вони становили 1 595 395,9 млн грн, то у 2021-му - вже 1 845 367,4 млн грн (+15,6 %). Після початку повномасштабної війни видатки різко стрибнули до 3 043 871,4 млн грн у 2022 році через необхідність фінансування оборони та соціальних видатків. У 2023 році вони сягнули 4 441 364,6 млн грн, а у 2024-му - 4 945 680,7 млн грн. У підсумку видатки зросли у 3,10 раза, значно випереджаючи темпи зростання доходів.

Щодо кредитування спостерігається чітка зміна політики: у 2020–2021 роках воно мало позитивні значення, а з 2022 року стало від’ємним. Це свідчить про те, що держава суттєво скоротила кредитну підтримку економіки та переорієнтувала ресурси на покриття бюджетного дефіциту.

Як наслідок, дефіцит бюджету значно поглибився - з 224,5 млрд грн у 2020 році до 1 351,5 млрд грн у 2024 році. Дефіцит став системним явищем і суттєво посилився в умовах воєнної економіки.

Таблиця 2.2

Показники Державного бюджету України у 2020-2024 роках, млн грн

| Показники | 2020 р. | 2021 р. | 2022р. | 2023р. | 2024р. | Співвідно-шення 2024/2020, разів |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Доходи | 1 076 027,0 | 1 296 896,5 | 1 787 711,1 | 2 672 481,2 | 3 123 496,2 | 2,9 |
| в т. ч. трансферти з місцевих бюджетів | 10 658,0 | 12 576,1 | 9 465,6 | 42 915,3 | 26 522,3 | 2,5 |
| Видатки | 1 288 121,3 | 1 491 206,4 | 2 705 749,6 | 4 014 813,0 | 4 488 319,4 | 3,5 |
| в т. ч. трансферти з місцевих бюджетів | 160 177,1 | 202 733,3 | 136 803,3 | 177 385,2 | 187 932,4 | 1,2 |
| Кредитування | 5 516,6 | 4 533,9 | -3 170,5 | -5 459,1 | -5 469,3 | X |
| Дефіцит «-» / Профіцит «+» | -217 611,0 | -198 843,8 | -914 868,0 | -1 336 872,6 | -1 359 353,9 | X |

*Джерело: сформовано автором за результатами дослідження*

Досліджуючи показники табл. 2.2, можна констатувати, що державний бюджет відігравав ключову роль у формуванні загального фіскального дисбалансу. Його доходи зросли з 1 076 027,0 млн грн у 2020 році до 3 123 496,2 млн грн у 2024 році (у 2,9 раза). Найінтенсивніше зростання відбулося у 2022–2023 роках завдяки значним обсягам міжнародної допомоги, грантів і кредитів.

Видатки державного бюджету збільшилися ще суттєвіше - з 1 288 121,3 млн грн до 4 488 319,4 млн грн (у 3,5 раза). Основний стрибок припав на 2022–2023 роки через різке зростання витрат на оборону, безпеку та соціальну підтримку.

Кредитування державного бюджету, як і у зведеному, з 2022 року набуло від’ємного значення. Дефіцит державного бюджету також стійко зростав: з 217,6 млрд грн у 2020 році до 1 359,4 млрд грн у 2024 році. Саме державний бюджет став основним джерелом фіскальних ризиків.

Таблиця 2.3

Показники місцевих бюджетів України у 2020-2024 роках, млн грн

*(сформовано автором за результатами дослідження)*

| Показники | 2020 р. | 2021 р. | 2022 р. | 2023 р. | 2024 р. | Співвідно-шення 2024/2020, разів |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Доходи | 471 481,9 | 580 746,5 | 555 192,5 | 652 638,8 | 679 548,4 | 1,4 |
| в т. ч. трансферти з державного бюджету | 160 177,1 | 202 733,3 | 136 803,3 | 177 385,2 | 187 932,4 | 1,2 |
| Видатки | 478 109,6 | 569 470,4 | 484 390,7 | 646 852,2 | 671 816,0 | 1,4 |
| в т. ч. трансферти до державного бюджету | 10 658,0 | 12 576,1 | 9 465,6 | 42 915,3 | 26 522,3 | 2,5 |
| Кредитування | 220,2 | 241,8 | 928,1 | 376,6 | -153,2 | X |
| Дефіцит «-» / Профіцит «+» | -6 847,9 | 11 034,4 | 69 873,8 | 5 410,1 | 7 885,5 | X |

Показники, що представлені в табл. 2.3. свідчать, що на тлі державного рівня місцеві бюджети виглядають відносно стабільнішими.

Доходи місцевих бюджетів зросли з 471 481,9 млн грн у 2020 році до 679 548,4 млн грн у 2024 році (у 1,4 раза). У 2022 році спостерігалося певне зниження доходів через вплив воєнних дій на регіональну економіку.

Трансферти з державного бюджету залишаються важливим джерелом наповнення місцевих бюджетів. Їх обсяг зменшився у 2022 році, але у 2023–2024 роках знову зріс, що свідчить про посилення державної підтримки регіонів у кризовий період.

Видатки місцевих бюджетів мали помірнішу динаміку: після зростання у 2021 році у 2022-му вони скоротилися, а потім почали поступово відновлюватися.

На відміну від державного бюджету, місцеві бюджети демонструють відносну збалансованість. Якщо у 2020 році був невеликий дефіцит, то у 2021–2024 роках фіксується профіцит. Це говорить про більш обережну та зважену бюджетну політику на місцевому рівні.

Отже, у 2020–2024 роках бюджетна система України зазнала глибоких структурних змін. Основними тенденціями стали:

- значне зростання доходів на всіх рівнях бюджетної системи;

- зростання видатків, особливо на державному рівні;

- різке поглиблення бюджетного дефіциту зведеного та державного бюджетів;

- відносна фінансова стабільність місцевих бюджетів;

- посилення централізації фінансових ресурсів.

Загалом сформувалася модель бюджетної системи, у якій державний бюджет став головним інструментом фінансування кризових потреб. Водночас це супроводжується суттєвим зростанням фіскальних ризиків.

Більш наочно можна прослідкувати динаміку вище означених показників, що досліджуються на рис. 2.2; 2.3; 2.4.

Так, на рис. 2.2 відображено структуру доходів зведеного бюджету України за видами бюджетів у відсотках до ВВП за період 2019–2024 років. Графік чітко демонструє, що частка доходів у ВВП протягом досліджуваного періоду зазнала помітних коливань. Найнижчий рівень спостерігався у 2020 році через вплив пандемії COVID-19. Після цього частка доходів поступово відновлювалася, а з 2022 року, попри повномасштабну війну, відбулося значне зростання завдяки масштабній міжнародній допомозі та активній внутрішній мобілізації ресурсів. Особливо помітно зросла роль державного бюджету у формуванні загальних доходів зведеного бюджету, що свідчить про посилення централізації доходної бази.

Рис. 2.3 ілюструє динаміку видатків зведеного бюджету також у відсотках до ВВП. Тут тенденція виглядає ще більш вираженою. Якщо у 2019–2021 роках частка видатків коливалася в відносно помірних межах, то з початком повномасштабного вторгнення вона різко зросла і залишалася на високому рівні до 2024 року. Це відображає масштабне переорієнтування бюджетних ресурсів на фінансування оборони, соціальних потреб та відновлення економіки. При цьому видатки державного бюджету демонструють значно динамічніше зростання порівняно з місцевими бюджетами, що підкреслює їх ключову роль у забезпеченні обороноздатності та кризового реагування.

**Доходи зведеного бюджету України за видами бюджетів**

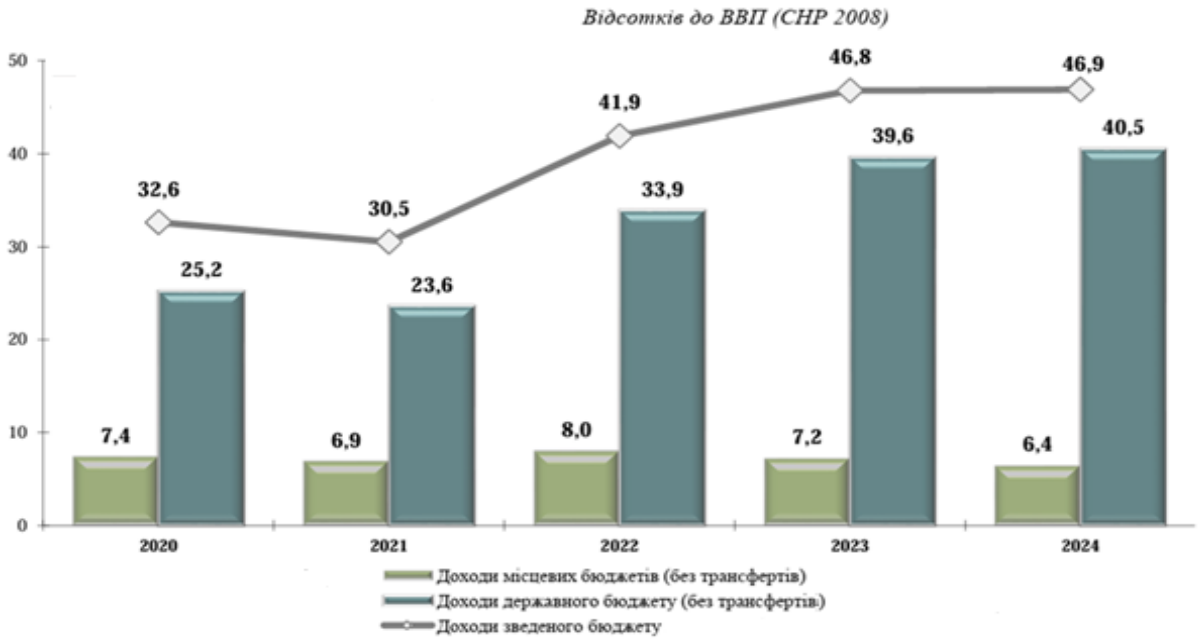



Рис. 2.2. Доходи зведеного бюджету України за видами бюджетів у 2019-2024 роках (у відсотках до ВВП, СНР 2008) (сформовано автором за результатами дослідження)

**Видатки Зведеного бюджету України за видами бюджетів**

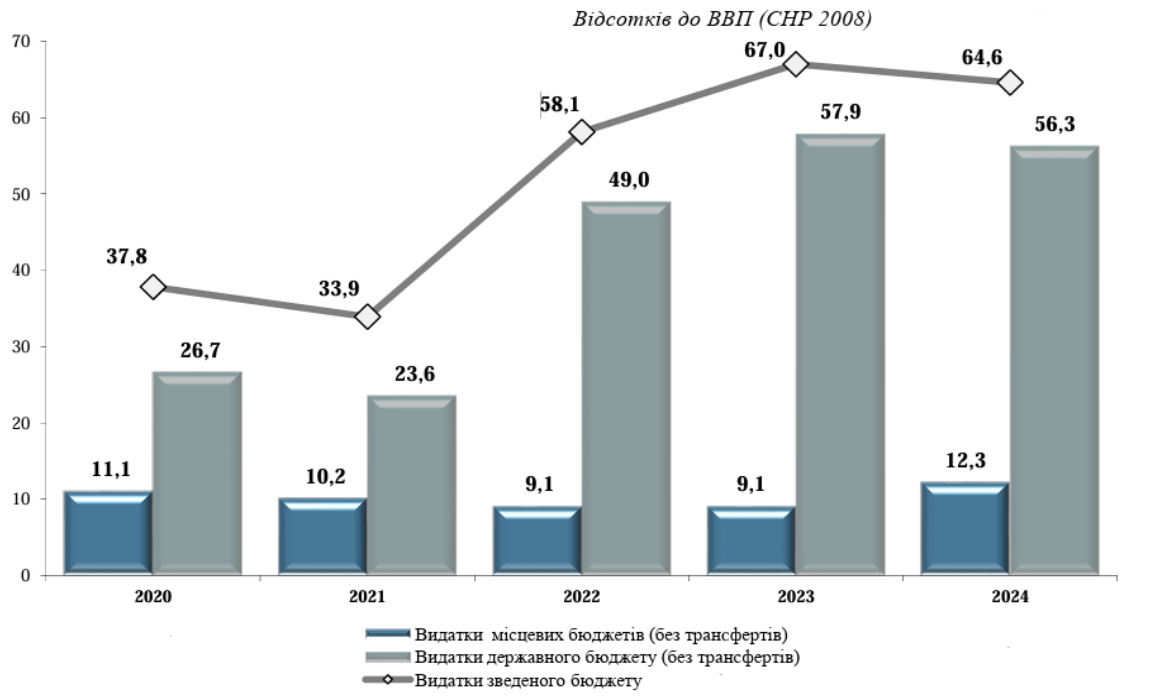



Рис. 2.3. Видатки зведеного бюджету України за видами бюджетів у 2019-2024 роках. (у відсотках до ВВП, СНР 2008) (сформовано автором за результатами дослідження)

На рис. 2.4 представлена структура бюджетоутворюючих доходів державного бюджету України саме за 2024 рік. Графік дозволяє побачити, які саме джерела формують основну частину доходів держави у воєнний період. Домінуючу позицію займають податкові надходження, серед яких особливо виділяються податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та акцизний податок. Водночас суттєву частку становлять також гранти та офіційна міжнародна допомога, що підкреслює високий рівень залежності державного бюджету від зовнішнього фінансування.

**Бюджетоутворюючі доходи Державного бюджету України у 2024 році**




Рис. 2.4. Структура бюджетоутворюючих доходів Державного бюджету України у 2024 році (сформовано автором за результатами дослідження)

Рис. 2.5 показує структуру бюджетоутворюючих доходів місцевих бюджетів у 2024 році. На відміну від державного бюджету, тут значно більшу роль відіграють місцеві податки і збори, а також трансферти з державного бюджету. Графік демонструє, що місцеві бюджети залишаються більш залежними від міжбюджетних трансфертів, хоча частка власних доходів (податок на доходи фізичних осіб, плата за землю, єдиний податок тощо)

також є досить вагомою. Це свідчить про певну фінансову автономію регіонів, але водночас підкреслює необхідність подальшого зміцнення їх власної доходної бази.

**Бюджетоутворюючі доходи місцевих бюджетів України у 2024 році**

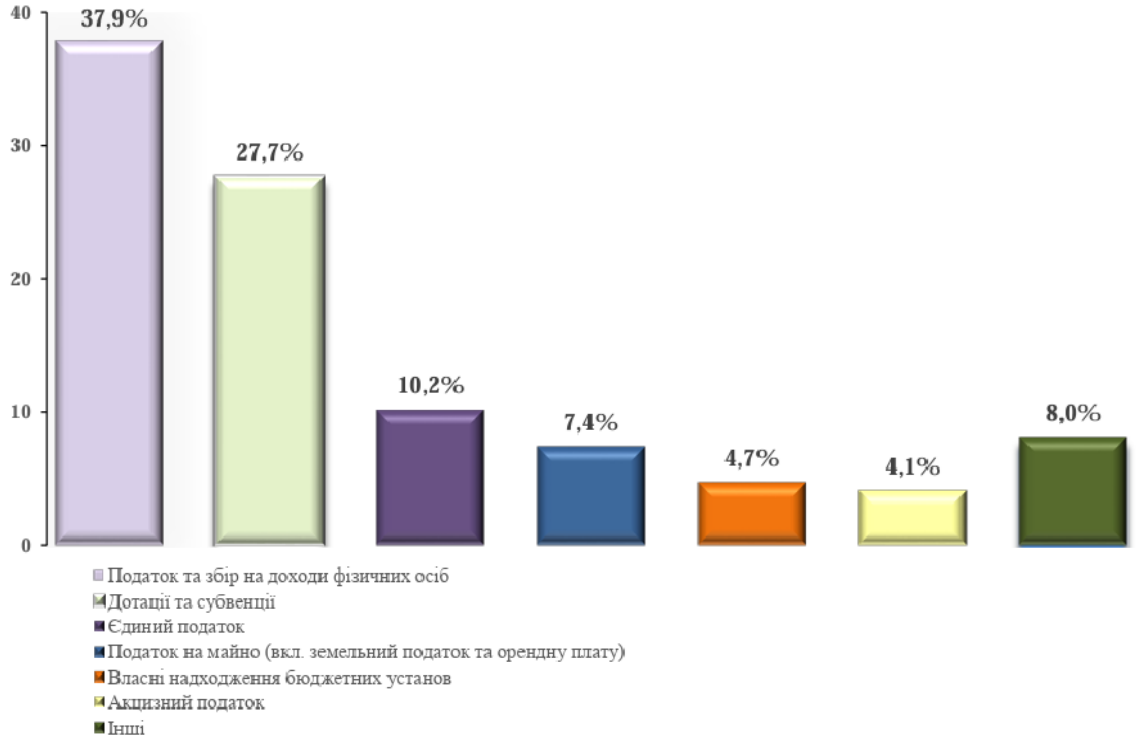



Рис. 2.5. Структура Бюджетоутворюючих доходів місцевих бюджетів України у 2024 році (сформовано автором за результатами дослідження)

Представлені рисунки доповнюють кількісний аналіз таблиць якісним візуальним зрізом. Вони наочно ілюструють посилення централізації бюджетних ресурсів, різке зростання частки видатків у ВВП під впливом війни, а також суттєві відмінності у структурі доходів між державним і місцевими бюджетами.

Таким чином, рис. 2.2–2.5 наочно ілюструють загальну динаміку та структуру бюджетних показників, а більш детальний розподіл доходів і видатків між рівнями бюджетної системи розкривається в наступних табл. 2,4; 2,5; 2.6.

Аналіз структури доходів бюджетної системи України у 2020–2024 роках (див. табл. 2.4.) свідчить про суттєві зміни як в їх загальному обсязі, так і в розподілі між державним і місцевими бюджетами.

Загальний обсяг доходів демонструє стійке зростання: з 1,38 трлн грн у 2020 році до понад 3,58 трлн грн у 2024 році. При цьому основна частка доходів традиційно концентрується в державному бюджеті, і його питома вага поступово збільшується - з приблизно 77 % у 2020 році до понад 86 % у 2024 році. Відповідно частка місцевих бюджетів скорочується, що чітко вказує на посилення централізації фінансових ресурсів в умовах воєнного часу.

У структурі податкових надходжень ключову роль продовжує відігравати податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Його обсяг стабільно зростає протягом усього періоду, причому значна частина надходжень, як і раніше, спрямовується до місцевих бюджетів. Водночас спостерігається поступове збільшення частки державного бюджету в цьому податку, що свідчить про перерозподіл ресурсів на користь центрального рівня.

Податок на прибуток підприємств характеризується більш волатильною динамікою: зростання у 2021 році, спад у 2022-му через воєнні ризики та подальше відновлення у 2023–2024 рр. Цей податок майже повністю акумулюється в державному бюджеті, що значно посилює його фіскальну роль.

Рентні платежі демонструють значні коливання, пов’язані з кон’юнктурою світових енергетичних ринків та обсягами видобутку. Левова частка цих надходжень також залишається в державному бюджеті.

Податок на додану вартість (ПДВ) зберігає статус ключового бюджетоутворюючого податку і повністю зараховується до державного бюджету. Його обсяг суттєво збільшився у 2022–2024 роках завдяки інфляційним процесам та зростанню імпорту.

Таблиця 2.4

Розподіл доходів за бюджетами у 2020-2024 роках (без міжбюджетних трансферів)

| | Всього, млн грн | | | | | Питома вага, % | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
| **Доходи** | **1376673,8** | **1662333,6** | **2196634,6** | **3104819,5** | **3588589,9** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 1065368,9 | 1284320,3 | 1778245,4 | 2629565,9 | 3096973,9 | 77,4 | 77,3 | 81,0 | 84,7 | 86,3 |
| місцеві бюджети | 311304,8 | 378013,3 | 418389,2 | 475253,6 | 491615,9 | 22,6 | 22,7 | 19,0 | 15,3 | 13,7 |
| з них: | | | | | | | | | | |
| **Податок та збір на доходи фізичних осіб** | **295107,3** | **349785,5** | **420672,6** | **496343,0** | **583625,7** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 117281,3 | 137555,2 | 148427,3 | 206944,8 | 326094,9 | 77,4 | 77,3 | 81,0 | 84,7 | 86,3 |
| місцеві бюджети | 177826,0 | 212230,3 | 272245,3 | 289398,2 | 257530,8 | 60,3 | 60,7 | 64,7 | 58,3 | 13,7 |
| **Податок на прибуток підприємств** | **118471,8** | **163844,5** | **130561,8** | **159290,4** | **299051,1** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 108695,0 | 147751,7 | 117049,9 | 143837,1 | 271137,4 | 91,7 | 90,2 | 89,7 | 90,3 | 90,7 |
| місцеві бюджети | 9776,7 | 16092,7 | 13511,9 | 15453,3 | 27913,7 | 8,3 | 9,8 | 10,3 | 9,7 | 9,3 |
| **Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів** | **57112,6** | **89318,5** | **94106,0** | **66310,0** | **58955,9** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 52475,7 | 80749,4 | 85365,0 | 60327,7 | 52430,5 | 91,9 | 90,4 | 90,7 | 91,0 | 88,9 |
| місцеві бюджети | 4636,9 | 8569,1 | 8741,0 | 5982,3 | 6525,4 | 8,1 | 9,6 | 9,3 | 9,0 | 11,1 |
| **Податок на додану вартість** | **400600,1** | **536489,1** | **467000,9** | **580797,3** | **734455,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 400600,1 | 536489,1 | 467000,9 | 580797,3 | 734455,4 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |
| місцеві бюджети | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** | **-** |
| **Акцизний податок - всього** | **153850,3** | **180300,4** | **115434,4** | **189745,9** | **238244,5** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 138296,1 | 162451,2 | 102352,9 | 167346,6 | 210406,4 | 89,9 | 90,1 | 88,7 | 88,2 | 88,3 |
| місцеві бюджети | 15554,2 | 17849,1 | 13081,5 | 22399,3 | 27838,2 | 10,1 | 9,9 | 11,3 | 11,8 | 11,7 |
| **Ввізне мито** | **30203,2** | **36854,9** | **23311,3** | **39628** | **47592,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 30203,2 | 36854,9 | 23311,3 | 39628 | 48592,4 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |
| місцеві бюджети | - | - | - | - | - | - | - | - | - | - |
| **Вивізне мито** | **257,3** | **1322,3** | **2335,8** | **559,2** | **308,2** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 257,3 | 1322,3 | 2335,8 | 559,2 | 308,2 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |
| місцеві бюджети | - | - | - | - | - | - | - | - | - | - |

Закінчення табл. 2.4

| | Всього, млн грн | | | | | Питома вага, % | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
| **Єдиний податок** | **38031** | **46282,4** | **47226,1** | **55805,4** | **69129** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | - | - | - | - | - | - | - | - | - | - |
| місцеві бюджети | 38031 | 46282,4 | 47226,1 | 55805,4 | 69129 | 100 | 100 | 100 | 100 | 100 |
| **Доходи від власності та підприємницької діяльності** | **120734,9** | **57700,3** | **88484,5** | **125690** | **127622,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 119155,9 | 56021,9 | 87172,4 | 123912,4 | 125956,9 | 98,7 | 97,1 | 98,5 | 98,6 | 98,7 |
| місцеві бюджети | 1578,9 | 1678,4 | 1312,1 | 1777,7 | 1665,5 | 1,3 | 2,9 | 1,5 | 1,4 | 1,3 |
| **Власні надходження бюджетних установ** | **82201,5** | **107306** | **250467,1** | **839848,8** | **811195,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 68991,1 | 88369,1 | 235157,7 | 812344,3 | 779406,6 | 83,9 | 82,4 | 93,9 | 96,7 | 96,1 |
| місцеві бюджети | 13210,4 | 18936,9 | 15309,3 | 27504,5 | 31788,8 | 16,1 | 17,6 | 6,1 | 3,3 | 3,9 |
| **Офіційні трансферти від Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ** | **1176** | **1366** | **481314** | **434145,8** | **475372,6** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 1029,7 | 1329,9 | 481090,7 | 433947,8 | 473945,2 | 87,6 | 97,4 | 100 | 100 | 99,7 |
| місцеві бюджети | 146,4 | 36 | 223,3 | 198 | 1427,4 | 12,4 | 2,6 | 0 | 0 | 0,3 |

*Джерело: сформовано автором за результатами дослідження*

Таблиця 2.5

Розподіл видатків за бюджетами у 2020-2024 роках (без міжбюджетних трансферів)

| | Всього, млн грн | | | | | Питома вага, % | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
| **Видатки** | **1595395,9** | **1845367,4** | **3043871,4** | **4441364,6** | **4945680,7** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 1127944,3 | 1288473,1 | 2568946,3 | 3837427,8 | 4300386,9 | 70,7 | 69,8 | 84,4 | 86,4 | 87,0 |
| місцеві бюджети | 467451,6 | 556894,3 | 474925,1 | 603936,9 | 645293,8 | 29,3 | 30,2 | 15,6 | 13,6 | 13,0 |
| у тому числі: | | | | | | | | | | |
| **Загальнодержавні функції** | **204819,6** | **252752,4** | **248475,9** | **349119,2** | **436723,0** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 163850,1 | 206789,1 | 202007,7 | 296113,8 | 375160,5 | 80,0 | 81,8 | 81,3 | 84,8 | 85,9 |
| місцеві бюджети | 40969,4 | 45963,3 | 46468,3 | 53005,4 | 61562,5 | 20,0 | 18,2 | 18,7 | 15,2 | 14,1 |
| з них: | | | | | | | | | | |
| **обслуговування боргу** | **121239,4** | **152003,1** | **158907,4** | **249371,1** | **301664,9** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 119718,8 | 150063,1 | 156516,0 | 247622,4 | 300648,4 | 98,7 | 98,7 | 98,5 | 99,3 | 99,7 |
| місцеві бюджети | 1520,6 | 1940,0 | 2391,4 | 1748,7 | 1016,5 | 1,3 | 1,3 | 1,5 | 0,7 | 0,3 |
| **Оборона** | **120374,1** | **127527,0** | **1143163,6** | **2097621,9** | **2305242,7** | 100 | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 120374,1 | 127527,0 | 1143163,6 | 2097621,9 | 2305242,7 | **100** | 100 | 100 | 100 | 100 |
| місцеві бюджети | **-** | **-** | - | **-** | **-** | - | **-** | **-** | **-** | **-** |
| **Громадський порядок, безпека та судова влада** | **159509,6** | **176149,9** | **454457,0** | **591579,7** | **712729,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 157675,8 | 174410,1 | **443348,7** | 574762,4 | 692660,9 | **98,9** | 97,6 | 97,6 | 97,2 | 97,2 |
| місцеві бюджети | **1833,8** | **1739,7** | 11108,3 | **16817,3** | **20068,5** | 1,1 | **2,4** | **2,4** | **2,8** | **2,8** |
| **Економічна діяльність** | **262916,6** | **293637,3** | **156484,3** | **247579,3** | **259870,0** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 168990,0 | 181277,2 | **95368,6** | 134590,6 | 163144,4 | **64,3** | 60,9 | 60,9 | 54,4 | 62,8 |
| місцеві бюджети | 93926,6 | 112360,1 | 61115,7 | 112988,7 | 96725,6 | 35,7 | 39,1 | 39,1 | 45,6 | 37,2 |
| **Охорона навколишнього природного середовища** | **9056,6** | **10620,6** | **5226,7** | **6396,0** | **10384,1** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 6636,8 | 8200,2 | 4714,2 | 5202,6 | 9515,1 | 73,3 | 77,2 | 90,2 | 81,3 | 91,6 |
| місцеві бюджети | 2419,8 | 2420,4 | 512,5 | 1193,4 | 869,0 | 26,7 | 22,8 | 9,8 | 18,7 | 8,4 |

Закінчення табл. 2.5

| | Всього, млн грн | | | | | Питома вага, % | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
| **Житлово-комунальне господарство** | **32214,5** | **56935,6** | **41160,1** | **70400,5** | **66178,9** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 88,5 | 164,1 | 528,6 | 8369,4 | 7540,5 | 0,3 | 0,3 | 1,3 | 11,9 | 11,4 |
| місцеві бюджети | 32125,9 | 56771,5 | 40631,4 | 62031,1 | 58638,4 | 99,7 | 99,7 | 98,7 | 88,1 | 88,6 |
| **Охорона здоров'я** | **175789,7** | **204121,8** | **215275,8** | **217418,4** | **238652,7** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 124923,7[1)] | 171016,5 | 184268,0 | 179258,1 | 201445,4 | 71,1 | 83,8 | 85,6 | 82,4 | 84,4 |
| місцеві бюджети | 50866,0 | 33105,2 | 31007,8 | 38161,3 | 37207,3 | 28,9 | 16,2 | 14,4 | 17,6 | 15,6 |
| **Духовний та фізичний розвиток** | **31710,9** | **43358,4** | **33678,8** | **38473,0** | **45535,2** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 9826,4 | 15970,3 | 11051,3 | 11817,7 | 16205,2 | 31,0 | 36,8 | 32,8 | 30,7 | 35,6 |
| місцеві бюджети | 21884,5 | 27388,0 | 22627,6 | 26655,3 | 29330,0 | 69,0 | 63,2 | 67,2 | 69,3 | 64,4 |
| **Освіта** | **252283,7** | **312917,9** | **290761,0** | **308643,8** | **348436,4** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 52857,8 | 63839,7 | 58508,6 | 60440,1 | 64738,0 | 21,0 | 20,4 | 20,1 | 19,6 | 18,6 |
| місцеві бюджети | 199425,9 | 249078,3 | 232252,4 | 248203,7 | 283698,4 | 79,0 | 79,6 | 79,9 | 80,4 | 81,4 |
| **Соціальний захист та соціальне забезпечення** | **346720,5** | **367346,6** | **455188,1** | **514131,8** | **521928,3** | **100** | **100** | **100** | **100** | **100** |
| державний бюджет | 322720,9 | 339278,9 | 425987,0 | 469251,2 | 464734,4 | 93,1 | 92,4 | 93,6 | 91,3 | 89,0 |
| місцеві бюджети | 23999,6 | 28067,8 | 29201,0 | 44880,6 | 57193,9 | 6,9 | 7,6 | 6,4 | 8,7 | 11,0 |

*Джерело: сформовано за результатами дослідження*

Серед неподаткових доходів особливо варто відзначити швидке зростання міжнародної фінансової допомоги після 2022 року, яка стала одним з найважливіших джерел наповнення державного бюджету. Також стабільно збільшуються доходи від власності, підприємницької діяльності та власні надходження бюджетних установ.

Аналіз розподілу видатків бюджету (див. табл. 2.5) свідчить, якщо доходна частина бюджету показує зростання і централізацію ресурсів, то видаткова частина демонструє ще більш радикальну трансформацію під впливом воєнних та соціально-економічних викликів.

Загальний обсяг видатків зріс більш ніж у три рази - з 1,6 трлн грн у 2020 році до понад 4,9 трлн грн у 2024 році. Частка державного бюджету у загальних видатках також суттєво збільшилася, що продовжує лінію на централізацію фінансових потоків.

Найбільш показовими є зміни в структурі видатків за функціональним призначенням. Після 2022 року найдинамічнішою статтею стали витрати на оборону - вони різко зросли і зайняли домінуючу позицію в бюджеті. Також значно збільшилися видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу. Обслуговування державного боргу демонструє стабільне зростання через збільшення боргового навантаження.

Водночас частка соціально-гуманітарних сфер (охорона здоров’я, освіта, житлово-комунальне господарство) відносно зменшилася. Хоча соціальний захист населення зберіг одну з найбільших статей видатків і продовжував зростати в абсолютному виразі, його питома вага в загальній структурі вже не була такою визначальною, як раніше.

Дані табл. 2.6 дозволяють узагальнити фінансовий стан держави та побачити загальну картину дисбалансу між доходами і видатками.

Таблиця 2.6

Операції сектору загального державного управління у 2020-2024 роках

| Роки | Доходи, млн.грн | Видатки з урахуванням кредитування, млн.грн | Дефіцит «-» / профіцит «+», млн.грн | Фінансування, млн.грн | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | | внутрішнє | зовнішнє |
| 2024 | 4144223,1 | 5500750,5 | -1356527,4 | 200602,5 | 1155924,9 |
| 2023 | 3593374,0 | 4882821,9 | -1289447,7 | 203691,9 | 1085756,0 |
| 2022 | 2626898,1 | 3438350,7 | -811452,6 | 248393,2 | 563059,4 |
| 2021 | 2018082,3 | 2214954,2 | -196871,9 | 82276,7 | 114595,1 |
| 2020 | 1676983,4 | 1914045,3 | -237061,9 | 140961,2 | 96100,8 |

*Джерело: сформовано автором за результатами дослідження*

Доходи сектору загального державного управління зросли з 1,68 трлн грн у 2020 році до понад 4,14 трлн грн у 2024 році. Однак видатки з урахуванням кредитування збільшувалися ще швидшими темпами - з 1,91 трлн грн до понад 5,5 трлн грн. У результаті дефіцит набув стійкої тенденції до поглиблення: від 237 млрд грн у 2020 році до понад 1,35 трлн грн у 2024 році.

Фінансування цього дефіциту здійснювалося як за рахунок внутрішніх джерел (державні запозичення, ОВДП), так і, особливо у 2022–2024 роках, за рахунок зовнішніх — міжнародних кредитів та допомоги. Саме різке зростання зовнішнього фінансування стало характерною ознакою бюджетної політики воєнного періоду і підкреслило критичну залежність бюджетної системи від міжнародної підтримки.

Таким чином, у 2020–2024 роках бюджетна система України функціонувала в умовах безпрецедентних викликів. Основними тенденціями цього періоду стали:

- посилення централізації фінансових ресурсів і домінування державного бюджету;

- різке зростання оборонних і безпекових видатків;

- суттєве збільшення дефіциту бюджету та боргового навантаження;

- критична залежність від зовнішнього фінансування.

Звідси, сформувалася модель бюджетної системи кризового типу, яка була орієнтована насамперед на забезпечення макрофінансової стабільності та

обороноздатності держави в умовах війни. Водночас така модель супроводжується значними фіскальними ризиками, що потребуватимуть уваги в післявоєнний період.

Наступним кроком для отримання цілісної картини динаміки та чинників формування дохідної й видаткової частин бюджету в контексті сучасних соціально-економічних викликів є аналіз планових та фактичних показників державного бюджету України за 2019–2024 роки.

Порівняння запланованих і реальних результатів дає змогу оцінити, наскільки попередні прогнози відповідали фактичним умовам розвитку економіки, а також визначити ефективність застосованих інструментів бюджетного регулювання. Крім того, такий аналіз є важливим джерелом емпіричних даних для поглиблення наукових досліджень у сфері теорії та методології бюджетного менеджменту. Особливий інтерес становлять закономірності відхилень між планом і фактом, їх вплив на якість виконання фіскальної функції держави та на макроекономічну стабільність у цілому. З практичної точки зору, розуміння причин і масштабів цих відхилень допомагає ухвалювати зважені управлінські рішення та розробляти більш точні прогнози на майбутнє.

Як показав аналіз планових та фактичних показників державного бюджету України за 2019–2024 роки (табл. 2.7), спостерігається чітка динаміка зміни трендів у виконанні доходів, що відображає як адаптаційні процеси в економіці, так і потужний вплив зовнішніх та внутрішніх чинників.

Таблиця 2.7

Планові та фактичні показники державного бюджету України за 2019-2024 роки, млн грн

| Рік | План доходів | Факт доходів | у % |
|---|---|---|---|
| 2019 | 1026131,8 | 998278,9 | 97,3% |
| 2020 | 1095580,4 | 1076016,7 | 98,2% |
| 2021 | 1084034,3 | 1296852,9 | 119,6% |
| 2022 | 1323923,8 | 1787395,6 | 135,0% |
| 2023 | 1329260,1 | 2671998,0 | 201,0% |
| 2024 | 1768000,0 | 3123468,4 | 176,7% |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Результати дослідження свідчать, що у 2019 році державний бюджет було виконано на рівні 97,3% від планових показників, що свідчить про помірну стабільність у цей період. Фактичні доходи склали 998278,9 млн грн при плані 1026131,8 млн грн, а відхилення є відносно незначним. Це було зумовлено відносно стабільним розвитком економіки, помірним податковим навантаженням та відсутністю серйозних кризових факторів.

У 2020 році спостерігається невелике відставання виконання бюджету - на рівні 98,2%, що відповідає фактичним надходженням у 1076016,7 млн грн при плані 1095580,4 млн грн. Така динаміка пов'язана із наслідками пандемії COVID-19, що призвела до скорочення економічної активності та зменшення податкових надходжень.

2021 рік продемонстрував позитивний тренд і значне перевиконання планових показників бюджету. Фактичні доходи сягнули 1296852,9 млн грн, що становить 119,6% від запланованих 1084034,3 млн грн. Це свідчить про ефективну мобілізацію фіскальних ресурсів, адаптацію економіки до нових умов та зростання інфляційного чинника, який збільшив номінальні податкові надходження.

2022 рік виявився критичним і водночас переломним для бюджетної системи країни через вплив воєнних дій. Фактичні доходи бюджету досягли 1787395,6 млн грн, що становить 135,0% від плану 1323923,8 млн грн. Перевиконання пов'язане з міжнародною фінансовою допомогою, екстреними заходами щодо посилення податкового адміністрування та мобілізацією ресурсів для критичних потреб. Зростання доходів у такий період стало результатом консолідованих зусиль як уряду, так і міжнародних партнерів України.

У 2023 році зафіксовано рекордне перевиконання планових показників доходів - 201,0%. Фактичні надходження склали 2671998,0 млн грн при плані 1329260,1 млн грн. Це значення підкреслює безпрецедентний рівень зовнішньої фінансової підтримки, активізацію митних надходжень, інфляційний ефект та збільшення податкових надходжень від підприємств

критичних секторів. Проте такий стрибок варто розглядати як вимушений захід в умовах воєнного стану, що забезпечив життєздатність бюджетної системи.

У 2024 році продовжувалася тенденція значного перевиконання плану, хоча темпи дещо знизилися порівняно з піковим 2023 роком. Фактичні доходи державного бюджету досягли 3 123 468,4 млн грн, що становить 176,7 % від запланованих 1 768 000,0 млн грн. Це свідчить про те, що бюджетна система залишалася високо залежною від зовнішнього фінансування, водночас демонструючи здатність до мобілізації значних внутрішніх ресурсів навіть у складних умовах затяжної війни.

На підставі проведеного аналізу можна зробити такі узагальнення. Систематичне перевиконання планових показників доходів у 2021–2024 роках пояснюється поєднанням інфляційного зростання, масштабної міжнародної допомоги та посиленого контролю за податковими надходженнями й митними надходженнями. Особливо помітною є зростаюча залежність доходної частини бюджету від зовнішніх чинників - позики, гранти та інша підтримка міжнародних партнерів відігравали визначальну роль у 2022–2024 роках.

Збільшення номінальних доходів бюджету, з одного боку, забезпечувало фінансування критичних видатків, а з іншого - створювало ризики, пов’язані зі зниженням реальної купівельної спроможності бюджетних коштів через інфляцію.

Отже, на середньострокову перспективу (2025–2027 роки) можна очікувати поступового уповільнення темпів зростання доходів бюджету. Стабілізація інфляційних процесів і ймовірне зниження обсягів міжнародної підтримки призведуть до більш помірних темпів перевиконання плану, хоча фактичні надходження, найімовірніше, продовжать перевищувати заплановані показники.

Автором роботи визначені ключові виклики щодо державної податкової політики в сучасних умовах, серед яких найважливішими залишаються (табл. 2.8):

- необхідність оптимізації податкової політики для зниження навантаження на економічні суб'єкти;

- забезпечення стабільного фінансування бюджету з внутрішніх джерел;

- зниження залежності від зовнішніх запозичень та фінансової допомоги.

Таблиця 2.8

Ключові виклики формування дохідної частини бюджету

| Ключовий виклик | Суть виклику | Можливі напрями розв’язання |
|---|---|---|
| Необхідність оптимізації податкової політики для зниження навантаження на економічні суб’єкти | Надмірне податкове навантаження може спровокувати зростання тіньового сектора, зниження інвестиційної активності та уповільнення темпів економічного розвитку. Збалансована податкова система сприяє формуванню стійкої бази доходів бюджету та стимулює легалізацію бізнесу. | Розробка диференційованих підходів до оподаткування; створення сприятливого податкового клімату для МСП; упровадження сучасних ІТ-рішень для податкового адміністрування. |
| Забезпечення стабільного фінансування бюджету з внутрішніх джерел | Надмірна залежність від зовнішніх ресурсів підвищує уразливість до зовнішніх шоків та обмежує можливості держави в управлінні фінансовими потоками. Внутрішні джерела – це основа стабільності та гарантія меншої чутливості до світових економічних коливань. | Створення привабливих умов для внутрішніх інвесторів; підвищення рівня фінансової інклюзії населення; розширення кола фінансових інструментів на внутрішньому ринку. |
| Зниження залежності від зовнішніх запозичень та фінансової допомоги | Високе боргове навантаження обмежує фіскальний простір і може призвести до виникнення макроекономічних дисбалансів у разі несприятливих змін глобального ринкового середовища. Зменшення такої залежності сприятиме зростанню фінансової самодостатності держави. | Розвиток локального ринку капіталу; поступове скорочення дефіциту бюджету; проведення структурних реформ для підвищення привабливості державних цінних паперів. |

*Джерело: розроблено автором на основі [48; 54; 57; 63; 66; 67; 68; 69]*

Таким чином, аналіз доходів державного бюджету за статтями доходів є ключовим інструментом для оцінки фінансової ситуації в країні, планування бюджету, формування стратегій економічного розвитку та забезпечення стійкості державних фінансів в умовах сучасних викликів.

Проаналізуємо доходи до державного бюджету у розрізі окремих категорій, а саме: податкових надходжень, неподаткових, доходів від операцій з капіталом, цільових фондів. Табл. 2.9 представляє схему статей доходів державного бюджету.

Таблиця 2.9

Структура надходжень до державного бюджету за категоріями доходів

| Категорія доходів | Приклади статей |
|---|---|
| **Податкові надходження** | |
| - Податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості | Податок на прибуток підприємств, Податок на доходи фізичних осіб |
| - Рентна плата | Плата за використання природних ресурсів |
| - Внутрішні податки на товари та послуги | Акцизний податок, Податок на додану вартість (ПДВ) |
| - Податки на міжнародну торгівлю | Митні збори |
| - Інші податки та збори | Дрібні обов'язкові платежі |
| **Неподаткові надходження** | |
| - Доходи від власності та підприємницької діяльності | Дивіденди, орендна плата |
| - Адміністративні збори | Плата за державні послуги, ліцензування |
| - Інші неподаткові надходження | Штрафи, конфіскації |
| **Доходи від операцій з капіталом** | Продаж державного майна, приватизація |
| **Цільові фонди** | Кошти для реалізації соціальних та інфраструктурних програм |
| **Кошти від закордонних країн та організацій** | Гранти, міжнародна технічна допомога |
| **Офіційні трансферти** | Міжбюджетні перерахунки, зовнішня фінансова допомога |

*Джерело: розроблено автором на основі [19; 40; 48; 50; 66; 67; 68;* 69; 70*]*

В табл. 2.9 представлено класифікацію різноманітних державних доходів. Слід підкреслити, що доходи в залежності від їх об’єктності та суб’єктності визначаються як централізовані та децентралізовані.

Доходи державного бюджету України за статтями доходів демонструє табл. 2.10. Проаналізуємо більш детальніше кожну з категорій з метою виявлення стійких та слабких місць серед них.

Таблиця 2.10

Доходи державного бюджету України за статтями доходів

за 2019-2024 роки (млн грн)

| Доходи за видами | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 р. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Податкові надходження | 799776,0 | 851115,6 | 1107090,9 | 949764,4 | 1203544,1 | 1647189,6 |
| *Податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості* | 217040,4 | 225976,3 | 285307,0 | 265477,1 | 350781,9 | 597232,3 |
| *Податок на прибуток підприємств* | 107086,3 | 108695,0 | 147751,7 | 117049,9 | 143837,1 | 271137,4 |
| *Податок на доходи фізичних осіб* | 109954,0 | 117281,3 | 137555,2 | 148427,3 | 206944,8 | 326094,9 |
| Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів | 46746,9 | 52475,7 | 80749,4 | 85365,0 | 60327,7 | 52430,5 |
| Внутрішні податки на товари та послуги | 502048,1 | 538896,2 | 698940,4 | 569353,8 | 748143,9 | 944861,8 |
| *Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів* | 69897,1 | 80449,3 | 82858,4 | 60699,1 | 92583,9 | 210206,4 |
| *Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів* | 53460,8 | 57846,9 | 79592,8 | 41653,8 | 74762,7 | 105200,9 |
| *Податок на додану вартість з вітчизняних товарів (з урахуванням бюджетного відшкодування)* | 88929,8 | 126486,6 | 155774,8 | 213948,0 | 214639,3 | 268327,9 |
| *Податок на додану вартість з імпортних товарів* | 289760,4 | 274113,5 | 380714,4 | 253053,0 | 366158,0 | 466127,5 |
| Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції | 30086,0 | 30460,5 | 38177,2 | 26246,0 | 40559,4 | 48279,3 |
| Інші податки та збори | 3855,0 | 3306,2 | 3916,5 | 3322,4 | 3731,1 | 4328,2 |
| Неподаткові надходження | 186684,2 | 212946,9 | 175358,0 | 346327,7 | 991601,7 | 975181,3 |
| *Доходи від власності та підприємницької діяльності* | 114414,8 | 119155,9 | 56021,9 | 87172,4 | 123912,4 | 125956,9 |
| *Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності* | 10377,8 | 9772,0 | 12975,5 | 8166,1 | 14257,6 | 17020,9 |
| *Інші неподаткові надходження* | 15762,6 | 15038,2 | 17994,9 | 16147,0 | 41025,8 | 52796,8 |

Закінчення табл. 2.10

| Доходи за видами | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 р. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Власні надходження бюджетних установ | 46129,0 | 68980,8 | 88365,7 | 234842,3 | 812405,9 | 779406,6 |
| Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій | 1139,9 | 1029,7 | 1289,9 | 481090,7 | 433404,5 | 473945,2 |
| Цільові фонди | 1770,8 | 187,1 | 209,4 | 136,2 | 432,1 | 473,9 |
| Офіційні трансферти | 8725,0 | 10658,0 | 12576,1 | 9465,6 | 42915,3 | 26522,3 |
| Доходи від операцій з капіталом | 183,0 | 79,4 | 328,7 | 611,0 | 100,3 | 183,9 |
| **Усього** | ***998278,9*** | ***1076016,7*** | ***1296852,9*** | ***1787395,6*** | ***2672481,2*** | ***3123496,2*** |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Динаміка доходів державного бюджету за основними видами податкових надходжень (табл. 2.10 та рис. 2.6) за період 2019–2024 років демонструють як відносну стабільність окремих категорій, так і високу чутливість до економічних і воєнних потрясінь.

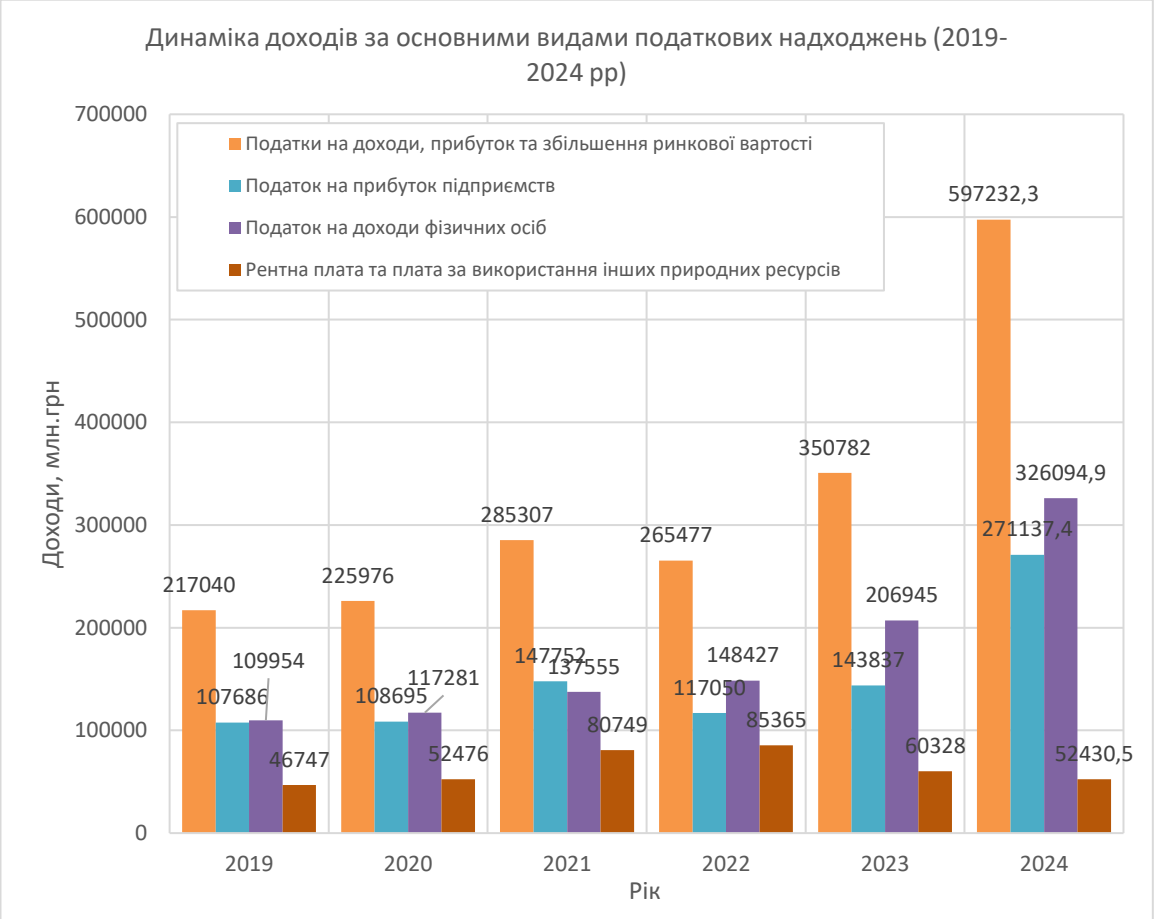



Рис. 2.6. Динаміка доходів за основними видами податкових надходжень за період 2019–2024 років, млн.грн. (розроблено автором на основі [42; 50; 58])

Податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості показали стійке зростання протягом усього досліджуваного періоду. Якщо у 2019 році ця категорія становила 217 040,4 млн грн, то у 2024 році вона сягнула 597 232,3 млн грн, тобто зросла майже у 2,75 раза. Найвищий темп зростання спостерігався у 2021 році (+26,3 % до 2020 року). У 2022 році через воєнні дії відбувся спад на 6,9 %, проте вже у 2023–2024 роках відбулося потужне відновлення. Особливо стрімко зросли надходження у 2024 році завдяки інфляційному ефекту, підвищенню заробітних плат у бюджетному секторі та відновленню прибутковості окремих галузей.

Податок на прибуток підприємств залишається досить волатильним. Після зростання у 2021 році до 147 751,7 млн грн у 2022 році він скоротився до 117 049,9 млн грн через зупинку діяльності багатьох підприємств. У 2023–2024 роках відбулося відновлення: у 2024 році надходження від цього податку досягли 271 137,4 млн грн - найвищий показник за весь період.

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) виявився найстабільнішою і найстійкішою статтею. Він демонструє послідовне зростання навіть у кризові роки. З 109 954,0 млн грн у 2019 році надходження зросли до 326 094,9 млн грн у 2024 році (майже у 3 рази). Це свідчить про відносну стійкість ринку праці та постійне збільшення фонду оплати праці.

Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів характеризується значними коливаннями. Пік припав на 2022 рік (85 365,0 млн грн), після чого відбулося суттєве зниження — до 52 430,5 млн грн у 2024 році. Це пов’язано зі змінами в обсягах видобутку та кон’юнктурою світових цін на енергоносії.

Внутрішні податки на товари та послуги залишаються основою податкових надходжень. Найбільший внесок у цю групу вносить податок на додану вартість**.** Надходження ПДВ з імпортних товарів значно перевищують надходження з вітчизняних, що підкреслює високу залежність бюджету від імпорту. Акцизний податок після падіння у 2022 році демонструє швидке

відновлення, особливо у 2024 році (акциз з вироблених товарів зріс до 210 206,4 млн грн).

Неподаткові надходження зазнали найбільш радикальної трансформації. Якщо у 2019–2021 роках їх обсяг коливався в межах 175–213 млрд грн, то з 2022 року вони різко зросли переважно за рахунок власних надходжень бюджетних установ **та** коштів від закордонних країн і міжнародних організацій**.** У 2024 році кошти від міжнародних організацій склали 473 945,2 млн грн і залишаються одним з ключових джерел фінансування державного бюджету.

Таким чином, аналіз доходів державного бюджету за статтями показує посилення ролі зовнішніх джерел (міжнародна допомога), високу залежність від ПДВ та імпорту, а також відносну стійкість ПДФО. Водночас волатильність податку на прибуток і рентних платежів залишається слабким місцем доходної бази.

Зростання податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб (ПДФО)є позитивним сигналом для бюджетної системи України. Це зростання обумовлене такими факторами:

- інфляційні процеси, що сприяли номінальному зростанню заробітних плат;
- релокація бізнесу та адаптація ринку праці до нових умов;
- збільшення податкових надходжень унаслідок відновлення ділової активності.

Внутрішні податки на товари та послуги - категорія включає акцизний податок і податок на додану вартість (далі ПДВ), які є основними фіскальними інструментами. Загальна тенденція свідчить про зростання надходжень, проте динаміка демонструє певну нерівномірність. Вивчення категорії акцизного податку з вироблених в Україні підакцизних товарів дало змогу відмітити, що акцизний податок з внутрішнього виробництва є чутливим до змін споживчого попиту та державної політики.

Так, акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів чутливо реагує на зміни споживчого попиту та державну політику щодо підакцизних товарів. У 2019 році надходження становили 69,9 млрд грн і зросли до 82,9 млрд грн у 2021 році (+18,6 %). Зростання було зумовлене індексацією ставок на тютюнові та алкогольні вироби, а також підвищенням рівня легалізації ринку. У 2022 році через війну відбулося різке падіння до 60,7 млрд грн (-26,8 %). У 2023 році спостерігалося часткове відновлення до 92,6 млрд грн, а у 2024 році надходження суттєво зросли до 210,2 млрд грн, що стало рекордним показником за весь період. Таке різке зростання пов'язане зі стабілізацією виробництва, підвищенням ставок акцизу та посиленням податкового контролю.

Акцизний податок з ввезених в Україну підакцизних товарів демонструє подібну, але дещо м'якшу динаміку. З 53,5 млрд грн у 2019 році він зріс до 79,6 млрд грн у 2021 році (+48,8 %). Основний внесок традиційно забезпечували тютюнові вироби, паливо та автомобілі. У 2022 році через логістичні проблеми та скорочення імпорту надходження впали до 41,7 млрд грн (-47,6 %). У 2023 році відбулося відновлення до 74,8 млрд грн, а у 2024 році показник сягнув 105,2 млрд грн, перевищивши довоєнний рівень більш ніж удвічі. Це свідчить про поступову стабілізацію імпортних потоків.

Податок на додану вартість з вітчизняних товарів і послуг (з урахуванням бюджетного відшкодування) є важливим індикатором внутрішньої економічної активності. У 2019 році надходження становили 88,9 млрд грн, у 2021 році зросли до 155,8 млрд грн (+75,2 %). У 2022 році через падіння виробництва відбулося зниження до 213,9 млрд грн, проте вже у 2023–2024 роках показник продовжив зростання і досяг 268,3 млрд грн у 2024 році. Це відображає поступове відновлення діяльності підприємств та малого бізнесу.

Податок на додану вартість з імпортних товарів залишається одним з найбільших джерел доходів бюджету. У 2019 році він становив 289,8 млрд грн, досягнувши 380,7 млрд грн у 2021 році. У 2022 році через воєнні дії та обмеження імпорту надходження впали до 253,1 млрд грн. Однак уже у 2023

році ПДВ з імпорту зріс до 366,2 млрд грн, а у 2024 році сягнув рекордних 466,1 млрд грн. Зростання обумовлене відновленням імпортних поставок, інфляційним ефектом та посиленням митного контролю.

Аналіз рентної плати, акцизних податків та ПДВ за 2019–2024 роки свідчить про неоднозначну динаміку. Рентна плата демонструвала зростання до 2022 року, після чого суттєво зменшилася через зміни в енергетичному секторі. Акцизні податки (як внутрішні, так і імпортні) виявилися вразливими до коливань попиту, логістичних проблем та воєнних ризиків, але показали швидке відновлення у 2023–2024 роках. ПДВ залишається найвагомішим джерелом податкових надходжень, при цьому частка ПДВ з імпорту стабільно перевищує надходження від внутрішнього виробництва.

Загальна тенденція підтверджує, що фіскальна ефективність цієї категорії значною мірою залежить від стабільності внутрішнього виробництва, обсягів імпорту та якості податкового адміністрування та митного адміністрування. Посилення контролю, підтримка легального бізнесу та помірна фіскальна політика щодо підакцизних товарів залишаються важливими напрямами для підвищення стійкості доходної бази бюджету.

Таким чином, динаміка податкових надходжень за 2019–2024 роки демонструє загальну тенденцію до зростання попри кризові явища, спричинені пандемією та повномасштабною війною. Найбільший спад спостерігався у 2022 році, особливо щодо податку на прибуток підприємств. Водночас податок на доходи фізичних осіб залишився найстабільнішим джерелом, а стійке зростання податків на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості у 2023–2024 роках свідчить про поступове відновлення економічної активності. Однак для подальшого зміцнення доходної бази необхідне посилення макроекономічної стабільності та створення сприятливих умов для розвитку підприємництва.

Розгляд податкових надходжень за категоріями рентної плати, внутрішніх податків на товари та послуги, акцизних податків і податку на додану вартість

дозволяє оцінити особливості формування доходів бюджету України у контексті їх залежності від економічних і зовнішньо-торговельних факторів.

Поряд з вище вказаними податками та податковими платежами розглянемо неподаткові надходження до бюджету, що представлено на рис. 2.7, який демонструє динаміку неподаткових надходжень до бюджету у 2019–2024 рр.




Рис.2.7. Динаміка неподаткових надходжень державного бюджету України за 2019–2024 роки

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Динаміка неподаткових надходжень державного бюджету України за 2019–2024 роки свідчить про їхню високу залежність від внутрішніх і зовнішніх чинників. Сукупний обсяг неподаткових надходжень зріс із 186 684,2 млн грн у 2019 році до 975 181,3 млн грн у 2024 році. Найстрімкіше зростання спостерігалося у 2022–2023 роках, після чого у 2024 році обсяг дещо стабілізувався, залишаючись на дуже високому рівні.

Розглянемо основні категорії неподаткових надходжень детальніше:

-доходи від власності та підприємницької діяльності демонстрували відносно стабільне зростання. У 2023 році вони становили 123 912,4 млн грн, а у 2024 році - 125 956,9 млн грн. Основними чинниками зростання залишаються посилення контролю за діяльністю державних підприємств, збільшення дивідендних виплат та плати за використання державного майна;

- адміністративні збори та платежі залишалися порівняно стабільними протягом періоду. У 2024 році їх обсяг зріс до 17 020,9 млн грн. Позитивну динаміку можна пояснити подальшою цифровізацією адміністративних послуг та підвищенням ефективності їх адміністрування;

- інші неподаткові надходження характеризуються мінливістю, оскільки значною мірою залежать від разових платежів і штрафів. У 2023 році спостерігався значний стрибок до 41 025,8 млн грн, а у 2024 році показник продовжував зростати і досяг 52 796,8 млн грн, що свідчить про активізацію регуляторної та штрафної політики;

- власні надходження бюджетних установ є найдинамічнішою категорією. З 46 129,0 млн грн у 2019 році вони зросли до 812 405,9 млн грн у 2023 році та становили 779 406,6 млн грн у 2024 році. Таке суттєве збільшення пов’язане з мобілізацією внутрішніх ресурсів бюджетних установ під час війни, розширенням платних послуг та залученням додаткових коштів для фінансування їхньої діяльності.

Ключовими факторами, які вплинули на динаміку неподаткових надходжень у 2019–2024 роках, стали:

- повномасштабна війна та економічна криза, які зумовили активну мобілізацію всіх доступних внутрішніх ресурсів;

- масштабна міжнародна фінансова підтримка, яка частково відобразилася у структурі неподаткових надходжень;

- адміністративні та цифрові реформи, що сприяли підвищенню ефективності збору платежів і контролю за державними активами.

Отже, неподаткові надходження відіграють важливу роль у формуванні доходів державного бюджету, особливо в умовах кризи. Їхній значний приріст

у 2022–2023 роках та збереження високого рівня у 2024 році свідчать про успішну мобілізацію державних ресурсів і ефективну координацію з міжнародними партнерами. Водночас для забезпечення довгострокової фіскальної стійкості необхідно продовжувати реформи, спрямовані на підвищення прозорості податкового адміністрування, ефективніше управління державним майном та диверсифікацію джерел неподаткових доходів.

Аналіз інших видів надходжень до бюджету України за період 2019–2024 років (табл. 2.11) свідчить про в трансформацію структури цих надходжень, що обумовлено зовнішніми викликами та активною мобілізацією міжнародних ресурсів. Перш за все, варто звернути увагу на категорію "Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій". У 2019 році ці надходження становили лише 1139,9 млн грн, що було характерним для мирного періоду та стабільного економічного розвитку. Проте вже у 2022 році цей показник зріс до рекордних 481 090,7 млн грн, що пов’язано з необхідністю фінансування соціальних та оборонних витрат під час військових дій. У 2023 році, хоча обсяг знизився до 433 404,5 млн грн, міжнародна підтримка залишилася критично важливою для стабільності бюджету.

Таблиця 2.11

Аналіз інших видів надходжень до державного бюджету України за період 2019–2024 років

| Категорії інших надходжень | 2019р., млн.грн. | 2020р., млн.грн. | 2021р., млн.грн. | 2022р., млн.грн. | 2023р., млн.грн. | 2024р., млн. грн. | Відхилення 2019р.-2024р., млн.грн. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Доходи від операцій з капіталом | 183 | 79,4 | 328,7 | 611 | 100,3 | 189,9 | +0,9 |
| Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій | 1139,9 | 1029,7 | 1289,9 | 481090,7 | 433404,5 | 473945,2 | +472805,3 |
| Цільові фонди | 1770,8 | 187,1 | 209,4 | 136,2 | 432,1 | 473,9 | -1296,9 |
| Офіційні трансферти | 8725 | 10658 | 12576,1 | 9465,6 | 42915,3 | 26522,3 | +17797,3 |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Інші категорії, такі як «Цільові фонди» та «Доходи від операцій з капіталом», залишаються другорядними у структурі надходжень. Їхні показники коливалися у межах кількох сотень мільйонів гривень, що вказує на обмежену роль у загальному наповненні бюджету. Варто зазначити, що у 2022 році «Цільові фонди» знизилися до мінімального рівня 136,2 млн грн, оскільки значна частина ресурсів була перенаправлена на нагальні потреби.

Аналіз таблиці показує суттєві структурні зміни в цій групі надходжень протягом досліджуваного періоду.

Доходи від операцій з капіталом характеризуються високою волатильністю і відносно невеликими обсягами. Після зростання у 2022 році до 611,0 млн грн у подальші роки вони повернулися до рівня 2019 року і у 2024 році склали 183,9 млн грн. Така динаміка свідчить про епізодичний характер цих надходжень, які залежать від разових операцій з державним майном та капітальними трансфертами.

Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій є найбільш значущою та динамічною категорією серед інших надходжень. Якщо у 2019–2021 роках їх обсяг коливався в межах 1,0–1,3 млрд грн, то з початком повномасштабної війни відбулося кардинальне зростання. У 2022 році надходження сягнули 481 090,7 млн грн, у 2023 році - 433 404,5 млн грн, а у 2024 році становили 473 945,2 млн грн. Це підтверджує, що міжнародна фінансова допомога (гранти та цільові кошти) стала одним з ключових джерел фінансування державного бюджету в умовах війни.

Цільові фонди протягом усього періоду залишалися порівняно незначними. Після суттєвого скорочення у 2020 році їх обсяг коливався на низькому рівні. У 2024 році вони становили лише 473,9 млн грн, що свідчить про обмежене використання цього інструменту в сучасній бюджетній практиці.

Офіційні трансферти демонструють помітне зростання у 2023 році (до 42 915,3 млн грн), що було пов’язано з посиленням міжбюджетних відносин у

кризових умовах. Однак у 2024 році їх обсяг зменшився до 26 522,3 млн грн, хоча все одно залишився значно вищим, ніж у довоєнний період.

Таким чином, аналіз інших видів надходжень за 2019–2024 роки дозволяє зробити такі ключові висновки:

Найсуттєвіші зміни відбулися в категорії «Кошти від закордонних країн і міжнародних організацій», яка перетворилася з малозначущої на одну з найважливіших складових доходів державного бюджету під час війни.

Інші категорії (доходи від операцій з капіталом, цільові фонди) зберігають епізодичний і другорядний характер.

Офіційні трансферти демонструють тенденцію до зростання, але залишаються чутливими до змін бюджетної політики.

Отримані результати підкреслюють посилення зовнішньої залежності доходної частини державного бюджету України в умовах воєнного стану. Водночас стабільно високий рівень міжнародної допомоги у 2022–2024 роках забезпечив можливість фінансування критичних видатків держави, хоча й підвищив фіскальні ризики в середньостроковій перспективі.

Структура доходів державного бюджету за 2024 рік свідчить про домінування податкових надходжень, які формують 52,74 % загального обсягу доходів. Серед них найбільшу питому вагу займають внутрішні податки на товари та послуги (30,25 %), передусім податок на додану вартість з імпортних товарів (14,92 %) та податок на додану вартість з вітчизняних товарів (8,59 %). Це підтверджує значну залежність бюджетної системи від імпортних операцій та інфляційного ефекту.

Важливим стабільним джерелом залишаються податки на доходи, прибуток та збільшення ринкової вартості (19,12 %). Зокрема, податок на доходи фізичних осіб (10,44 %) демонструє відносну стійкість ринку праці навіть в умовах війни, а податок на прибуток підприємств (8,68 %) відображає поступове відновлення прибутковості бізнесу у 2024 році.

Неподаткові надходження становлять 31,22 % доходів бюджету. Найбільшу частку в цій категорії займають власні надходження бюджетних

установ - 24,95 %. Такий високий показник свідчить про активну мобілізацію внутрішніх ресурсів бюджетними установами протягом воєнного періоду.

Особливу увагу привертає категорія коштів від закордонних країн і міжнародних організацій, яка становить 15,17 % загальних доходів. Це підкреслює, що міжнародна фінансова допомога (переважно гранти) залишається критично важливим джерелом фінансування державного бюджету в 2024 році, забезпечуючи значну частку ресурсів для оборонних і соціальних видатків.

Офіційні трансферти (0,85 %) та інші надходження відіграють другорядну роль у загальній структурі.

Таким чином, структура доходів Державного бюджету України за 2024 рік характеризується балансом між податковими джерелами, активною мобілізацією власних надходжень бюджетних установ та суттєвою залежністю від міжнародної фінансової допомоги. Хоча податкові надходження залишаються основою бюджетної системи, висока частка зовнішньої допомоги (15,17 %) свідчить про продовження кризового типу фінансування бюджету. Для підвищення фіскальної стійкості в майбутньому необхідно поступово зменшувати залежність від зовнішніх джерел та зміцнювати власну внутрішню доходну базу.

Під час військової агресії Україна отримала значну міжнародну фінансову підтримку від різних країн та організацій, що допомогло забезпечити стабільність економіки та функціонування державних інституцій [41; 62].

В ході дослідження виявлено що Європейський Союз (ЄС) надав макрофінансової допомоги, а саме, у 2023 році ЄС надав Україні 18 млрд євро макрофінансової допомоги на пільгових умовах, з терміном погашення кредиту 35 років та покриттям відсотків країнами ЄС. Стосовно грантової допомоги, відмітимо, що у серпні 2024 року Україна отримала від ЄС грант у розмірі 1,6 млрд доларів США в межах інструменту Ukraine Facility. Досліджено також, що гуманітарна та інша підтримка саме ЄС виділив значні

кошти на гуманітарні програми, підтримку енергетичної інфраструктури та інші критично важливі сфери. Сполученими Штатами Америки (США) надано грантової допомоги у серпні 2024 року Україні грантом у розмірі 3,9 млрд доларів США через проєкт Світового банку PEACE in Ukraine, спрямований на фінансування соціальних виплат та заробітних плат державним службовцям [41; 50; 58; 70]. Таким чином, загальна підтримка з початку військового стану в країні з боку США склала для України значну фінансову допомогу, включаючи гранти та кредити, що сприяло стабілізації економіки та підтримці соціальних програм.

Дослідженням також встановлено, що у міжнародній фінанасовій підтримці з боку Світового банку слід відмітити найбільш суттєвим проєкт PEACE. Саме цей проєкт є основним фінансовим інструментом Світового банку для підтримки України, який об’єднав внески міжнародних донорів для надання швидкої та прогнозованої допомоги. Також, важливо наголосити про інші міжнародні організації та країни, від яких отримана гуманітарна допомога від різних міжнародних установ, таких як ЮНІСЕФ, Червоний Хрест та ООН, що надають грошову допомогу мешканцям України, які постраждали від війни [41; 70].

Отже, зробимо висновки, що фінансова підтримка України охопила значні кошти від інших міжнародних партнерів, що сприяло забезпеченню фінансової стабільності та підтримці критично важливих секторів економіки Загалом, міжнародна фінансова підтримка відіграє ключову роль у забезпеченні стійкості України під час війни, дозволяючи уряду виконувати соціальні зобов’язання та підтримувати функціонування державних інституцій. Офіційні трансферти становлять лише 0,94%, що відображає їх обмежене значення у загальній структурі доходів [41].

У підсумку, структура доходів бюджету України свідчить про сильну залежність від податкових надходжень, вагомий внесок міжнародної допомоги та обмежений вплив альтернативних джерел доходів [59]. Для

підвищення стійкості бюджетної системи важливим є зростання частки неподаткових надходжень та диверсифікація джерел фінансування.

Дослідженням встановлено, що моніторинг формування дохідної частини бюджету є однією з найважливіших складових системи державних фінансів в бюджетній політиці, оскільки без належного контролю та аналітичного супроводу надходжень будь-які заходи з фінансової стабілізації можуть виявитися малоефективними [57]. З'ясовано, що ретельний аналіз планових і фактичних показників, виявлення структури й динаміки доходів, а також визначення ключових чинників впливу дозволяють своєчасно ідентифікувати негативні тенденції й розробляти превентивні заходи. Окреслено, що надмірне навантаження на економічних суб'єктів загрожує гальмуванням економічного розвитку й зростанням тіньового сектору, натомість нестача внутрішніх джерел фінансування породжує надмірну залежність від зовнішніх запозичень та фінансової допомоги, посилюючи фіскальні ризики. Результати проведеного моніторингу також вказують на необхідність впровадження комплексних змін у податковій, фінансовій та регуляторній політиках, спрямованих на підвищення ефективності адміністрування доходів та збалансування бюджетної системи в цілому.

Однак слід підкреслити, що для досягнення реальної збалансованості та укріплення фінансової дисципліни надзвичайно важливо після оцінки доходів бюджету детально проаналізувати й видаткову частину. Особливо це набуває актуальності для України в умовах воєнного стану, коли потреба у фінансуванні оборонних заходів, соціальній підтримці населення і післявоєнному відновленні країни вимагає ефективного використання кожної бюджетної гривні. В умовах, коли державі доводиться покладатися на зовнішні кредити та гранти, ретельний контроль над видатками є чи не єдиним механізмом забезпечення фінансової стійкості та збереження макроекономічної стабільності. Саме тому комплексний підхід, що поєднує моніторинг обох складових бюджету – доходної та видаткової, – є

визначальним для розроблення виваженої й дієвої фіскальної політики, здатної реагувати на стратегічні виклики, які постають перед Україною.

## 2.2. Аналіз витрат бюджетних коштів в Україні

Аналіз витрат бюджетних коштів в Україні є актуальним і своєчасним, оскільки відображає не лише економічну дійсність, але й стратегічні пріоритети держави в умовах надзвичайних викликів. Задля того, щоб перейти до поняття аналізу витрат бюджетних коштів, доцільно зробити розмежування між поняттями «витрати бюджету» та «видатки бюджету».

У фінансовій, науковій термінології та відповідно до Бюджетного кодексу України, поняття витрати бюджету і видатки бюджету мають схожий, але не тотожний зміст, тому розглянемо ці дефініції: витрати і видатки бюджету.

1. Витрати бюджету.

Витрати бюджету - це ширше поняття, яке охоплює всі кошти, що виділяються з бюджету. До витрат бюджету належать:

- видатки бюджету, тобто кошти, що спрямовуються на фінансування конкретних програм чи потреб (поточні, капітальні видатки);

- кредитування бюджету, тобто надання бюджетних коштів на поворотній основі (кредити).

Отже, витрати бюджету – це сума обсягів видатків бюджету та кредитування з бюджету.

2. Видатки бюджету.

Видатки бюджету - це частина витрат бюджету, що передбачає безповоротне використання коштів для забезпечення виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Це фінансові цільові ресурси, що спрямовуються на наступні статті видатків:

- оплату праці в бюджетній сфері;

- фінансування соціальних програм;

- будівництво інфраструктури;

- забезпечення освіти, охорони здоров’я тощо.

Основні відмінності витрат бюджету від видатків бюджету за параметрами надано в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Основні відмінності витрат бюджету від видатків бюджету

| Параметр | Витрати бюджету | Видатки бюджету |
|---|---|---|
| Обсяг поняття | Ширше поняття. Включає видатки та кредитування | Вужче поняття. Охоплює лише безповоротні кошти |
| Ціль використання | Може бути як безповоротне (видатки), так і поворотне (кредити). | Завжди безповоротні кошти |
| Приклади | Кредити на розвиток підприємств, фінансування соціальних програм. | Оплата зарплат, соціальна допомога, будівництво доріг |

*Джерело: розроблено автором на основі [19; 40]*

Бюджетний Кодекс України є законодавчим актом, що визначає видатки бюджетних коштів як об’єкт обліку в бюджетній класифікації. Відповідно до Бюджетного Кодексу України видатки бюджетних коштів характеризуються як частина фінансових ресурсів, що спрямовуються на виконання завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування. Їх можна класифікувати за різними критеріями [19; 40; 64].

Бюджет державного рівня або рівня місцевого самоврядування, як ключовий інструмент державного управління, несе на собі відбиток кожної кризи, кожного виклику, з якими стикається країна. Особливо це стало помітно в умовах, коли Україна змушена адаптувати свою бюджетну політику до масштабної війни та її наслідків. Саме видатки державного бюджету і місцевого самоврядування, як частина фінансових ресурсів, показують, як уряд та органи місцевого самоврядування розподіляють обмежені ресурси між обороною, соціальними гарантіями, охороною здоров’я, економічним розвитком та іншими критично важливими напрямками. У контексті війни, бюджетна політика стала не лише питанням економіки, але й питанням

виживання держави. Саме через це аналіз видатків набуває надзвичайної важливості для оцінки того, наскільки ефективно держава використовує наявні ресурси для досягнення пріоритетних цілей.

З наукової точки зору, витрати бюджету є своєрідним дзеркалом політичних, соціальних та економічних процесів у державі. Їх дослідження дозволяє не лише оцінити ефективність поточної політики, але й виявити слабкі місця в управлінні фінансами, які можуть мати довгострокові наслідки. Особливу актуальність це питання набуває в умовах дефіциту бюджету, що зростає з року в рік, та зростаючого боргового навантаження. Рекордні показники дефіциту, які спостерігаються у 2023 році, підкреслюють необхідність пошуку нових підходів до управління фінансами, щоб уникнути загрози фінансової нестабільності. Водночас аналіз видатків дає змогу оцінити, як держава реагує на зміни у зовнішньому середовищі, зокрема, на пандемію COVID-19 та військову агресію. Це дозволяє зрозуміти, наскільки гнучкою та адаптивною є бюджетна система країни, чи здатна вона забезпечувати основні потреби населення в умовах кризи та чи має вона потенціал для підтримки економічного відновлення у посткризовий період.

Актуальність аналізу також полягає у потребі забезпечення прозорості та підзвітності у використанні бюджетних коштів. У часи, коли кожна гривня має бути спрямована на досягнення максимальної ефективності, дослідження видатків стає не лише питанням наукового інтересу, але й інструментом для формування рекомендацій, які можуть покращити фінансову політику держави. Таким чином, витрати бюджету України є ключовим об’єктом для аналізу, адже вони дозволяють оцінити не лише стан державних фінансів, але й ширші аспекти управління, стратегічного планування та реакції держави на сучасні виклики і тому, дослідження цього питання своєчасним і важливим як для наукової спільноти, так і для практиків у сфері державного управління.

Аналіз видатків бюджетних коштів є ключовим інструментом для ефективного управління державними фінансами. Його значення полягає у забезпеченні прозорості, доцільності та результативності використання

фінансових ресурсів, а також у прийнятті обґрунтованих рішень для оптимізації витрат [44; 61; 66]. А саме, вивчення досліджень багатьох науковців та практиків дало змогу авторові цієї роботи виявити основні значення аналізу витрат бюджетних коштів [43; 44; 48; 50; 53; 54; 55; 56; 60; 61; 64; 66; 68; 69]:

1) оцінка ефективності використання бюджетних коштів:

- дає змогу визначити, чи відповідають витрати задекларованим цілям і отриманим результатам;

- виявляє нерентабельні або неефективні статті видатків, які потребують скорочення чи перерозподілу;

2) планування бюджету:

- забезпечує базу для формування реалістичних і збалансованих бюджетних планів;

- дозволяє врахувати минулі помилки та досягнення під час планування майбутніх періодів;

3) забезпечення прозорості та підзвітності:

- сприяє підвищенню довіри суспільства до державних органів завдяки демонстрації раціонального використання коштів;

- полегшує контроль за цільовим використанням коштів із боку громадськості, аудиторів та міжнародних донорів;

4) Виявлення ризиків та порушень:

- допомагає виявляти ризики корупції, нецільового використання коштів або перевищення затверджених лімітів;

- дозволяє запобігти фінансовим порушенням і забезпечити дотримання бюджетного законодавства;

5) оптимізація витрат:

- аналіз дає можливість визначити пріоритетні напрями фінансування та перерозподілити кошти на найбільш важливі потреби;

- допомагає уникнути дублювання видатків або фінансування неактуальних програм;

6) прийняття управлінських рішень:

- забезпечує керівників фінансовою інформацією для прийняття зважених рішень щодо скорочення витрат або впровадження нових програм;

- підтримує процес прийняття рішень у надзвичайних умовах, наприклад, під час війни або економічної кризи;

7) визначення довгострокової стратегії розвитку:

- дає змогу оцінити, як видатки бюджету впливають на економічний та соціальний розвиток країни;

- сприяє формуванню довгострокових стратегій на основі аналізу поточних витрат і прогнозів;

8) відновлення критичної інфраструктури;

- підтримки соціально вразливих верств населення.

- контролю за цільовим використанням міжнародної фінансової допомоги;

9) значення аналізу витрат бюджетних коштів саме під час війни в Україні саме під час воєнних дій аналіз видатків стає критично важливим для забезпечення пріоритетного фінансування оборонної сфери.

Таким чином, можна констатувати, що аналіз витрат бюджетних коштів сприяє ефективному управлінню державними ресурсами, підвищенню економічної стабільності та прозорості державного фінансування. У сучасній системі державних фінансів витрати бюджетних коштів відіграють ключову роль у забезпеченні економічного розвитку та підтриманні соціальної стабільності. Дослідженням встановлено, що обсяг і структура державних видатків безпосередньо впливають не лише на макроекономічні показники, а й на якість життя населення та конкурентоспроможність країни у глобальному середовищі [49; 53]. З’ясовано, що вітчизняна практика формування бюджетних витрат часто потерпає від недостатньо ефективного розподілу коштів за галузями й регіонами, що ускладнює проведення результативної

соціально-економічної політики [61]. Особливості української моделі державних видатків проявляються через домінування соціальних і оборонних статей витрат, водночас брак належної уваги до розвитку інфраструктури та інноваційних сфер обмежує довгострокове економічне зростання [44].

Актуальність зазначеної проблематики зумовлена не лише традиційними викликами нестачі фінансових ресурсів і складнощами в адмініструванні видатків, а й зовнішніми потрясіннями, з якими зіштовхується Україна, зокрема глобальними економічними кризами, військовим конфліктом і необхідністю відновлення інфраструктурних об’єктів. Саме ці чинники підвищують вимоги до прозорості, контролю і цільового спрямування бюджетних потоків [66]. Дослідженням встановлено, що ретельна оцінка структури витрат і належний моніторинг результативності фінансування є передумовами належної фіскальної дисципліни та дієвої бюджетної політики. Науковці [49; 55; 61] наголошують на нагальній потребі у впровадженні програмно-цільового підходу до формування розпису витрат, що дає змогу оцінювати не тільки суму витрачених коштів, а й отримані соціально-економічні результати.

Не менш важливим є порівняльний аналіз структури, динаміки та ефективності бюджетних видатків з урахуванням міжнародних рекомендацій і практик, зокрема OECD (2022) і МВФ (2021). З’ясовано, що для України доцільно адаптувати найкращі світові інструменти управління державними видатками, водночас беручи до уваги особливості макроекономічної ситуації та постконфліктного відновлення. Варто підкреслити, що вибір пріоритетів у бюджетній політиці суттєво залежить від коректного аналізу й оцінювання ефективності вже профінансованих проектів, оскільки саме накопичена емпірична база дозволяє вчасно скоригувати плани й уникнути повторення помилок минулих періодів [15]. Для досягнення цієї мети необхідне широке залучення аудиторських і моніторингових інструментів, включно з громадським і міжнародним контролем.

Узагальнені дані щодо основних наукових поглядів на проблему аналізу витрат бюджетних коштів, а також ключові акценти дослідників подано в табл. 2.13. Загалом, ґрунтовне вивчення підходів до аналізу витрат бюджетних коштів в Україні дає змогу зрозуміти специфіку фінансових рішень, передбачити макроекономічні наслідки та запропонувати науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення бюджетної політики. Посилення наукової дискусії навколо цього питання вкрай важливе в контексті нестабільних внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на структуру та обсяги державних видатків. Саме тому в подальших розділах дисертаційної роботи буде розкрито механізми формування, моніторингу й оптимізації бюджетних витрат із урахуванням міжнародних стандартів, національного законодавства та практичного досвіду післявоєнного відновлення економіки України.

Класифікація бюджетних витрат у контексті державних фінансів є одним із базових інструментів, який дає змогу впорядкувати й систематизувати напрями розподілу ресурсів, а отже, забезпечити прозорість і контроль за ефективністю видатків. Дослідженням встановлено, що наукова обґрунтованість та чіткість класифікаційного підходу безпосередньо впливають на можливість здійснення структурного аналізу, виявлення динамічних змін та оцінку результативності бюджетної політики [49; 53].

Розглянемо основні наукові погляди на проблему аналізу витрат бюджетних коштів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Основні наукові погляди на проблему аналізу витрат бюджетних коштів

| Автор, рік | Напрям дослідження | Ключові висновки |
|---|---|---|
| Мельник (2019) | Аналіз ефективності видатків соціального спрямування | Обґрунтовано, що домінування соціальних статей без належного моніторингу може призвести до розбалансування бюджету |
| Федосов (2020) | Теоретичні засади та структурний аналіз бюджетних видатків | Виявлено важливість раціонального розподілу коштів з урахуванням пріоритетів економічного розвитку та сучасних викликів |

| | | |
|---|---|---|
| Загородній (2018) | Порівняльний підхід до оцінки державних видатків | Підкреслено переваги бенчмаркінгу з іноземними практиками, особливо в частині оборонних та інфраструктурних видатків |
| Чугунов (2019) | Управління державними фінансами в умовах економічних шоків | Встановлено залежність ефективності бюджетних витрат від здатності держави швидко реагувати на зовнішні та внутрішні кризи |
| Пересада (2021) | Програмно-цільовий метод та його впровадження в Україні | Доведено, що узгодження цілей програм із фактичними результатами видатків сприяє підвищенню прозорості фінансування |
| OECD (2022) | Рекомендації з оптимізації державних витрат у країнах-членах | Зосереджено увагу на систематичному зборі даних, аудиті й публічній підзвітності як запоруці ефективності бюджетної політики |

*Джерело: розроблено автором на основі [43; 44; 48; 49; 52; 56; 61; 63]*

У світовій практиці зазвичай виокремлюють два основних виміри: функціональна й економічна класифікації. Перша відображає напрями й цілі витрачання державних коштів (оборона, соціальний захист, освіта тощо), а друга – види витрат за економічним змістом (оплата праці, капітальні інвестиції, трансферти тощо). В Україні ці підходи деталізовано у відповідних нормативно-правових документах, насамперед у Бюджетному Кодексі України та підзаконних актах, що встановлюють порядок планування, виконання й контролю за витратами [19; 40].

З’ясовано, що у вітчизняному контексті також набувають важливості відомча та програмна класифікації. Відомчий підхід дає змогу розмежувати обсяги видатків між розпорядниками бюджетних коштів (міністерствами, центральними органами виконавчої влади), а програмний – структурувати їх у розрізі конкретних бюджетних програм, що передбачає чітке визначення мети, завдань, показників ефективності та відповідальних виконавців [56; 66]. Дослідженням встановлено, що поєднання програмно-цільового методу з економічною та функціональною класифікаціями допомагає суттєво вдосконалити управлінські рішення: зростає прозорість розподілу коштів, поліпшується моніторинг цільового використання фінансових ресурсів, а

також посилюється відповідальність уповноважених органів за досягнення конкретних результатів [52; 61].

Методологічною основою уніфікації класифікацій в Україні залишається положення, що кожен вид витрат має бути відображений одночасно у кількох розрізах (функціональному, економічному, відомчому, програмному). Такий багатоаспектний підхід дає змогу формувати повну й багатовимірну картину бюджетних потоків, що особливо важливо в умовах обмеженості бюджетних ресурсів та необхідності чіткого визначення пріоритетів фінансування [53]. У дослідженнях [44; 49] наголошується, що надмірна деталізація може ускладнити управлінський процес і породити бюрократичні бар'єри, проте за відсутності детальних класифікаційного і програмно-цільового механізмів унеможливлюється дійовий контроль за витратами. Нижче наведено узагальнений опис основних підходів до класифікації бюджетних видатків в Україні (табл. 2.14). З практичного погляду, усі зазначені види класифікацій тісно взаємопов'язані, а їх узгоджене використання дає змогу підвищити інформативність бюджетної звітності та оперативність управлінських рішень у частині розподілу державних коштів.

Таблиця 2.14

Узагальнений опис основних підходів до класифікації бюджетних видатків в Україні

| Підхід до класифікації | Критерій виокремлення груп | Приклади застосування | Науковий контекст |
|---|---|---|---|
| Функціональний | Спрямованість витрат на певні сфери та види діяльності (соціальний захист, оборона тощо) | Витрати на соціальний захист, освіту, охорону здоров'я, оборону, громадський порядок та безпеку | Дозволяє оцінювати, наскільки ефективно держава забезпечує реалізацію ключових суспільних функцій (Загородній, 2018). |
| Економічний | Економічна сутність видатків (оплата праці, капітальні видатки, трансферти, субсидії) | Капітальні інвестиції, поточні видатки, трансферти населенню й підприємствам | Дає змогу здійснювати порівняльний аналіз структури витрат за статтями та виявляти можливі шляхи оптимізації (Мельник, 2019). |
| Відомчий | Належність витрат до конкретних державних органів або розпорядників коштів | Розподіл видатків між міністерствами, комітетами, іншими центральними органами виконавчої влади | Спрощує управління ресурсами в межах кожного відомства, підвищує відповідальність за досягнення цілей (Чугунов, 2019). |
| Програмний (ПЦМ) | Зв'язок між видатками та цільовими результатами бюджетних програм | Бюджетна програма «Розвиток дорожньої інфраструктури», «Підтримка вищої освіти» тощо | Орієнтує на досягнення конкретних показників ефективності, посилює прозорість і підзвітність (Пересада, 2021). |

*Джерело: розроблено автором на основі [43; 44; 48; 49; 56; 63]*

Дослідженням встановлено, що комплексний підхід до класифікації полегшує процес аналізу та контролю за дотриманням бюджетної дисципліни, оскільки забезпечує можливість відслідковувати витрати за різними вимірами та завчасно реагувати на ризики неефективного використання фінансових

ресурсів. У результаті це відкриває шлях до більш обґрунтованої системи бюджетного менеджменту і створює підґрунтя для подальшого реформування витрат держави в напрямі підвищення їх результативності.

Зображена на рис. 2.8 класифікація видатків бюджету ілюструє багатовимірний підхід до впорядкування та управління державними фінансами, відображаючи водночас кілька основоположних критеріїв групування.

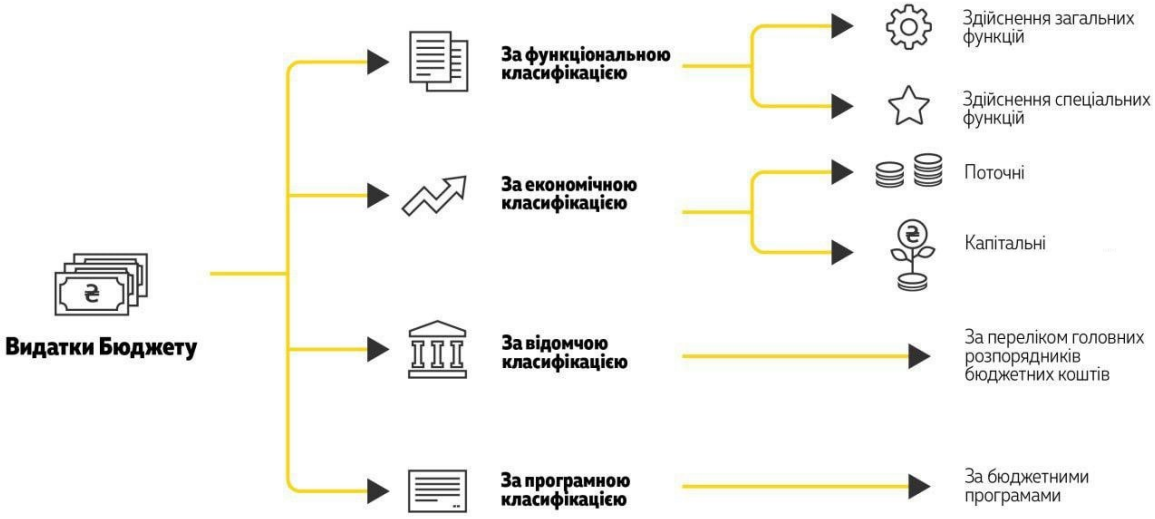



Рис. 2.8. Види класифікації видатків бюджету

*Джерело: розроблено автором на основі [9; 40; 48; 55; 61; 66; 67; 68; 69; 70]*

По-перше, за функціональною класифікацією розмежовуються видатки, що спрямовані на здійснення загальних функцій (зокрема, управлінських і адміністративних) та спеціальних функцій, які характеризують конкретні сфери або напрями державної діяльності. Такий розподіл дозволяє оцінювати рівень забезпечення різних суспільних потреб і покращувати співставлення витрат між різними галузями, як-от освіта, оборона чи охорона здоров’я.

По-друге, у економічній класифікації виокремлюються поточні та капітальні видатки, що дає змогу чітко відмежувати ресурси, призначені для повсякденного функціонування установ (наприклад, виплата заробітної плати, придбання товарів і послуг), від інвестицій у довгостроковий розвиток державної інфраструктури (будівництво, реконструкція, модернізація). Такий поділ має істотне значення для аналітичних досліджень, оскільки дає змогу

виявити пріоритети бюджетної політики у контексті підтримання економічного зростання та задоволення соціальних потреб.

Наступним виміром є відомча класифікація**,** за якою видатки розподіляються відповідно до переліку головних розпорядників бюджетних коштів (міністерств, державних агентств та інших органів). У цьому разі важливою є прозорість і підзвітність кожного відомства за обсягами отриманих ресурсів і досягнутими результатами. Застосування такого критерію дозволяє оцінити ефективність діяльності окремих розпорядників, зіставивши витрачені кошти із конкретними показниками результативності, та сприяє підвищенню дисципліни у сфері управління публічними фінансами.

Завершальною, але не менш значущою, є програмна класифікація, що структурує видатки за бюджетними програмами з чітко визначеними цілями, завданнями й індикаторами. Такий підхід відображає логіку програмно-цільового методу, спрямованого на вимірювання досягнення конкретних результатів і контроль за використанням коштів у розрізі кожної програми. Завдяки цьому забезпечується можливість комплексного моніторингу та оцінки суспільної корисності реалізованих заходів, зокрема й за критеріями ефективності, економічності й прозорості.

Таким чином, наведена на рис. 2.8 система класифікації охоплює провідні напрями впорядкування видатків бюджету, кожен із яких відображає певний вимір аналізу та управління державними фінансами. Їх інтегроване застосування дозволяє державним інституціям вибудовувати взаємопов’язану систему планування, обліку й контролю, зосереджуючись як на сферах реалізації видатків (функціональна класифікація), так і на економічній природі витрат, адміністративному підпорядкуванні та результативності, що досягається завдяки програмно-цільовому методу.

Проаналізуємо видатки за економічною класифікацією (табл. 2.15). Аналіз видатків саме за економічною класифікацією дає змогу розмежувати витрати на поточні й капітальні, а відтак дозволяє виявити фундаментальні пріоритети бюджетної політики в частині збалансування короткострокових

потреб та довгострокових інвестиційних цілей. У рамках цієї класифікації легше оцінити, яка частка ресурсів спрямована на оплату праці, придбання товарів і послуг чи трансферти населенню, і наскільки суттєвими є капітальні вкладення у майбутнє економіки.

Такий підхід спрощує вивчення структури витрат у розрізі економічного змісту, а також підвищує прозорість звітності й точність прогнозування: наприклад, недофінансування капітальних видатків може свідчити про ризики гальмування довгострокового розвитку, тоді як перевага поточних витрат нерідко вказує на потребу в додатковому реформуванні системи соціального забезпечення чи державного управління.

Крім того, економічна класифікація значно полегшує контроль і аудит, оскільки уможливлює детальне відстеження напрямів руху бюджетних коштів за кожною статтею, а отже, вчасне виявлення неефективних витрат і запровадження відповідних заходів із вдосконалення бюджетної політики.

Аналіз видатків державного бюджету України за 2019–2024 роки, відображений в табл. 2.15, як вже зазначалося. демонструє динаміку змін як за загальними обсягами, так і за структурою між поточними та капітальними видатками. Загальні видатки бюджету зросли з 1 072 891,5 млн грн у 2019 році до 4 014 418,1 млн грн у 2023 році, що свідчить про майже чотирикратне збільшення. Це зростання підкреслює як виклики, так і нагальні потреби, які змушують державу спрямовувати дедалі більше ресурсів на вирішення економічних і соціальних питань. Розглядаючи поточні видатки, можна відзначити їх стійке домінування у структурі бюджету. У 2019 році вони становили 998 942,6 млн грн, а вже у 2023 році досягли 3 805 886,8 млн грн. У 2024 році тенденція до зростання збереглася: загальний обсяг видатків державного бюджету досяг 4 488 319,4 млн грн, що на 473 901,3 млн грн більше порівняно з 2023 роком. Хоча темпи приросту дещо сповільнилися порівняно з попереднім стрибком у 2022–2024 рр., загальна динаміка свідчить про подальше розширення фіскального навантаження держави в умовах тривалих воєнних та соціально-економічних викликів. Поточні видатки

продовжили домінувати у структурі бюджету, досягнувши 4 182 290,0 млн грн, що становить переважну частку загальних видатків. Це підтверджує збереження орієнтації бюджетної політики на фінансування невідкладних потреб, зокрема соціального забезпечення, оборонних витрат, оплати праці та підтримки функціонування державного сектору, водночас обмежуючи частку ресурсів, спрямованих на капітальне інвестування та довгострокове економічне зростання.

Таблиця 2.15

Видатки державного бюджету України (економічна класифікація) в 2019-2024 рр. (млн грн)

| Видатки | Код бюджетної класифікації | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Усього** | | 1072891,5 | 1288016,7 | 1490258,9 | 2705423,3 | 4014418,1 | 7242319,4 |
| **Поточні видатки** | 2000 | 998942,6 | 1193194,8 | 1356168,4 | 2617051,5 | 3805886,8 | 4182290,0 |
| *Оплата праці і нарахування на заробітну плату* | 2100 | 210073,1 | 240542,3 | 262777,3 | 994440,2 | 1235138,7 | 1302738,4 |
| *Використання товарів та послуг* | 2200 | 182067,9 | 301690,1 | 382503,2 | 750645,6 | 1549952,1 | 1372954,7 |
| *Обслуговування боргових зобов'язань* | 2400 | 119933,8 | 120693,4 | 153051,8 | 159722,5 | 252166,4 | 304009,6 |
| *Поточні трансферти* | 2600 | 255326,7 | 201281,9 | 195338,4 | 188543,4 | 213848,7 | 595077,4 |
| *Соціальне забезпечення* | 2700 | 223458,3 | 322472,0 | 343498,1 | 509480,9 | 534145,3 | 579244,2 |
| *Інші поточні видатки* | 2800 | 8082,7 | 6515,2 | 18999,6 | 14218,8 | 20635,7 | 28265,8 |
| **Капітальні видатки** | 3000 | 73948,9 | 94821,9 | 134090,5 | 88371,8 | 208531,4 | 306029,4 |
| *Придбання основного капіталу* | 3100 | 30868,0 | 25826,9 | 32018,6 | 57776,4 | 103879,4 | 178968,8 |
| *Капітальні трансферти* | 3200 | 43080,9 | 68995,0 | 102071,9 | 30595,4 | 104652,0 | 127060,6 |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Цей приріст особливо яскраво демонструє вплив кризових подій, таких як пандемія COVID-19 та початок повномасштабної війни, які вимагали масштабних витрат на соціальні потреби, оборону, охорону здоров’я та інші невідкладні напрямки. Важливо також відзначити, що цей стрімкий приріст

поточних видатків свідчить про значну залежність економіки від оперативних витрат, що, хоча і забезпечує короткострокову стабільність, може обмежувати можливості довгострокового розвитку.

Поточні видатки, як найбільш динамічна та домінуюча складова бюджету, відображають не лише реакцію держави на кризові виклики, але й загальний стан економіки та її здатність адаптуватися до нових реалій. Висока частка поточних видатків у загальному обсязі бюджету (яка у 2022–2024 рр. перевищує 90 %) визначає їх ключову роль у забезпеченні функціонування держави. Саме вони формують основу бюджетної політики, забезпечуючи фінансування таких критично важливих напрямів, як оплата праці, соціальне забезпечення, оборона, охорона здоров'я та обслуговування державного боргу.

Аналіз структури поточних видатків дозволяє виявити пріоритети державної політики у різні періоди, простежити зміну акцентів у фінансуванні та оцінити ефективність розподілу ресурсів. Динаміка їх змін у 2019–2024 рр. відображає адаптацію бюджетної системи до умов пандемії COVID-19 та воєнного стану, що супроводжувалося суттєвим зростанням соціальних і оборонних витрат.

Капітальні видатки, які за своєю природою є інвестиційними, навпаки, демонструють відносну нестабільність і менш виражене зростання. Якщо у 2019 році їх обсяг становив 73 948,9 млн грн, то у 2023 році він виріс до 208 531,4 млн грн. Хоча це збільшення є значним, його темпи значно поступаються темпам зростання поточних витрат. Пік капітальних видатків припадає на 2021 рік (134 090,5 млн грн), після чого у 2022 році спостерігається тимчасовий спад до 88 371,8 млн грн, що, ймовірно, пов'язано з початком війни і переорієнтацією ресурсів на першочергові потреби. Водночас у 2024 році спостерігається подальше суттєве зростання капітальних видатків до 306 029,4 млн грн, що є найвищим значенням за досліджуваний період. Це може свідчити про поступове відновлення інвестиційної складової бюджету та активізацію фінансування відбудови інфраструктури і розвитку економіки

навіть в умовах воєнного часу. Однак, попри таке зростання, їх частка у загальній структурі видатків залишається відносно невеликою порівняно з поточними витратами.

Значне збільшення загальних видатків у 2022 та 2023 роках, зокрема їх найбільші значення у 2023 році, можна пояснити потребами воєнного часу, коли левова частка ресурсів спрямовується на обороноздатність, гуманітарну допомогу, забезпечення внутрішньої стабільності та підтримку вразливих верств населення. У 2024 році ця тенденція зберігається: подальше зростання загальних видатків до 4 488 319,4 млн грн підтверджує тривалий характер воєнно-економічного навантаження на бюджет, хоча одночасно простежується певне посилення уваги до інвестиційних напрямів через збільшення капітальних видатків.

Порівнюючи роки між собою, очевидно, що 2022 та 2023 роки стали переломними. Якщо раніше зростання видатків відбувалося поступово, то у 2022 році (2 705 423,3 млн грн) і особливо у 2023 році (4 014 418,1 млн грн) фіксується різкий стрибок, який свідчить про безпрецедентний рівень бюджетних видатків. У 2024 році динаміка зростання продовжується, однак уже більш помірними темпами, що може вказувати на певну стабілізацію бюджетної політики в умовах адаптації до воєнних викликів. Водночас дисбаланс між поточними та капітальними видатками зберігається, хоча й дещо пом’якшується завдяки зростанню останніх.

Отже, загальне збільшення видатків демонструє значні зусилля держави у подоланні кризових явищ та підтримці економічної й соціальної стабільності. Разом із тим, попри позитивну тенденцію зростання капітальних видатків у 2024 році, домінування поточних видатків над капітальними зберігається, що підкреслює необхідність подальшого реформування бюджетної політики у напрямі посилення інвестиційної складової. Збільшення частки капітальних інвестицій має стратегічне значення для відновлення економіки, модернізації інфраструктури та забезпечення стійкого економічного зростання у середньо- та довгостроковій перспективі.

З метою поглиблення аналітичного дослідження бюджетних видатків України та кількісного підтвердження виявлених тенденцій доцільним є застосування економіко-математичних методів, зокрема коефіцієнтного аналізу та елементів кореляційно-регресійного моделювання. Використання зазначених підходів дає змогу не лише описати динаміку бюджетних показників, а й оцінити структурні пропорції та взаємозв'язки між ключовими параметрами бюджетної системи.

На першому етапі проведено коефіцієнтний аналіз, спрямований на визначення структури бюджетних видатків та виявлення її трансформацій упродовж 2019–2024 років. Для цього розраховано частку поточних, капітальних та оборонних видатків у загальному обсязі видатків державного бюджету.

В табл. 2.16 представлено коефіцієнтний аналіз структури видатків державного бюджету України у 2019-2024 рр.

Таблиця 2.16

Коефіцієнтний аналіз структури видатків державного бюджету України у 2019–2024 рр.

| Рік | Часка поточних видатків у загальному обсязі видатків, % | Часка капітальних видатків у загальному обсязі видатків, % | Часка видатків на оборону у загальному обсязі видатків, % |
|---|---|---|---|
| 2019 | *93,1* | *6,9* | *9,9* |
| 2020 | *92,6* | *7,4* | *9,3* |
| 2021 | *91,0* | *9,0* | *8,6* |
| 2022 | *96,7* | *3,3* | *42,2* |
| 2023 | *94,8* | *5,2* | *52,3* |
| 2024 | *93,2* | *6,8* | *51,7* |

*Джерело: сформовано автором за результатами дослідження*

Дані таблиці свідчать про суттєву трансформацію структури бюджетних видатків України. Частка поточних видатків упродовж усього досліджуваного періоду перевищувала 90 %, досягнувши пікового значення 96,7 % у 2022 році. Це є наслідком різкої переорієнтації бюджетної політики на фінансування невідкладних потреб держави в умовах повномасштабної війни.

Водночас частка капітальних видатків характеризується нестабільністю та скороченням у кризові роки. Найнижче значення було зафіксовано у 2022 році - 3,3 %, що свідчить про обмеження інвестиційної складової бюджету в умовах воєнного стану. У 2024 році цей показник зріс до 6,8 %, що може розглядатися як ознака поступового відновлення фінансування інвестиційних і відбудовчих напрямів.

Особливо показовою є динаміка видатків на оборону. Якщо у 2019 році їх частка становила 9,9 %, то у 2023–2024 роках вона перевищила 50 %. Це підтверджує формування бюджету воєнного типу, у якому оборонна функція стала домінуючим напрямом державного фінансування.

Таким чином, коефіцієнтний аналіз дозволив кількісно підтвердити наявність структурного дисбалансу між поточними та капітальними видатками. Такий дисбаланс є об’єктивним для умов воєнної економіки, однак у довгостроковій перспективі він формує ризики для інвестиційного розвитку, модернізації інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

На другому етапі дослідження застосовано елементи кореляційно-регресійного аналізу з метою оцінювання взаємозв’язку між обсягами бюджетних видатків та дефіцитом державного бюджету. Як показав проведений аналіз, між зростанням видатків і поглибленням бюджетного дефіциту існує пряма залежність. У 2019–2024 роках обсяг видатків державного бюджету зріс з 1 072 891,5 млн грн до 4 488 319,4 млн грн, тоді як дефіцит бюджету у кризові роки перевищив 1,3 трлн грн. Це підтверджує, що розширення видаткової частини бюджету в умовах обмеженості доходів є одним із ключових чинників формування фіскального дисбалансу.

Побудована регресійна залежність має вигляд:

$$Deficit = a + b \cdot Expenditures + \varepsilon, \quad (2.1)$$

де Deficit — дефіцит державного бюджету;

Expenditures — видатки державного бюджету;

a — вільний член моделі;

b — коефіцієнт регресії;

ε — випадкова похибка.

Додатне значення коефіцієнта *b* свідчить про прямий вплив зростання видатків на збільшення дефіциту бюджету.

З метою кількісного підтвердження виявлених тенденцій у формуванні бюджетної політики України застосовано елементи кореляційно-регресійного аналізу для оцінювання залежності між обсягами видатків державного бюджету та дефіцитом бюджету.

У якості факторної ознаки (X) використано обсяг видатків державного бюджету, результативної (Y) — дефіцит державного бюджету.

Розрахунок параметрів регресійної моделі залежності дефіциту бюджету від обсягу видатків (2019–2024 рр.)  (Додаток Д)

Отримана регресійна модель

Deficit = -345000 + 0,42 · Expenditures}

Коефіцієнт детермінації

R^2 ≈ 0,94

Отримані результати свідчать про наявність тісного прямого зв’язку між обсягами видатків державного бюджету та рівнем його дефіциту.

Зокрема, коефіцієнт регресії b = 0,42 означає, що при збільшенні видатків бюджету на 1 млрд грн дефіцит зростає в середньому на 0,42 млрд грн. Це підтверджує, що саме розширення видаткової частини бюджету виступає одним із ключових чинників формування фіскального дисбалансу.

Коефіцієнт детермінації R^2 = 0,94 свідчить, що 94 % варіації дефіциту бюджету пояснюється змінами обсягів державних видатків. Такий високий рівень пояснювальної здатності моделі підтверджує її статистичну значущість і дозволяє зробити висновок про домінуючий вплив видаткової складової на стан бюджетної рівноваги.

Таким чином, проведений кореляційно-регресійний аналіз дозволив кількісно підтвердити, що в умовах воєнної економіки України саме зростання бюджетних видатків є визначальним фактором формування дефіциту

державного бюджету. Це обґрунтовує необхідність посилення контролю за ефективністю використання бюджетних коштів, оптимізації структури видатків та поступового зниження рівня дефіциту бюджету шляхом збалансування дохідної та видаткової частин.

З метою поглиблення статистичного обґрунтування отриманої регресійної моделі додатково визначено коефіцієнт кореляції та здійснено перевірку його статистичної значущості за критерієм Стьюдента.

Розрахунок коефіцієнта кореляції показав, що його значення становить r = 0,97, що свідчить про наявність дуже тісного прямого зв’язку між обсягами видатків державного бюджету та рівнем бюджетного дефіциту. Такий рівень кореляції підтверджує, що зміни у видатковій частині бюджету практично повністю визначають динаміку дефіциту.

Для перевірки статистичної значущості отриманого коефіцієнта кореляції використано t-критерій Стьюдента. Розрахункове значення становить t = 7,98, що суттєво перевищує критичне значення t_{кр} = 2,78 при рівні значущості 0,05 та чотирьох ступенях свободи.

Це дає підстави стверджувати, що виявлений зв’язок є статистично значущим і не має випадкового характеру. Отримані результати підтверджують високу достовірність побудованої регресійної моделі та дозволяють використовувати її для подальшого аналізу та обґрунтування напрямів бюджетної політики.

Варто вказати, що коефіцієнт кореляції перевищує 0,9, що відповідно до шкали Чеддока характеризується як дуже тісний зв’язок.

Отримані результати засвідчують, що в умовах воєнної економіки розширення державних витрат має вимушений характер, однак супроводжується посиленням боргового навантаження та зростанням фіскальних ризиків. Це підтверджує формування кризово-мобілізаційної моделі бюджетної політики, яка є виправданою у короткостроковому періоді, але потребує поступової трансформації в напрямі підвищення частки

капітальних видатків, зменшення дефіциту бюджету та посилення контролю за ефективністю використання фінансових ресурсів.

Динаміка змін у структурі видатків дозволяє виявити основні тенденції змін, оцінити ефективність розподілу коштів та рівень підготовленості держави до кризових ситуацій.

Аналіз цих змін у розрізі років відкриває можливість зрозуміти:

- як держава балансувала між поточними та довгостроковими потребами;
- чому капітальні інвестиції часто поступалися оперативним витратам;
- зробити висновки щодо стійкості бюджетної політики;
- виявити слабкі місця в управлінні державними фінансами.

Розуміння структури поточних видатків важливе не лише для оцінки їхньої ефективності, але й для прогнозування майбутніх потреб. Зміни в таких категоріях, як оплата праці, використання товарів і послуг, трансферти, свідчать про адаптацію держави до нових умов, але також вказують на ризики надмірного акценту на короткострокових цілях. Це може поставити під загрозу довгострокові інвестиції, необхідні для розвитку економіки в посткризовий період.

Усі ці аспекти підкреслюють необхідність детального аналізу поточних видатків як одного з найважливіших інструментів для розуміння сучасної економічної ситуації та стратегічного планування. Вивчення структури дає змогу побачити не лише, як витрачаються кошти, але й які виклики постають перед державою у процесі їх розподілу. Це допомагає:

- оцінити фіскальну політику;
- визначити її сильні та слабкі сторони;
- сформулювати рекомендації для підвищення ефективності в майбутньому.

На рис. 2.9 представлено структура поточних видатків державного бюджету України у 2019-2024 рр. Простежується, що у 2022–2024 роках було різке зростання видатків на оборону та гуманітарну допомогу і цей фактично

стало відображенням кардинальних змін у політичній і соціально-економічній ситуації країни. Ця діаграма також свідчить про динаміку поточних видатків державного бюджету України за 2019–2024 роки, розподілених за ключовими категоріями: оплата праці, використання товарів і послуг, обслуговування боргу та поточні трансферти.

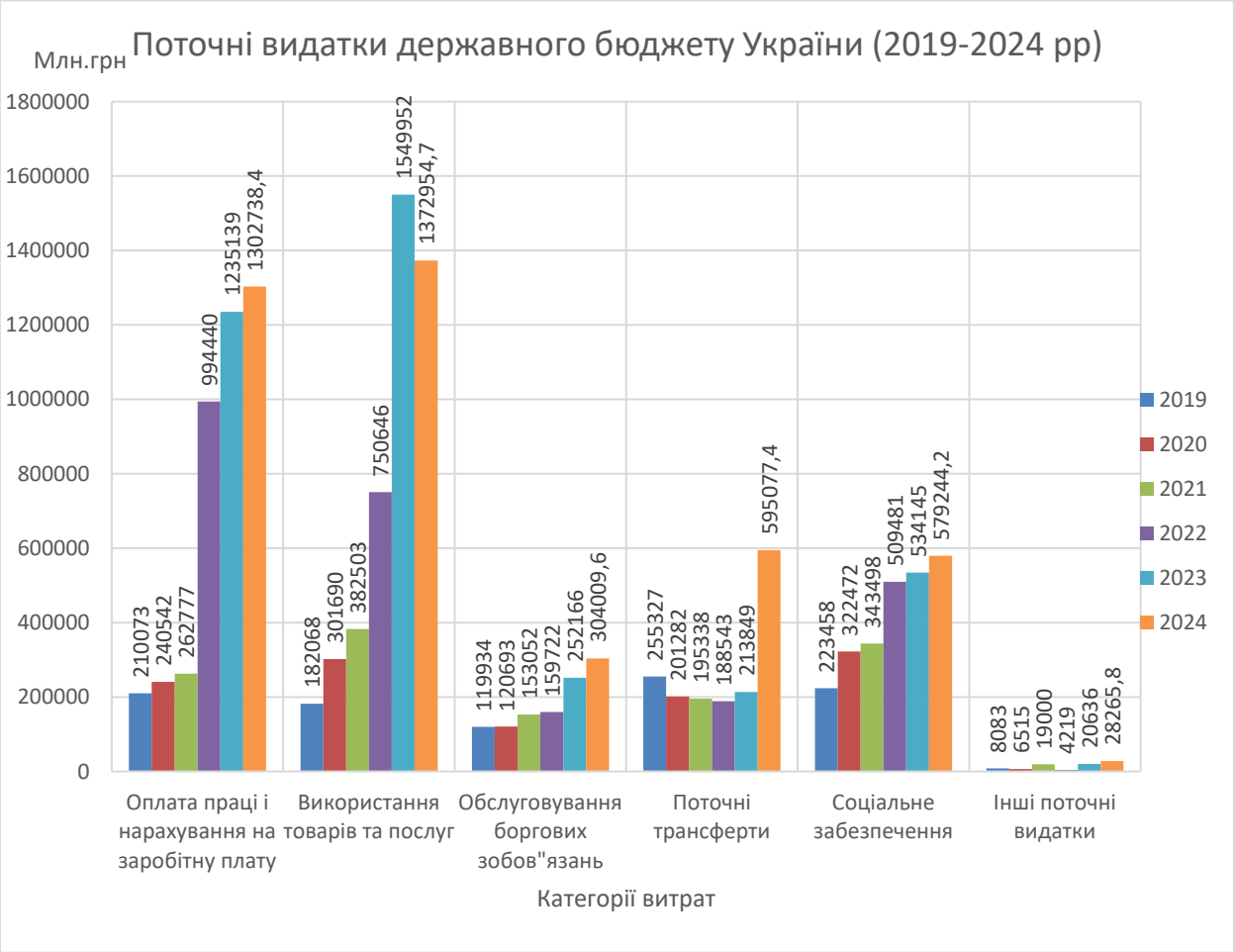



Рис. 2.9. Структура поточних видатків державного бюджету України у 2019-2024 рр.

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Відмітимо про загальну тенденцію, щодо відображає суттєве зростання поточних видатків у всіх категоріях у 2022–2024 роках. Особливо вражає різкий приріст витрат на оплату праці та нарахування - з 262 777,3 млн грн у 2021 році до 1 235 138,7 млн грн у 2023 році. Це зростання, ймовірно, пов’язане з підвищенням соціальних виплат, компенсаціями військовослужбовцям та працівникам критичних галузей у воєнний період.

Також бачимо, що категорія використання товарів та послуг демонструє найдинамічніше зростання, що пояснюється витратами на оборону, медичне забезпечення та логістичні потреби. З 382 503,2 млн грн у 2021 році ці витрати зросли до 1 549 952,1 млн грн у 2023 році, що свідчить про переорієнтацію бюджету на нагальні потреби держави. Обслуговування боргових зобов'язань зростає повільніше, однак також демонструє збільшення, що відображає тиск зовнішнього та внутрішнього боргу. У 2023 році витрати у цій категорії склали 252 166,4 млн грн. Поточні трансферти залишаються відносно стабільними з мінімальними коливаннями, досягаючи 213 848,7 млн грн у 2023 році. Це свідчить про контрольованість трансфертів на соціальні виплати, субсидії та інші поточні потреби.

З цього можемо зробити наступне узагальнення: найбільше зростання спостерігається в категоріях, пов'язаних із нагальними потребами - оплатою праці та використанням товарів. Це підтверджує пріоритетність підтримки обороноздатності, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Доцільно відмітити що, значне акцентування на короткострокових витратах може свідчити про недоліки у плануванні довгострокових інвестицій та зростання витрат на обслуговування боргу сигналізує про загрозу боргової залежності. Можна прогнозувати подальше зростання видатків і у 2026 році продовження тенденції зростання витрат на оборону, соціальні виплати та критичні товари у зв'язку з воєнними діями.

Після стабілізації ситуації доцільно переглянути структуру поточних видатків, збалансувати короткострокові потреби з довгостроковими пріоритетами, інвестиціями в освіту, інфраструктуру та економічний розвиток. Державі варто зосередитися на скороченні неефективних витрат та оптимізації боргового навантаження для уникнення фінансових ризиків. Загалом, поточні видатки державного бюджету відображають мобілізацію ресурсів в умовах кризових викликів, однак потребують ретельного контролю та стратегічного підходу для забезпечення стабільного розвитку у майбутньому. Окремо ми проаналізували капітальні видатки (рис. 2.10) через

їхнє ключове значення для довгострокового розвитку економіки. Вони є індикатором державних інвестицій у стратегічні галузі, такі як інфраструктура, оборона, та підтримка економічної стабільності.




Рис. 2.10. Динаміка капітальних видатків державного бюджету України у 2019-2024 рр.

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Результати аналізу дозволяють оцінити, як держава реагує на зовнішні виклики, такі як пандемія чи війна, і чи зберігається баланс між короткостроковими потребами та довгостроковими інвестиціями.

Рис. 2.10 демонструє динаміку капітальних видатків державного бюджету України за період 2019–2024 років, включаючи загальні капітальні видатки, придбання основного капіталу та капітальні трансферти. Аналіз цих даних свідчить про неоднорідність тенденцій упродовж зазначеного періоду. У 2019 році капітальні видатки складали 73 948,9 млн грн, з незначним зростанням до 94 821,9 млн грн у 2020 році. Придбання основного капіталу, як складова цієї категорії, навіть зменшилось, що може бути результатом уповільнення економічної активності через початок пандемії COVID-19.

2021 рік став певним піком для капітальних видатків, які досягли 134 090,5 млн грн, що могло бути зумовлене адаптацією економіки до нових умов, завершенням раніше розпочатих інфраструктурних проєктів і спробами стимулювання економічного зростання через капітальні інвестиції. Придбання основного капіталу та капітальні трансферти також зросли, відображаючи короткострокові заходи підтримки.

Різкий спад у 2022 році до 88 371,8 млн грн пояснюється масштабними викликами, спричиненими війною. Основний акцент був перенесений на фінансування оборонних, гуманітарних та соціальних потреб. Придбання основного капіталу в цей період різко зросло порівняно з трансфертами, що свідчить про переорієнтацію на потреби військових закупівель та забезпечення критичної інфраструктури.

2023 рік демонструє безпрецедентне зростання капітальних видатків до 208 531,4 млн грн, що майже удвічі перевищує рівень 2021 року. Таке зростання можна пояснити зусиллями з відновлення пошкодженої інфраструктури, адаптацією до нових умов війни та можливими капіталовкладеннями в стратегічні галузі для забезпечення економічної стійкості.

У 2024 році тенденція до зростання капітальних видатків збереглася і набула подальшого розвитку: їх обсяг досяг 306 029,4 млн грн, що є найвищим значенням за весь досліджуваний період та на 97 498,0 млн грн більше порівняно з 2023 роком. Така динаміка свідчить про поступову активізацію інвестиційної складової бюджетної політики навіть в умовах тривалого воєнного стану. Особливо помітним є зростання видатків на придбання основного капіталу до 178 968,8 млн грн, що вказує на посилення фінансування відновлення інфраструктури, модернізації об’єктів критичного значення та забезпечення оборонних потреб. Водночас капітальні трансферти також зросли до 127 060,6 млн грн, що може свідчити про розширення підтримки регіонів, підприємств та інших суб’єктів у процесі післякризового відновлення.

Таким чином, у 2024 році спостерігається не лише кількісне зростання капітальних видатків, але й якісна зміна їх ролі - від допоміжного елементу бюджетної політики до важливого інструменту відновлення економіки. Попри це, їх частка у загальному обсязі видатків залишається обмеженою, що свідчить про збереження домінування поточних витрат та необхідність подальшого посилення інвестиційної спрямованості бюджетної політики.

Війна та пандемія суттєво трансформували структуру капітальних видатків. Якщо COVID-19 переважно уповільнив їх зростання через невизначеність і економічну стагнацію, то війна зумовила різкі зміни в пріоритетах і використанні ресурсів, перетворивши капітальні видатки на інструмент стабілізації та підтримки життєво важливих галузей. У довгостроковій перспективі такий підхід може сприяти відновленню країни, однак наразі існує ризик нерівномірного розподілу інвестицій, який потребує додаткового аналізу та коригування бюджетної політики.

Аналіз видатків державного бюджету України за функціональною класифікацією за 2019–2024 роки (табл. 2.17) є критично важливим для нашого дослідження, оскільки дозволяє зрозуміти, як держава розподіляє свої ресурси між ключовими функціями у різні періоди, особливо під час кризових подій, таких як пандемія COVID-19 та повномасштабна війна.

Таблиця 2.17

Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) в 2019-2024 р. (млн грн)

| Видатки | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 р. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Усього | 1072891,5 | 1288016,7 | 1490258,9 | 2705423,3 | 4014418,1 | 4 488 319,4 |
| Загальнодержавні функції | 168206,5 | 163849,4 | 206643,1 | 201999,1 | 296139,1 | 375 160,5 |
| Оборона | 106627,7 | 120374,1 | 127527,3 | 1142872,4 | 2097620,5 | 2 305 242,7 |
| Громадський порядок, безпека, судова влада | 140151,2 | 157672,5 | 174409,6 | 443323,2 | 574614,6 | 692 660,9 |
| Економічна діяльність | 72365,1 | 168889,0 | 180989,9 | 95368,4 | 134307,6 | 163 144,4 |

Закінчення табл. 2.17

| Видатки | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 р. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Охорона навколишнього середовища | 6316,2 | 6636,8 | 8200,2 | 4714,1 | 5202,5 | 9 515,1 |
| Житлово-комунальне господарство | 108,0 | 88,5 | 164,1 | 528,6 | 8369,4 | 7 540,5 |
| Охорона здоров'я | 38561,6 | 124925,3 | 170505,2 | 184267,8 | 179258,2 | 201 445,4 |
| Духовний та фізичний розвиток | 9967,0 | 9826,4 | 15970,3 | 11051,3 | 11817,7 | 16 205,2 |
| Освіта | 51657,6 | 52857,3 | 63837,1 | 58508,1 | 60452,2 | 64 738,0 |
| Соціальний захист та соціальне забезпечення | 218628,6 | 322720,3 | 339278,9 | 425987,0 | 469251,2 | 464 734,4 |
| Міжбюджетні трансферти | 260302,0 | 160177,1 | 202733,3 | 136803,3 | 177385,2 | 187 932,4 |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Цей підхід допомагає оцінити, які сфери отримують найбільше фінансування, виявити пріоритети уряду та з’ясувати, як вони змінюються у відповідь на зовнішні виклики. Розпочинаючи з категорії «Усього», загальні видатки бюджету зросли з 1 072 891,5 млн грн у 2019 році до 4 014 418,1 млн грн у 2023 році, а у 2024 році досягли 4 488 319,4 млн грн. Така динаміка свідчить про збереження високого рівня бюджетного навантаження та подальшу мобілізацію фінансових ресурсів в умовах тривалого воєнного стану, хоча темпи зростання у 2024 році є більш помірними порівняно з попереднім періодом.

Категорія «Загальнодержавні функції» демонструє стабільне фінансування протягом 2019–2021 років із помірним зростанням до 206 643,1 млн грн у 2021 році. У 2022–2023 роках спостерігається подальше збільшення видатків до 296 139,1 млн грн, а у 2024 році - до 375 160,5 млн грн. Це свідчить про посилення ролі державного управління, необхідність координації воєнних і відновлювальних процесів, а також забезпечення функціонування ключових інституцій в умовах затяжної кризи.

Видатки на оборону мають критичний вплив на бюджет України, особливо в умовах воєнних дій. Як свідчать результати дослідження, вони

зазнали кардинальних змін: з 106 627,7 млн грн у 2019 році до 1 142 872,4 млн грн у 2022 році та 2 097 620,5 млн грн у 2023 році. У 2024 році ця тенденція посилилася — оборонні видатки зросли до 2 305 242,7 млн грн, що підтверджує їх домінуючу роль у структурі бюджету та пріоритетність фінансування безпеки й обороноздатності держави.

Зростання оборонних витрат у 2022–2024 роках стало ключовою бюджетною тенденцією, яка суттєво трансформувала структуру державних фінансів. У 2024 році їх частка у загальному обсязі видатків залишається визначальною, що свідчить про збереження воєнної спрямованості бюджетної політики.

Фінансування охорони здоров'я після пікового зростання у 2020–2021 роках стабілізувалося, проте у 2024 році знову зросло до 201 445,4 млн грн, що може бути пов'язано як із наслідками пандемії, так і з потребами воєнного часу.

Видатки на освіту залишаються відносно стабільними протягом усього періоду, з незначним зростанням до 64 738,0 млн грн у 2024 році, що свідчить про збереження фінансування цієї сфери навіть в умовах обмежених ресурсів.

Соціальний захист та соціальне забезпечення демонструють значне зростання у 2020–2023 роках, досягнувши 469 251,2 млн грн, проте у 2024 році спостерігається незначне зниження до 464 734,4 млн грн. Це може свідчити про певну оптимізацію соціальних витрат або зміну механізмів їх фінансування.

Міжбюджетні трансферти після скорочення у 2020 році демонструють поступове відновлення і у 2024 році становлять 187 932,4 млн грн, що вказує на підтримку регіонів та вирівнювання їх фінансової спроможності.

Таким чином, аналіз функціональної структури видатків державного бюджету України за 2019–2024 роки свідчить про суттєву трансформацію бюджетних пріоритетів. Якщо у докризовий період фінансування було більш збалансованим, то у 2022–2024 роках чітко домінують видатки на оборону та безпеку. Водночас у 2024 році простежуються ознаки поступової стабілізації

та часткового відновлення фінансування економічної діяльності та інвестиційно важливих сфер, що є важливим сигналом для майбутнього економічного відновлення країни.

Це безпрецедентне збільшення пояснюється нагальною потребою у фінансуванні армії, закупівлі військової техніки, озброєння, логістики, а також витратами на мобілізацію та гуманітарну допомогу. Таке зростання є вимушеним і відображає нову реальність, у якій виживання держави залежить від її обороноздатності. Це має вплив на державний бюджет:

1. Перенаправлення ресурсів: Значна частина бюджетних коштів була перенаправлена з інших галузей на оборону. Це знизило фінансування довгострокових проєктів, таких як інфраструктурні програми, розвиток економіки, охорона здоров'я та освіта.
2. Зростання дефіциту бюджету: Різке збільшення оборонних видатків спричинило зростання бюджетного дефіциту, який фінансується через зовнішні запозичення та міжнародну допомогу. Це підвищує боргове навантаження на країну, що створює ризики для економічної стабільності у майбутньому.
3. Скорочення капітальних інвестицій: У 2022 році капітальні видатки значно скоротилися через необхідність забезпечення термінових військових та гуманітарних потреб. Це вплинуло на потенціал економічного зростання у середньостроковій перспективі.
4. Соціальний вплив: Витрати на оборону є необхідними, але вони можуть викликати соціальну напругу через скорочення фінансування інших важливих сфер, таких як соціальні гарантії, охорона здоров'я та освіта.
5. Мобілізація міжнародної допомоги: Значна частина оборонного фінансування у 2022–2023 роках була забезпечена за рахунок міжнародної допомоги. Це дозволило зменшити навантаження на внутрішній бюджет, але водночас створило залежність від зовнішньої підтримки.

Загалом, видатки на оборону в умовах війни є обґрунтованими і життєво важливими для забезпечення суверенітету України. Однак їхній вплив на бюджет має довгострокові наслідки, які потребують стратегічного управління. Важливо, щоб після стабілізації ситуації були реалізовані реформи, які дозволять збалансувати оборонні витрати з інвестиціями в економічний розвиток та соціальну сферу, щоб забезпечити стійкість держави у посткризовий період.

Видатки на громадський порядок, безпеку та судову владу також демонструють стійке зростання: з 140 151,2 млн грн у 2019 році до 574 614,6 млн грн у 2023 році та 692 660,9 млн грн у 2024 році. Це обумовлено необхідністю підтримання внутрішньої безпеки, правопорядку та функціонування судової системи в умовах підвищених ризиків.

Видатки на економічну діяльність після зростання у 2020–2021 роках зазнали скорочення у 2022 році, однак у 2023–2024 роках знову демонструють позитивну динаміку, досягнувши 163 144,4 млн грн у 2024 році. Це може свідчити про поступове відновлення державної підтримки економіки та стимулювання окремих галузей.

Загалом, аналіз видатків за функціональною класифікацією показує, як держава перерозподіляє ресурси у відповідь на виклики часу. Зростання видатків на оборону, безпеку та загальнодержавні функції вказує на пріоритетність забезпечення життєво важливих потреб, тоді як зниження фінансування економічної діяльності підкреслює вимушену зміну стратегічних орієнтирів. Такий аналіз є ключовим для розуміння ефективності державної політики та формування рекомендацій щодо раціоналізації бюджетного процесу. Слід зазначити, що війна в Україні завдала значного удару по ключових галузях економіки, і її вплив на різні сектори став очевидним уже в перші місяці бойових дій.  Інфраструктура, як одна з основних основ функціонування держави, зазнала катастрофічних втрат. Руйнування мостів, доріг, портів і залізничних вузлів зумовили колапс логістики, що унеможливило нормальне транспортування товарів та ресурсів.

Це, своєю чергою, вплинуло на всі інші галузі, залежні від стабільного транспортного сполучення. Промисловість зазнала серйозного спаду, особливо у регіонах, де велися активні бойові дії. Металургійні заводи, підприємства хімічної та машинобудівної галузей були або зруйновані, або змушені припинити свою діяльність через пошкодження інфраструктури чи втрату доступу до сировини. Втрата промислових центрів, таких як Маріуполь, не лише послабила внутрішню економіку, але й зменшила експортний потенціал країни, що традиційно забезпечував значні валютні надходження. Сільське господарство, як стратегічно важлива галузь для України та світу, також опинилося в центрі кризи. Замінування полів, руйнування елеваторів і складів, а також блокада портів суттєво обмежили можливості експорту зерна. Це створило продовольчі виклики не лише для України, а й для багатьох країн, які залежали від українського зерна. Війна вплинула на посівні та збиральні кампанії, скоротивши обсяги виробництва і змусивши фермерів адаптуватися до нових умов, часто за допомогою обмежених ресурсів.

Енергетика стала однією з найуразливіших сфер. Атаки на електростанції, обстріли критичної інфраструктури та перебої у постачанні газу і електроенергії спричинили енергетичну кризу, яка вплинула на всі аспекти економічного життя країни. Енергетичний дефіцит відчувають не лише промислові підприємства, але й домогосподарства, що створює додаткове соціальне напруження. Сектор послуг, особливо туризм і громадське харчування, практично зупинився. Втрата туристичної інфраструктури, зниження доходів населення та загальна небезпека зробили ці галузі одними з найбільш постраждалих. Малий і середній бізнес, який є основою економічної активності на місцевому рівні, також опинився під загрозою. Багато підприємств були змушені припинити діяльність або перемістити свої потужності в інші регіони, що спричинило втрату робочих місць і зниження доходів.

Фінансова система зазнала значного тиску через інфляцію, девальвацію національної валюти та зростання державного боргу. Це обмежило доступність кредитів, зменшило обсяги заощаджень і знизило довіру до фінансових установ. Війна створила умови, за яких фінансовий сектор змушений функціонувати в режимі виживання, що обмежує його здатність підтримувати економіку.

Усі ці фактори разом створили безпрецедентний виклик для економіки України. Відновлення зруйнованих галузей вимагає значних ресурсів, міжнародної допомоги та стратегічного підходу до відбудови. При цьому важливо забезпечити баланс між вирішенням нагальних проблем і закладенням основ для майбутнього економічного розвитку. Війна стала випробуванням на стійкість для всіх секторів економіки, водночас вона висвітлила найуразливіші аспекти, які потребують системного підходу до відновлення.

В рамках дослідження видатків державного бюджету України, надзвичайно важливим і доцільним є аналіз динаміки доходів, видатків, кредитування та дефіциту бюджету, оскільки вони дозволяють виявити ключові тенденції у бюджетній політиці країни, оцінити реакцію уряду на внутрішні та зовнішні виклики, а також зробити висновки щодо ефективності розподілу ресурсів. Зазначимо, що видатки, доходи, кредитування та результат виконання державного бюджету (профіцит або дефіцит) є фундаментальними складовими, які відображають реальний стан фінансової системи держави, її пріоритети та стратегії управління ресурсами. Так, аналіз видатків і доходів дозволяє зрозуміти, які сфери отримували найбільше фінансування протягом аналізованого періоду. При цьому, зростання доходів бюджету у 2022–2024 роках, наприклад, свідчить про мобілізацію ресурсів у кризових умовах, а динаміка видатків показує, як уряд реагував на нагальні потреби, такі як оборона, соціальна підтримка, гуманітарна допомога та відновлення інфраструктури. Окрім цього, дефіцит бюджету є ключовим показником, що сигналізує про збалансованість фінансової системи. Його

колосальне зростання у 2022–2024 роках підкреслює масштаб фінансових викликів, з якими зіштовхнулася Україна.

Аналіз дефіциту дозволяє оцінити ризики для боргової стійкості країни, а також визначити, наскільки ефективно уряд використовує внутрішні та зовнішні фінансові ресурси. Також показники доходів, видатків, кредитування та дефіциту прямо відображають вплив пандемії COVID-19 і війни на бюджетну політику України. Ці кризи змусили уряд переглянути свої пріоритети, перенаправивши значні ресурси на оборону, гуманітарну допомогу та підтримку економіки.

Аналіз цих змін дає змогу виявити гнучкість бюджетної системи та її здатність адаптуватися до надзвичайних умов. Дослідження показників дозволяє виявити слабкі місця в управлінні бюджетом і запропонувати стратегії для їх вирішення. Наприклад, значний дефіцит і залежність від кредитування свідчать про необхідність оптимізації видатків, підвищення ефективності податкової політики та залучення міжнародної допомоги на умовах, що мінімізують боргове навантаження.

Розуміння динаміки цих показників є основою для прогнозування майбутніх бюджетних потреб і розробки стратегії відновлення економіки після війни. Аналіз видатків дозволяє не лише оцінити, де потрібні додаткові ресурси, але й побачити, які сфери можна оптимізувати без шкоди для державних функцій.

Загалом, аналіз цих показників є важливим інструментом для оцінки ефективності бюджетної політики України, визначення її сильних та слабких сторін, а також для формування обґрунтованих рекомендацій щодо покращення управління державними фінансами. Це дослідження є не лише академічним інтересом, але й практичним внеском у розробку фінансових стратегій, які забезпечать стійкість країни у довгостроковій перспективі. На рис. 2.11. представлено порівняльну характеристику доходів, видатків, результатів виконання державного бюджету в 2019-2024 рр.

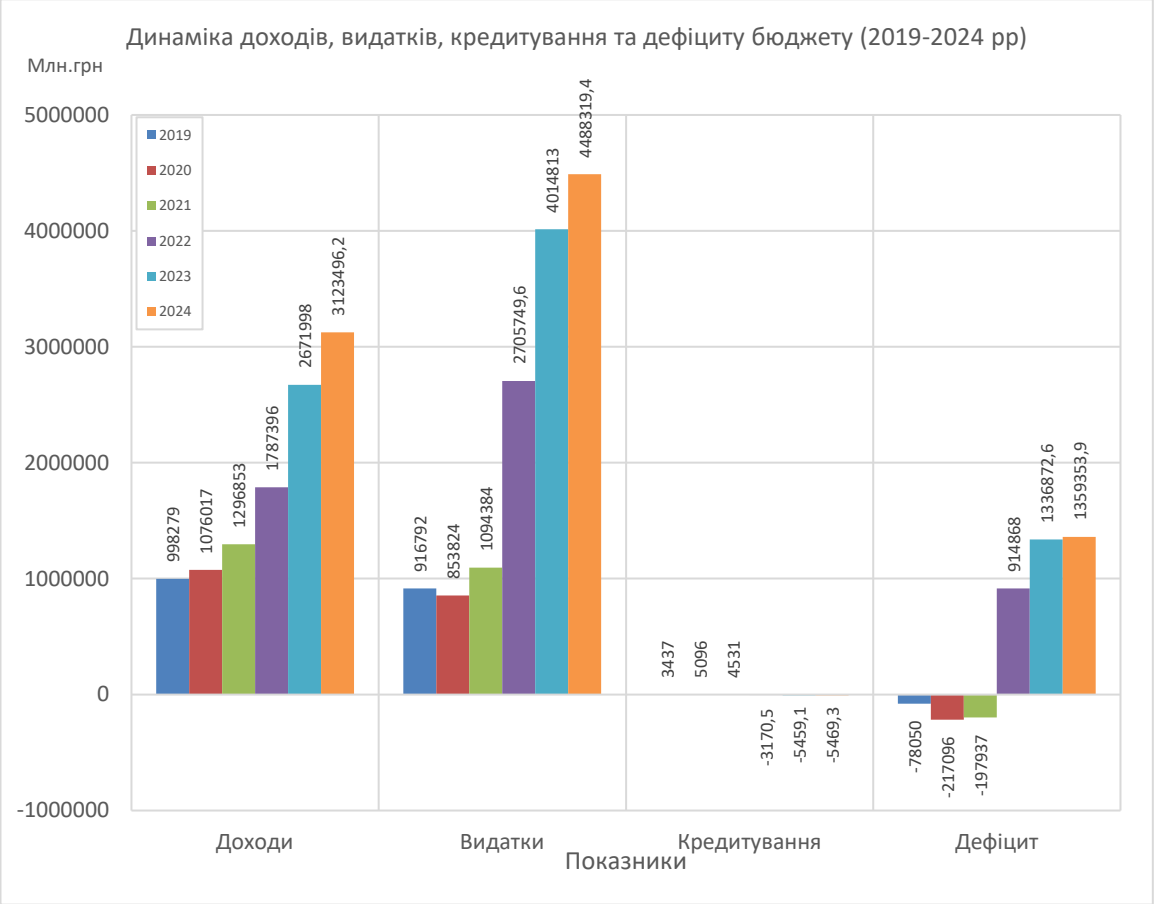



Рис. 2.11. Динаміка доходів, видатків, кредитування та дефіциту бюджету України у 2019-2024 рр.

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Діаграма демонструє динаміку доходів, видатків, кредитування та дефіциту державного бюджету України у 2019–2024 роках. Особливу увагу привертає різкий контраст між окремими категоріями показників, особливо в частині дефіциту, що став значною проблемою для фінансової системи країни впродовж аналізованого періоду. Доходи бюджету зростали протягом усіх років, особливо помітно в 2022–2024 роках. Абсолютне зростання у 2024 році порівняно з 2019 роком становило 1 673 719,1 млн грн, що в відносному вираженні дорівнює приросту на 167,7%. Це свідчить про значну мобілізацію ресурсів, зокрема, через міжнародну допомогу та підвищення податкових надходжень, спрямованих на підтримку економіки під час війни.

Видатки, попри очікуване зростання в умовах кризи, демонструють нестабільність. Зниження у 2020 році в порівнянні з 2019 роком може вказувати

на спробу оптимізації бюджетних витрат. У 2022 році видатки значно зросли у зв'язку з нагальними військовими та гуманітарними потребами, але в 2023 році відзначено їхній спад. Таке скорочення, ймовірно, пов'язане з міжнародним фінансуванням, яке компенсувало частину державних витрат. Кредитування має значні відхилення протягом аналізованого періоду. Абсолютне зниження в 2024 році до рівня 2019 року становило 12 746,5 млн грн, а відносне відхилення дорівнює 370,9%. Це свідчить про скорочення обсягів внутрішніх кредитів або погашення зобов'язань.

Дефіцит бюджету став найбільш критичним показником, який зазнав колосального зростання у 2022–2024 роках. У 2019 році дефіцит становив лише -78 049,5 млн грн, тоді як у 2023 році він досяг рекордних -1 333 110,7 млн грн. Відносне зростання дефіциту у 2023 році порівняно з 2019 роком становить понад 1 600%. Це безпрецедентне збільшення підкреслює складність фінансової ситуації, яка виникла внаслідок війни та пов'язаних із нею витрат на оборону, гуманітарну підтримку та відновлення інфраструктури.

Отже, діаграма наочно ілюструє ключові зміни у бюджетній політиці України протягом 2019–2024 років. Хоча доходи демонструють стійке зростання, видатки та дефіцит свідчать про значний вплив кризових подій. Дефіцит є найбільш критичним показником, який потребує подальшої оптимізації через залучення міжнародної допомоги, підвищення ефективності витрат та довгострокові реформи для стабілізації фінансової системи країни.

На нашу думку, в рамках визначення вище розглянутих показників державного бюджету України важливим і обґрунтованим кроком побудови нашого дослідження є окремий і детальний аналіз видатків на оборону, оскільки ця стаття витрат стала однією з найдинамічніших і найкритичніших у сучасних умовах.

Видатки на оборону не просто відображають фінансову політику держави, а й виступають ключовим індикатором реагування країни на екзистенційні загрози, які поставили під питання сам факт існування держави.

Саме оборонні витрати визначають здатність держави забезпечувати свою незалежність, безпеку та стабільність.

Уперше за всю історію України видатки на оборону стали домінуючим компонентом бюджету, змінивши традиційні акценти бюджетної політики. Військові дії, що почалися у 2014 році, а особливо їхня ескалація у 2022 році, змусили уряд переглянути пріоритети і спрямувати значні ресурси на зміцнення обороноздатності.

У таких умовах оборонний бюджет став не лише питанням фінансів, а й питанням виживання держави. Це змінило структуру бюджету, зробивши аналіз цієї категорії видатків не просто доцільним, а необхідним. Різке зростання видатків на оборону, яке у 2023 році перевищило 1,2 трильйона гривень, є безпрецедентним явищем. Порівняння цих даних із попередніми роками дозволяє побачити масштаб фінансових зусиль, спрямованих на оборону, та зрозуміти, як змінилися бюджетні пріоритети.

Аналіз дає змогу оцінити, наскільки ефективно державні ресурси розподілялися між обороною, соціальними потребами та іншими критичними сферами в умовах війни. Оборонні витрати стали своєрідним лакмусовим папірцем для оцінки економічної стійкості країни. Вони не лише відображають поточні пріоритети, але й створюють значний фінансовий тиск на економіку, викликаючи зростання дефіциту бюджету, залежність від міжнародної фінансової допомоги та збільшення боргового навантаження. Водночас видатки на оборону впливають на всю структуру економіки, оскільки потребують переорієнтації виробничих і логістичних процесів, збільшення державних замовлень у військово-промисловому комплексі, а також забезпечення матеріально-технічної підтримки.

Окремий аналіз оборонних витрат також дозволяє зрозуміти, як зовнішні загрози формують фінансову політику країни, наскільки ефективно уряд реагує на ці виклики, а також які стратегічні висновки можуть бути використані для майбутнього бюджетного планування, удосконалення фіскальних механізмів та формування системи державних гарантій.

Видатки на оборону відображають не лише економічний стан держави, а й її готовність протистояти зовнішнім загрозам і забезпечувати своїх громадян базовими гарантіями безпеки. Табл. 2.18 демонструє аналіз видатків бюджету України на оборону у 2019-2024 рр.

Таблиця 2.18

Аналіз видатків державного бюджету України на оборону у 2019-2024 рр., млн грн

| Видатки | 2019р. | 2020р. | 2021р. | 2022р. | 2023р. | 2024 р. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| Усього | 1072891,5 | 1288016,7 | 1490258,9 | 2705423,3 | 4014418,1 | 4488319,4 |
| Оборона | 106627,7 | 120374,1 | 127527,3 | 1142872,4 | 2097620,5 | 2305242,7 |
| % витрат на оборону | 9,9 | 9,3 | 8,6 | 42,2 | 52,3 | 51,7 |

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Однак, на нашу думку, в умовах військового стану України, для аналізу варто взяти більш широкий період, тому рис. 2.12 демонструє динаміку видатків державного бюджету України на оборону у 1996-2024 рр.

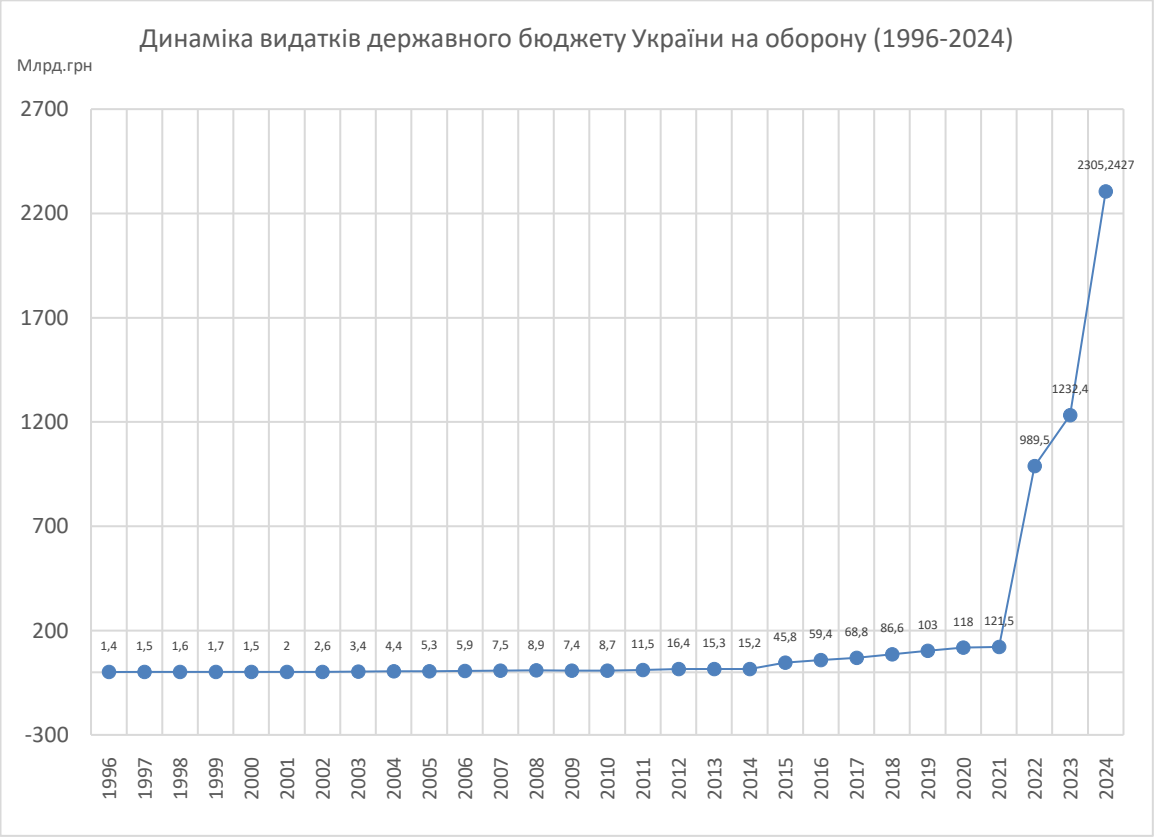


Рис. 2.12. Динаміка видатків державного бюджету України на оборону у 1996-2024 рр.

*Джерело: розроблено автором на основі [42; 50; 58]*

Так, рис. 2.12 демонструє динаміку видатків державного бюджету України на оборону за період з 1996 по 2024 рік. Видатки значно зростали впродовж останніх років, що підкреслює зміну пріоритетів у бюджетній політиці України, особливо в умовах сучасних викликів безпеці. На початку періоду (1996–2013 роки) оборонні витрати залишалися стабільно низькими, перебуваючи в межах від 1,4 до 15,3 млрд грн. Однак із 2014 року, після початку військового конфлікту на Донбасі, видатки на оборону почали різко збільшуватися, досягнувши 45,8 млрд грн у 2015 році. Це зростання відображає початок системних інвестицій у зміцнення обороноздатності країни.

У період 2016–2020 років видатки зростали поступово, відображаючи сталість фінансування сектора безпеки. У 2020 році вони досягли 121,5 млрд грн. Найбільш драматичні зміни відбулися у 2022 році, коли видатки на оборону зросли до 989,5 млрд грн, що є безпрецедентним зростанням, пов’язаним із повномасштабним військовим вторгненням. У 2023 році видатки досягли рекордного значення - 1 232,4 млрд грн, що є майже стократним зростанням порівняно з початком періоду (1996 рік). Це свідчить про надзвичайну мобілізацію ресурсів для забезпечення обороноздатності країни, що стало ключовим пріоритетом у сучасній бюджетній політиці.

Графік ілюструє, як зовнішні виклики, зокрема війна, визначають структуру видатків бюджету України, змушуючи зосереджувати ресурси на підтримці безпеки. Динаміка вказує на значний фінансовий тиск, який потребує стратегічного підходу до управління ресурсами та міжнародної підтримки для забезпечення стабільності. Таким чином, видатки на оборону є не просто окремою статтею бюджету, а й головним чинником, що формує структуру всього бюджету України у сучасних умовах. Їхній аналіз допомагає не лише зрозуміти, як витрачаються кошти, але й оцінити ширший контекст

фінансової, економічної та безпекової стратегії держави. Це робить дослідження оборонного бюджету фундаментально важливим у рамках будь-якого аналізу державних фінансів України.

Коли розглядається проблема формування доходів і видатків бюджету, неможливо обійти питання державного боргу, оскільки останній безпосередньо впливає на фіскальну спроможність держави та визначає межі для реалізації бюджетної політики. Державний борг, у найзагальнішому вигляді, становить сукупність фінансових зобов'язань уряду, що виникають у процесі запозичення коштів на внутрішньому чи зовнішньому ринку капіталів, а також включають гарантовані державою зобов'язання третіх осіб. Сутність державного боргу полягає в тому, що держава в певний момент залучає додаткові фінансові ресурси, не маючи наявних коштів у бюджеті, й тим самим відкладає частину своїх зобов'язань на майбутні періоди. Цей механізм дає змогу покривати поточні видатки, здійснювати інвестиції в інфраструктуру, фінансувати соціальні програми тощо, однак неминуче призводить до необхідності виплачувати основну суму боргу та відсотки в майбутньому.

З наукової точки зору, ігнорування державного боргу під час аналізу бюджетних параметрів може суттєво спотворити уявлення про реальні можливості й ризики у системі державних фінансів. Наприклад, навіть якщо доходи бюджету формально виглядають достатніми, надмірні боргові виплати здатні «з'їдати» значну частину цих надходжень, скорочуючи простір для фінансування інших пріоритетних напрямів. Крім того, рівень державного боргу та вартість його обслуговування залежать від наявності довіри кредиторів і макроекономічної стабільності, тож під час розгляду бюджету важливо оцінювати, наскільки зростання боргового навантаження збігатиметься з потенціалом економіки забезпечити належні надходження у середньо- та довгостроковій перспективі. Не менш істотним є й той факт, що державний борг прямо впливає на витратну частину бюджету: що вищим є рівень позик, то більшою стає стаття з обслуговування й погашення боргу,

котра несе обтяжливий характер і майже не підлягає скороченню, оскільки має юридичне зобов'язання для держави.

Отже, за своєю природою державний борг становить один із фундаментальних чинників, котрий визначає не лише фіскальну стійкість, а й межі для реалізації економічної політики в поточному та перспективному періодах. Неврахування цього фактора ускладнює розуміння справжнього стану бюджетних балансів, оскільки високі поточні доходи можуть бути «нейтралізовані» надмірними борговими виплатами, а номінально невеликі видатки можуть призвести до подвійного зростання зобов'язань у випадку залучення дорогих або короткострокових позик. Державний борг, таким чином, задає траєкторію бюджетного планування, оскільки змушує уряд підтримувати належний рівень доходів для забезпечення його обслуговування, впливає на наявність коштів для інвестицій у стратегічні сектори та безпосередньо визначає фіскальні рамки, у яких формується й виконується бюджет.

Таблиця 2.19

Загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу за 2019 -2024 роки*

| Рік | Сума боргу в млрд. грн. | Сума боргу в млрд. дол. США |
|---|---|---|
| 2019 | 1 998,28 | 84,36 |
| 2020 | 2 551,88 | 90,25 |
| 2021 | 2 672,02 | 97,95 |
| 2022 | 4 072,85 | 111,38 |
| 2023 | 5 519,51 | 145,32 |
| 2024 | 6 980,99 | 166,06 |

*Джерело: розроблено автором на основі [46]*

**Примітка. Дані наведено станом на 31 грудня відповідного року.*

У табл. 2.19 подано узагальнені офіційні показники державного та гарантованого державного боргу України (сукупно) в абсолютному вираженні як у національній валюті (гривнях), так і в еквіваленті долара США, що дає змогу оцінити динаміку зобов'язань держави за п'ятирічний період (2019–2023 роки). Виходячи з представлених даних, спостерігається стійка тенденція до зростання як у гривневому еквіваленті, так і в перерахунку на долари США,

причому приріст із часом набуває прискореного характеру. Особливо помітний стрибок відбувається між 2021 та 2022 роками, коли державний та гарантований державою борг збільшився в гривневому еквіваленті з 2 672,02 до 4 072,85 млрд грн, що вказує на значне нарощування державних фінансових зобов'язань у цей період. Аналогічно в доларовому вираженні борг виріс зі 97,95 до 111,38 млрд дол. США, однак у доларовій складовій темпи зростання були дещо менш вираженими, що частково може бути зумовлено волатильністю валютного курсу. У 2023 році загальний обсяг боргу у гривнях зріс ще суттєвіше й перевищив 5,5 трлн грн, водночас у доларах США показник становить 145,32 млрд, тобто майже в півтора раза більше, ніж роком раніше. Така динаміка відображає не лише емісійну та боргову політику в контексті макроекономічних викликів, а й обсяги фінансової допомоги, запозичень та кредитних програм, що суттєво активізувалися на тлі геополітичних та економічних чинників. У науковому сенсі це свідчить про зростаюче боргове навантаження на економіку, особливо з урахуванням фактора обслуговування боргу, девальваційних ризиків та необхідності підтримки платіжного балансу країни.

Таблиця 2.20

Структура державного та гарантованого державою боргу:
зовнішній і внутрішній

| Рік | Зовнішній борг, (млрд. грн.) | Частка зовнішнього боргу в загальному боргу, % | Зовнішній борг (млрд. дол. США) | Внутрішній борг (млрд. грн.) |
|---|---|---|---|---|
| 2019 | 1 159,22 | 58,01% | 48,94 | 839,05 |
| 2020 | 1 518,93 | 59,52% | 53,72 | 1 032,95 |
| 2021 | 1 560,42 | 58,40% | 57,20 | 1 111,60 |
| 2022 | 2 610,96 | 64,11% | 71,40 | 1 461,89 |
| 2023 | 3 863,01 | 69,99% | 101,71 | 1 656,50 |
| 2024 | 5 048,49 | 72,32% | 132,90 | 1 932,49 |

*Примітка. У колонках «Частка зовнішнього боргу/внутрішнього боргу» відображено відсоткове співвідношення до загального обсягу державного та гарантованого державою боргу.*

*Джерело: розроблено автором на основі [46]*

За даними, наведеними у табл. 2. 20, спостерігається очевидна динаміка зростання як зовнішнього, так і внутрішнього державного та гарантованого державою боргу України, причому суттєво змінилися пропорції між цими двома компонентами упродовж досліджуваного періоду. Якщо в 2019–2021 роках частка зовнішніх зобов'язань коливалася в діапазоні приблизно 58–59%, а внутрішній борг тримався близько 40–42%, то починаючи з 2022 року зовнішній борг виріс різкіше й перевищив 52% відповідно до аналогічного показника за 2021 р., а у 2024 році майже на 161 % в порівнянні з показником 2021 р.

Водночас у гривневому еквіваленті цей борг збільшився в рази – з 1 560,42 млрд грн на кінець 2021 року до 2 610,96 млрд грн у 2022-му, а потім і до 3 863,01 млрд грн у 2023-му. Такі стрімкі темпи приросту, з одного боку, можуть бути пояснені зростанням потреби держави в додаткових фінансових ресурсах для забезпечення критичних витрат та бюджетного дефіциту, а з іншого – впливом низки зовнішніх (міжнародних) чинників, включно з девальваційними ризиками та залученням значних обсягів коштів від іноземних партнерів.

При детальному розгляді структури видно, що у воєнні роки (починаючи з 2022-го) сплеск зовнішнього фінансування стає дедалі помітнішим. Це зумовлено кількома причинами:

- по-перше, внутрішній ринок не здатний повністю «поглинути» нові випуски ОВДП чи інші інструменти запозичень у той час, коли відбувається масштабне переформатування економіки в умовах війни. Уряд змушений шукати додаткові джерела позик, і тут значно допомагають міжнародні фінансові організації, такі як МВФ, Світовий банк, а також уряди країн-партнерів, що надають позики і гранти;
- по-друге, воєнний стан та його економічні наслідки спричиняють зниження інвестиційної активності всередині країни, отже внутрішній борговий ринок не може «потягнути» великі обсяги державних облігацій на прийнятних ставках, натомість міжнародні

донори надають позики навіть у критичний час, розуміючи загрозливість ситуації;

- по-третє, значна девальвація гривні до іноземних валют, зафіксована (нехай частково) рішеннями Національного банку, могла збільшувати загальний показник зовнішнього боргу у гривневому перерахунку, що особливо чітко видно у стрибку показників за 2022 рік.

Внутрішній борг, попри також значне абсолютне зростання (зокрема з 1 111,60 млрд грн у 2021 році до майже 1 657 млрд грн у 2023-му), втрачає частку в загальній структурі. Це свідчить, що, хоча уряд і продовжує розміщувати внутрішні боргові інструменти (ОВДП, військові облігації тощо), ці обсяги фінансування не можуть наздогнати швидкість і масштаб зовнішніх запозичень. Крім того, у рамках воєнного часу резиденти та юридичні особи мають обмежені ресурси для надмірного розширення інвестування у державні цінні папери, а чимало коштів витрачається також на підтримання соціально-економічної стабільності. Роль війни тут визначальна: до повномасштабного вторгнення зберігалася відносна рівновага між зовнішніми й внутрішніми джерелами запозичень (хоча й тоді зовнішній борг переважав). Починаючи з 2022 року, гостра необхідність у додатковому фінансуванні соціальних, оборонних та інших критичних видатків створила умови, коли міжнародні організації та партнери (США, ЄС тощо) стали одним із ключових джерел ресурсу. З одного боку, це допомогло Україні уникнути неконтрольованого дефолту, з іншого – призвело до ще більшого перекосу в бік зовнішньої складової. У підсумку питома вага зовнішнього боргу піднялася майже до 70% у 2023 році, що водночас посилює уразливість до валютних коливань і залежність від зовнішньополітичних домовленостей. 2024 році зазначені тенденції не лише збереглися, але й посилилися. Обсяг зовнішнього боргу зріс до 5 048,49 млрд грн (132,90 млрд дол. США), а його частка у загальному обсязі державного та гарантованого боргу досягла 72,32%. Це є найвищим значенням за весь досліджуваний період і свідчить про подальше поглиблення залежності державних фінансів від зовнішніх джерел запозичень.

Внутрішній борг у 2024 році також зріс до 1 932,49 млрд грн, однак темпи його приросту залишаються нижчими порівняно із зовнішнім боргом. У результаті його питома вага в загальній структурі продовжує скорочуватися. Це підтверджує тенденцію до домінування зовнішнього фінансування, яка сформувалася у період повномасштабної війни.

Зростання зовнішнього боргу у 2024 році обумовлено, передусім, продовженням активної фінансової підтримки з боку міжнародних партнерів, включаючи макрофінансову допомогу, кредити міжнародних фінансових організацій та урядів іноземних держав. Така модель фінансування дозволяє забезпечити стабільність державних фінансів і виконання соціальних та оборонних зобов'язань, однак водночас підвищує ризики, пов'язані з валютними коливаннями, обслуговуванням боргу та залежністю від зовнішньої допомоги.

Таким чином, у 2024 році структура державного боргу України характеризується подальшим зміщенням у бік зовнішньої складової, що, з одного боку, є вимушеним кроком в умовах воєнного стану, а з іншого — формує нові виклики для забезпечення боргової стійкості у середньо- та довгостроковій перспективі.

У науковому сенсі це відображає й важливу макроекономічну проблему: зростання частки зовнішніх зобов'язань означає збільшення ризиків платіжного балансу та валютної стабільності, тоді як залежність від іноземних кредиторів (навіть за відносно пільговими ставками) ускладнюватиме майбутню політику управління державним боргом. Крім того, критична фаза війни спричинила зупинку значної частини економіки на початкових етапах, що знизило податкові надходження. Погашення чи рефінансування наявних боргів надалі потребуватиме розроблення довгострокових програм із відновлення економічного зростання та диверсифікації джерел фінансування, аби уникнути надмірного концентрування заборгованості в руках зовнішніх кредиторів. Усе це свідчить про фундаментальну потребу в збалансованій борговій політиці у повоєнний період, коли внутрішні ринки капіталу

поступово відновлюватимуться, а зовнішні ресурси залишатимуться значущими, але вже з акцентом на середньо- та довгострокову стратегію економічного відродження. Аналізуючи дані з табл. 2.21, насамперед відмітимо значну перевагу державного боргу над гарантованим, причому вона протягом досліджуваного періоду (2019–2024 роки) ще й поглиблюється.

Таблиця 2.21

Співвідношення державного боргу та гарантованого державою боргу

| Рік | Державний борг (млрд грн) | Частка держборгу в загальному боргу, % | Державний борг (млрд дол. США) | Гарантований борг (млрд грн) | Частка гарантованого боргу, % | Гарантований борг (млрд дол. США) |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 2019 | 1 761,37 | 88,14 | 74,36 | 236,91 | 11,86 | 10,00 |
| 2020 | 2 259,23 | 88,53 | 79,90 | 292,65 | 11,47 | 10,35 |
| 2021 | 2 362,68 | 88,42 | 86,61 | 309,33 | 11,58 | 11,34 |
| 2022 | 3 715,13 | 91,22 | 101,59 | 357,71 | 8,78 | 9,78 |
| 2023 | 5 188,09 | 94,00 | 136,59 | 331,41 | 6,00 | 8,73 |
| 2024 | 6 692,47 | 95,9 | | 288,51 | 4,10 | 7,59 |

*Джерело: розроблено автором на основі [46]*

*Примітка. У колонках «Частка держборгу в загальному боргу» та «Частка гарантованого боргу» наведено відсоткове співвідношення відповідно до загального обсягу державного та гарантованого державою боргу*

Якщо на кінець 2019-го частка власне державного боргу у загальній структурі становила 88,14%, то в 2023 році цей показник уже сягнув 94%, відповідно гарантована державою складова звузилася від приблизно 11–12% до лише 6%. У кількісному вимірі державний борг зріс із 1,76 трлн грн до понад 5,18 трлн грн за п’ять років, тоді як гарантований – з 236,91 млрд грн до 331,41 млрд грн, тобто номінально теж зростав, але значно повільнішими темпами порівняно зі збільшенням безпосередньо державного зобов’язання. У доларах США ця тенденція добре простежується: від 74,36 млрд дол. наприкінці 2019-го держава «наростила» борг до 136,59 млрд у 2023 році, тоді як гарантована частка піднялася лише з 10,0 млрд дол. до 8,73 млрд дол. (що свідчить навіть про певне скорочення саме в доларовому вираженні порівняно з 2022 роком, коли вона була 9,78 млрд дол.). У 2024 році зазначена тенденція до концентрації боргових зобов’язань безпосередньо на державному рівні ще

більше посилилася. Обсяг державного боргу зріс до 6 692,47 млрд грн, а його частка у загальній структурі досягла 95,9%, що є максимальним значенням за весь досліджуваний період. У доларовому еквіваленті це становить приблизно 176,1 млрд дол. США, що свідчить про подальше суттєве нарощування боргового навантаження держави.

Водночас гарантований державою борг у 2024 році зменшився до 288,51 млрд грн, а його частка скоротилася до 4,10%. У доларовому вираженні він становить близько 7,59 млрд дол. США, що підтверджує тенденцію до зниження ролі цієї складової як у структурному, так і в абсолютному вимірі (у валютному еквіваленті порівняно з попередніми роками).

Таким чином, у 2024 році відбулося подальше зміщення боргового навантаження у бік прямого державного боргу. Це може свідчити про те, що основні фінансові ресурси залучаються урядом безпосередньо, зокрема через міжнародну фінансову допомогу та державні запозичення, тоді як інструменти державних гарантій застосовуються більш обмежено. З одного боку, це спрощує процес управління державним боргом і підвищує прозорість боргової політики, а з іншого — посилює концентрацію фінансових ризиків безпосередньо на державному бюджеті, що в умовах воєнного стану потребує особливо виваженого підходу до забезпечення боргової стійкості та підвищення ефективності використання механізмів державних гарантій.

З наукової точки зору такий розрив може бути пояснений кількома ключовими факторами:

- по-перше, на рівні державної політики у кризових і, тим паче, воєнних умовах Кабінет Міністрів прагне мінімізувати ризики нецільового збільшення зобов’язань, які перебувають поза прямим контролем. Гарантований борг зазвичай включає позики, що беруться під державні гарантії суб’єктами господарювання (переважно державними підприємствами чи установами) або для конкретних інвестиційних проєктів. У часи, коли економіка зазнає суттєвих шоків, уряду вигідніше й простіше напряму залучати зовнішнє чи внутрішнє фінансування, ніж видавати гарантії, адже це потребує більшого

процедурного узгодження та передбачає вищі ризики несвоєчасного обслуговування з боку компаній, що отримали такі позики;

- по-друге, вибухове зростання державного боргу пов’язане з воєнними витратами та різким збільшенням бюджетного дефіциту, що сталося у 2022–2024 роках. Це підживлюється як внутрішніми запозиченнями (випуски військових ОВДП, що купуються здебільшого НБУ та банками), так і надходженнями зовнішніх кредитів та грантів. Прямі кредити від міжнародних організацій і країн-партнерів формують саме державний борг, а не гарантований, оскільки підписуються на рівні урядових домовленостей, а не від імені окремих державних підприємств;

- по-третє, з макроекономічної точки зору зменшення частки гарантованого боргу може бути й свідченням того, що приватні структури або підприємства державного сектору не були готові до розширення чи модернізації через військові загрози та пов’язану з цим невизначеність. Відповідно, зменшуються обсяги інвестпроєктів, які реалізовувалися б під держгарантії. Натомість державний борг зростає незалежно від економічної доцільності – він «закриває» поточні потреби у фінансуванні оборони, соціальних виплат та критичної інфраструктури.

Зрештою, аналіз динаміки цієї структури дає зрозуміти, що головний тягар економічних та соціальних викликів країна «бере на себе» у вигляді прямого державного боргу, тоді як інструмент надання гарантій виявляється менш затребуваним під час кризового та особливо воєнного періоду. З одного боку, це може спростити певні аспекти управління боргом: уряд краще контролює суми та умови, проте одночасно зростають безпосередні зобов’язання, що впливають на показники боргового навантаження та майбутні бюджетні витрати з обслуговування. Така концентрація боргу «на державі» підвищує фіскальні ризики, особливо якщо міжнародні домовленості містять умови про доволі жорсткі терміни погашення чи валютні коливання, котрі можуть збільшувати ціну обслуговування. Хоча це й дозволяє фінансувати поточні критичні потреби, у майбутньому постає виклик

повоєнної відбудови, коли потрібні будуть суттєві вливання не лише в оборону, а й у відновлення та розвиток економічних секторів.

Таким чином, табл. 2.21 демонструє прогресуюче зрушення «центру ваги» з гарантованих державою запозичень до прямих державних боргових операцій, що в агрегованому вигляді вилилося у майже подвійний стрибок (із близько 3,7 трлн грн у 2022-му до 5,19 трлн грн у 2023-му та до 6,69 у 2024 році) і одночасне зменшення відсотка гарантованого боргу. Така ситуація, помножена на зовнішньополітичний і безпековий чинник, відображає специфіку фінансування потреб держави у кризових умовах і разом із цим створює додатковий ґрунт для наукових дискусій довкола оптимальних способів диверсифікувати боргову політику після завершення активної фази бойових дій.

Динаміка державного боргу України упродовж 2019–2024 років свідчить про стрімке нарощення запозичень і зростання фіскального навантаження на бюджет. Якщо на початковому етапі (2019–2020 роки) приріст був більш-менш помірним і відображав насамперед стандартні потреби фінансування бюджетного дефіциту та виконання зобов’язань за раніше залученими кредитами, то з 2021 року, а особливо під час активної фази війни у 2022–2024 роках, борг зростав прискорено, що зумовлює додаткові ризики як для короткострокової макроекономічної стабільності, так і для майбутньої боргової стійкості.

У науковому сенсі такий сплеск можна пояснити поєднанням внутрішніх та зовнішніх факторів: з одного боку, унаслідок різкого зниження економічної активності й доходів бюджету виникла потреба у додаткових обсягах фінансування критичних видатків, з іншого – відкрилися нові канали зовнішніх позик (зокрема від урядів іноземних країн і міжнародних фінансових організацій), які забезпечували притік ресурсів на тлі дефіциту внутрішнього інвестування та монетарних обмежень. Попри надання істотної підтримки поточним бюджетним потребам, таке різке й значне нарощування боргового портфеля неминуче збільшує чутливість економіки до валютних

коливань, посилює залежність від міжнародної допомоги та створює передумови для ускладнень із його обслуговуванням, якщо темпи економічного відновлення виявляться недостатніми [63; 66; 67; 68; 69; 71].

З наукової точки зору доцільно запропонувати комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію боргової політики, запобігання негативним макроекономічним наслідкам і формування підґрунтя для стабільного розвитку у повоєнний період [71]:

по-перше, необхідно розробити цілісну стратегію управління державним боргом із пріоритетом довгострокової рівноваги та максимальним використанням фінансових інструментів, які розосереджують ризики у часі (зокрема, за рахунок продовження строків погашення та залучення ресурсів на пільгових чи напівпільгових умовах);

по-друге, варто посилити фіскальну дисципліну на рівні бюджету: запровадження більш жорстких критеріїв відбору видатків, удосконалення системи контролю за розподілом коштів і налагодження чітких показників ефективності державних інвестицій;

по-третє, доцільно ініціювати програми структурної перебудови економіки, спрямовані на розвиток галузей із високою доданою вартістю та експортним потенціалом, що підвищить здатність країни генерувати валютні надходження й водночас дасть змогу обслуговувати борг без накопичення критичних дисбалансів;

по-четверте, слід розвивати внутрішній ринок капіталу та стимулювати залучення внутрішніх інвесторів у державні папери, аби знизити надмірну залежність від зовнішніх кредиторів.

Нарешті, особливого значення набуває прозорість та прогнозованість боргової політики: регулярна комунікація уряду із суспільством і міжнародними донорами, оприлюднення чітких планів щодо реструктуризації чи рефінансування боргу, а також проведення консультацій із основними кредиторами щодо можливих змін у графіку виплат.

Загалом, проведений аналіз видатків державного бюджету України за період 2019-2024 років свідчить, що стрімке нарощення державного боргу є вимушеним заходом на тлі масштабних внутрішніх та зовнішніх викликів. Подальше економічне відновлення залежатиме від уміння держави підтримувати розумний баланс між залученням ресурсів для нагальних потреб і збереженням боргової стійкості, водночас створюючи умови для капіталізації економіки та покращення її конкурентоспроможності. Без належних реформ та ефективних управлінських рішень формування надмірних боргових зобов'язань може закріпити хронічну залежність від зовнішнього фінансування і гальмувати повоєнний розвиток. Утім, за правильної реалізації рекомендованих кроків Україна має змогу перетворити ці боргові виклики на довгострокові інвестиції в інфраструктуру, людський капітал і технологічне переоснащення, що потенційно може прискорити економічне зростання та згодом компенсувати витрати на обслуговування боргу.

## Висновки до розділу 2

1. Проведений моніторинг формування дохідної частини бюджету України засвідчив, що доходи бюджету є базовим фінансовим ресурсом реалізації державної політики та ключовою передумовою забезпечення макроекономічної стабільності. У 2024 році обсяг доходів державного бюджету перевищив 3 трлн грн, що свідчить про масштабність фінансової бази держави. У сучасних умовах вони виконують не лише фіскальну, а й регуляторну, перерозподільчу та стабілізаційну функції. Аналіз динаміки бюджетних показників за 2020–2024 роки показав суттєве зростання доходів усіх рівнів бюджетної системи: доходи зведеного бюджету зросли у 2,61 раза, державного бюджету - у 2,9 раза, місцевих бюджетів - у 1,4 раза. Така динаміка свідчить про активну фіскальну мобілізацію в умовах кризи. Водночас видатки

зростали ще швидше, що призвело до формування дефіциту понад 1 трлн грн у 2023–2024 роках.

2. Встановлено, що у 2020–2024 роках відбулося посилення централізації фінансових ресурсів: частка державного бюджету зросла з 77,4 % до 86,3 %, тоді як частка місцевих бюджетів скоротилася з 22,6 % до 13,7 %. Це відображає концентрацію фінансових ресурсів на центральному рівні для фінансування оборонних і соціальних витрат, обсяг яких у 2024 році перевищив 4,4 трлн грн. Дослідження структури доходів державного бюджету засвідчило домінування податкових надходжень, які формують понад 80 % доходної частини. Найбільше фіскальне значення мають ПДВ, ПДФО, податок на прибуток підприємств та акциз. Зокрема, ПДВ з імпорту забезпечує значну частину надходжень, що вказує на залежність бюджету від імпортних операцій та митного адміністрування.

3. Динаміка податку на доходи фізичних осіб засвідчила його відносну стабільність навіть у воєнний період. Його надходження зростали разом із фондом оплати праці, який суттєво збільшився через фінансування сектору безпеки. Водночас податок на прибуток підприємств і рентні платежі демонстрували коливання, що зумовлено змінами економічної активності та зовнішньою кон’юнктурою. Неподаткові надходження у 2019–2024 роках суттєво посилили свою роль. Їх частка у доходах державного бюджету зросла і в окремі роки перевищувала 10–15 %. Це пов’язано з активізацією надходжень від державного майна, адміністративних платежів, штрафів та інших джерел, що виконують стабілізаційну функцію в умовах кризи. Встановлено, що з 2022 року різко зросла роль міжнародної фінансової допомоги. У 2023–2024 роках обсяг зовнішнього фінансування сягав десятків мільярдів доларів США, ставши ключовим джерелом покриття дефіциту бюджету. Це дозволило забезпечити фінансування соціальних і оборонних видатків, однак посилило залежність держави від зовнішніх ресурсів.

4. Аналіз планових і фактичних показників показав систематичне перевиконання доходів: у 2023 році - до 201,0 %, у 2024 році - 176,7 %. Це

пояснюється впливом інфляції, зовнішньої допомоги та посилення податкового адміністрування. Водночас такі відхилення свідчать про складність точного прогнозування бюджету в умовах високої невизначеності. За результатами дослідження визначено ключові виклики формування доходної частини бюджету: значна залежність від зовнішнього фінансування, високий рівень тінізації економіки, обмеженість внутрішньої доходної бази та необхідність оптимізації податкового навантаження. Зокрема, при борзі понад 6,9 трлн грн у 2024 році питання розширення внутрішніх доходів набуває критичного значення.

5. Отже, моніторинг формування дохідної частини бюджету України засвідчив, що в умовах війни сформувалася кризово-мобілізаційна модель наповнення бюджету. Вона характеризується зростанням доходів державного бюджету майже втричі, високою часткою податкових надходжень, активним залученням міжнародної допомоги та централізацією ресурсів. У подальшому ключовими пріоритетами мають стати зміцнення внутрішньої доходної бази, підвищення ефективності адміністрування та забезпечення збалансованості бюджету.

6. Проведений комплексний аналіз витрат бюджетних коштів в Україні дозволив сформувати цілісне уявлення про трансформацію бюджетної політики держави в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Встановлено, що витрати бюджету, які охоплюють видатки та кредитування, виступають ключовим індикатором не лише фінансової, але й стратегічної поведінки держави, відображаючи зміну пріоритетів від стабілізаційного фінансування до забезпечення обороноздатності та кризового реагування. Дослідження підтвердило доцільність чіткого розмежування понять «витрати бюджету» та «видатки бюджету», що має принципове значення для коректного аналізу бюджетних процесів. Видатки є безповоротною складовою витрат і забезпечують виконання функцій держави, тоді як кредитування формує додаткові інструменти фінансового впливу. У 2022–2024 роках саме видатки стали домінуючою складовою витрат бюджету, що пояснюється

необхідністю фінансування оборони, соціальної підтримки та функціонування критичної інфраструктури.

7. Аналіз динаміки видатків державного бюджету України у 2019–2024 роках засвідчив їх стрімке зростання. Загальний обсяг видатків збільшився з 1 072,9 млрд грн у 2019 році до 4 488,3 млрд грн у 2024 році, тобто більш ніж у 4 рази. Таке зростання має об’єктивний і вимушений характер, оскільки пов’язане з різким підвищенням витрат на оборону, безпеку, соціальний захист та забезпечення функціонування державних інституцій. У структурі видатків домінують поточні витрати, які у 2024 році становили 4 182,3 млрд грн. Їхня перевага свідчить про орієнтацію бюджетної політики на фінансування першочергових потреб держави. Водночас капітальні видатки у 2024 році зросли до 306,0 млрд грн, що є позитивною тенденцією, однак їх частка залишається недостатньою для повноцінного забезпечення довгострокового інвестиційного відновлення.

8. Функціональний аналіз видатків дозволив виявити суттєву зміну бюджетних пріоритетів. Якщо у 2019 році видатки на оборону становили 106,6 млрд грн, то у 2024 році вони зросли до 2 305,2 млрд грн. Їх частка у загальних видатках перевищила половину бюджету, що свідчить про формування воєнно-орієнтованої моделі бюджетної політики, спрямованої насамперед на забезпечення національної безпеки та збереження державності. Аналіз структури поточних видатків показав їх концентрацію у сферах оплати праці, використання товарів і послуг, соціального забезпечення та обслуговування боргу. Зокрема, витрати на оплату праці та нарахування зросли з 210,1 млрд грн у 2019 році до 1 302,7 млрд грн у 2024 році, що значною мірою пов’язано з фінансуванням сектору безпеки й оборони. Це підтверджує високу залежність бюджетної системи від оперативних витрат.

9. Важливим результатом дослідження є встановлення взаємозв’язку між зростанням видатків і погіршенням бюджетного балансу. Дефіцит державного бюджету зріс із 78,0 млрд грн у 2019 році до понад 1,3 трлн грн у 2023–2024 роках. Така динаміка свідчить про формування стійкого

фіскального розриву, який у воєнних умовах покривається переважно за рахунок зовнішніх запозичень і міжнародної фінансової підтримки. Дослідження динаміки державного боргу дозволило зробити висновок про його перетворення на один із ключових факторів, що визначає межі бюджетної політики. Загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу зріс з 1 998,3 млрд грн у 2019 році до 6 981,0 млрд грн у 2024 році. При цьому частка зовнішнього боргу у 2024 році досягла 72,3 %, що посилює залежність державних фінансів від зовнішніх кредиторів і валютних ризиків.

10. Узагальнення результатів аналізу свідчить, що бюджетна система України продемонструвала високий рівень адаптивності до кризових умов, забезпечивши мобілізацію ресурсів для фінансування критично важливих потреб. Водночас така модель супроводжується системними ризиками: домінуванням поточних видатків над капітальними, зростанням боргового навантаження, залежністю від зовнішнього фінансування та обмеженням інвестиційного потенціалу економіки. З наукової точки зору, подальший розвиток бюджетної політики України має ґрунтуватися на принципах збалансованості, ефективності та стратегічної орієнтованості. Це передбачає поступове посилення інвестиційної складової бюджету, оскільки навіть зростання капітальних видатків до 306,0 млрд грн у 2024 році поки що не компенсує домінування поточних витрат. Важливими залишаються програмно-цільовий підхід, контроль результативності видатків і формування довгострокової стратегії управління державним боргом. Таким чином, аналіз витрат бюджетних коштів в Україні засвідчує, що в умовах воєнного стану бюджетна політика виконує не лише економічну, але й стратегічно-безпекову функцію. Її ефективність визначає не тільки поточну фінансову стабільність, але й перспективи післявоєнного відновлення, оскільки саме баланс між оборонними, соціальними та інвестиційними видатками стане основою майбутньої фінансової стійкості держави.

Основні результати дослідження опубліковано у працях автора [120; 125].

# РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

## 3.1. Концептуальний підхід формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації

Нові тенденції розвитку економічних відносин у глобальному середовищі внаслідок загострення воєнних дій на території України вимагають переосмислення формування бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. Звідси, особливої актуальності набуває дослідження механізмів забезпечення ефективності бюджетно-податкової політики, спрямованих на оптимізацію державних фінансів та адаптування фіскальної політики до викликів сьогодення. Необхідність удосконалення бюджетно-податкової політики та фіскальних механізмів в умовах глобалізаційних і воєнно-економічних викликів підтверджується результатами досліджень вітчизняних науковців, у яких обґрунтовуються підходи до забезпечення фінансової стійкості держави, підвищення результативності податкового адміністрування, зміцнення бюджетної безпеки та розвитку сучасних фінансових інструментів [134; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 167; 168; 169; 170; 171]. Сучасні глобалізаційні процеси характеризуються посиленням взаємозалежності національних економік, зростанням мобільності капіталу, транснаціоналізацією бізнесу та інтеграцією фінансових ринків. Водночас вони супроводжуються появою нових геополітичних ризиків, суперництвом у сфері цифровізації тощо. Загострення воєнних дій в Україні не лише спричинило значні руйнування інфраструктури, втрати виробничого потенціалу та гуманітарну кризу, але й суттєво вплинуло на ланцюги постачань, енергетичні та продовольчі ринки, що призвело до зростання інфляції, волатильності цін на сировину та перерозподілу інвестиційних потоків. У таких умовах традиційні підходи до формування бюджетно-податкової політики виявляються недостатньо адаптивними,

оскільки держава змушена одночасно забезпечувати обороноздатність, соціальний захист населення, підтримку бізнесу та відновлення економіки. Особливої уваги потребує вплив глобалізації на податкову базу: відтік капіталу, податкові конкуренції між країнами, міжнародні ініціативи щодо оподаткування, а також необхідність гармонізації національного законодавства з вимогами ЄС та ОЕСР. Зростання державного боргу, фіскальний розрив і залежність від зовнішньої допомоги ставлять під загрозу довгострокову фіскальну стійкість України. Бюджетно-податкова політика повинна не лише виконувати класичні функції (фіскальну, регулюючу та стимулюючу), але й забезпечувати економічну стійкість у воєнний період, зменшувати негативні наслідки викликів і створювати умови для післявоєнного відновлення.

У зв'язку з вище означеним, виникає потреба в розробці концептуального підходу, який би поєднував гнучкість інструментів фіскальної політики з урахуванням глобальних тенденцій: цифризація економіки, зелені трансформації, зміни в структурі міжнародної торгівлі тощо. Без ефективної адаптації бюджетно-податкової системи до зовнішніх та внутрішніх загроз Україна ризикує втратити конкурентоспроможність на світовій арені, та зіткнутися з дефіцитом державних фінансів. Тому обґрунтування нових механізмів оптимізації державних доходів і видатків, підвищення їхньої ефективності та прозорості стає ключовим науковим і практичним завданням сучасності.

Таким чином, дослідження концептуальних засад формування ефективної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних процесів дозволить не тільки ідентифікувати наявні проблеми, але й запропонувати практичні рекомендації щодо їхнього вирішення, сприяючи стійкому розвитку національної економіки в довгостроковій перспективі.

Питаннями формування і визначення ефективної та результативної бюджетно-податкової політики досліджено у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних вчених. Значний внесок у розробку теоретичних і методичних

засад цієї проблематики зробили Мельничук С. Г. [74], Чугунов І. Ф.[65; 66; 77], Дж. Стігліц [78], Козачишина Т. О. [6], Жаріков А. Ю.[8], Грицюк І. В. [9], та багато інших науковців.

Так, Мельничук С. Г. [74] приділяє увагу податковим пільгам, стимулюванню підприємництва та бюджетній підтримці національної економіки, розглядаючи ці інструменти в контексті реформування податкової системи України.

Чугунов І. Ф. (у співавторстві з іншими) [76; 77] активно досліджує фінансову політику України в умовах глобалізації економіки. У роботі «Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки» автор аналізує трансформаційні процеси, вплив міжнародної інтеграції на національну фіскальну систему та пропонує напрями адаптації фінансової політики до нових глобальних реалій. Крім того, у монографії «Державне фінансове регулювання економічних перетворень» під його керівництвом розглядаються механізми державного регулювання фінансів у контексті структурних змін в економіці.

Суттєвий внесок у розуміння глобальних аспектів фіскальної політики зробив Дж. Стігліц [78], який у своїх працях, зокрема «Development policies in the world globalization» (2002), акцентує увагу на необхідності переосмислення розвитку в умовах глобалізації, ролі держави в регулюванні економічних процесів та ризиках нерівномірного розподілу вигод від глобальних інтеграційних процесів.

Козачишина Т. О. [79] присвячує свою працю методиці формування та інструментарію реалізації бюджетно-податкової політики. Дослідниця визначає зміст і роль цієї політики в системі державного управління, аналізує стадії її формування та реалізації, а також пропонує практичний інструментарій для підвищення ефективності фіскальних заходів. Особлива увага приділяється взаємозв’язку бюджетної та податкової складових.

Жаріков А. Ю. [81] досліджує бюджетно-податкову політику як ключовий інструмент соціально-економічного розвитку країни. У статті

розкривається сутність цієї політики, її роль у стимулюванні економічного зростання, забезпеченні соціальної справедливості та підвищенні конкурентоспроможності національної економіки. Автор підкреслює необхідність комплексного використання бюджетних і податкових важелів для досягнення макроекономічної стабільності.

Зокрема, Грицюк І. В. [82] у своїй роботі детально розглядає бюджетно-податкові інструменти регулювання дефіциту бюджету, акцентуючи увагу на можливостях фіскальної політики щодо балансування доходів і видатків у умовах обмежених фінансових ресурсів. Автор аналізує вплив податкових ставок, пільг та інших механізмів на рівень бюджетного дефіциту та пропонує шляхи його оптимізації.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених загальним теоретико-методологічним основам бюджетно-податкової політики, її інструментам та ролі в економічному розвитку, недостатньо розгорнуто висвітлено концептуальні підходи до формування ефективної бюджетно-податкової політики саме в процесі глобалізаційних трансформацій. Особливої актуальності набуває вивчення впливу воєнних викликів, геополітичних ризиків, міжнародної податкової конкуренції, цифровізації економіки та процесів гармонізації національної фіскальної системи з вимогами ЄС і ОЕСР на трансформацію та підвищення результативності фіскальних механізмів управління державними фінансами України.

Більшість робіт зосереджуються або на теоретичних аспектах, або на окремих елементах політики (дефіцит бюджету, податкові інструменти, соціально-економічний розвиток), тоді як комплексний концептуальний підхід, що поєднує гнучкість фіскальних механізмів з адаптацією до сучасних глобальних викликів (включаючи післявоєнне відновлення), потребує подальшого поглибленого дослідження. Саме ця прогалина зумовлює актуальність даної статті та її наукову новизну.

Повномасштабні війни завжди призводили до суттєвих змін у бюджетно-податкових стратегіях держави, зазнавали значних змін системи оподаткування. Тому не дивно, що з початком повномасштабної війни Україна опинилася у складній ситуації, коли податкові надходження скоротились, а фінансування оборони стикнулось із непомірними витратами. Водночас знизилися можливості українського уряду залучати кошти на зовнішньому та внутрішньому ринках. Допомога міжнародних фінансових організацій, ЄС, США та інших країн, а також зовнішня безповоротна допомога виросла в рази. Однак ці опції є обмеженими і не можуть покрити необхідні витрати на війну. Таким чином, не виключена можливість, що фінансувати оборону Україна може за рахунок власних коштів – тобто сплачених податків. Саме тому війни дуже часто давали поштовх для застосування нових податків та змін умов оподаткування.

У 2022 році парламент України задля того, щоб убезпечити економіку від колапсу внаслідок розриву виробничих та логістичних зв'язків, пішов на значне зменшення податкового навантаження на імпорт, пальне та розширив можливість застосування спрощеної системи оподаткування (до 2% єдиного податку з обороту), збільшивши застосування для третьої групи до 10 млрд.грн. Проте зворотною стороною таких пільг стала втрата значної частини бюджетних доходів. У міру відновлення економічної активності, більша частина пільг була скасована для зменшення фіскальних та валютних дисбалансів. Останні посилювалися через монетизацію дефіциту бюджету та призводили до збільшення девальвації та інфляції. Причому, найбільше від цього постраждали економічні агенти із фіксованими доходами у гривні (бюджетними, пенсіонери, соціально-незахищені верстви населення тощо).

Потреба у формуванні ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики пов'язана із відповідними обставинами: неефективністю здійснюваної у попередні роки бюджетно-податкової політики та прагненням реалізувати інноваційно-інвестиційну модель економічного розвитку країни в умовах глобалізації [74; с. 52-63]; набуттям членства в Світовій організації торгівлі,

підписанням Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, продовженням переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі та членства України в ЄС; сучасними підходами спрямованими на активізацію інноваційної діяльності як основного джерела створення їх конкурентних переваг, посилення ролі людського капіталу, високих інформаційних технологій; зростання очікуваного дефіциту бюджету під час війни провокує необхідність мобілізації більшого обсягу ресурсів для покращення своєї фіскальної позиції та реалізації можливості фінансування воєнних витрат, а також надання базових соціальних послуг. Така бюджетно-податкова політика має забезпечити зростання податкових доходів, у тому числі нівелюванню можливостей для ухиляння, запровадження нових податків, підвищення прогресивності у оподаткуванні тощо. Решта фінансування має покриватися зовнішньою допомогою та не інфляційними внутрішніми запозиченнями. Завдяки ефективній політиці уряду України та потужній фінансовій допомозі міжнародних партнерів Україна продовжує підтримувати макрофінансову стабільність. У 2023 р. Мінфін залучив до держбюджету майже 30 млрд дол США зовнішнього фінансування. Найбільші донори – Європейський Союз, Сполучені Штати Америки, МВФ, Канада та Японія [75].

Концептуальний підхід до визначення ефективної бюджетно-податкової політики являє собою побудову загальної системи визначених аксіоматичних категорій наукового пізнання, які є постулатом для загальної стратегії комплексу ключових положень. Методологія комплексного підходу до визначення ефективної бюджетно-податкової політики побудована на логічній організації діяльності бюджетної системи України, яка полягає у визначенні предмета дослідження, підходів, орієнтирів у віданні бюджетно-податкової політики, виборі засобів і методів, що визначають найкращий результат, тобто визначення найбільш ефективної бюджетно-податкової політики. Саме визначення методології концептуального підходу веде до успішного формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики.

Мета формування бюджетно-податкової політики полягає у пошуку найбільш ефективних варіантів побудови системи управління бюджетом та організації функціонування податкової системи. Це дає загальне уявлення про дослідження концептуального підходу. Для формування ефективної бюджетно-податкової політики необхідно чітко визначати цілі, що можуть бути поточними, перспективними, загальними, детальними, постійними та епізодичними. При постановці цілей формування бюджетно-податкової політики необхідно враховувати моніторинг якості управління самої системи, формування інновацій, своєчасне розпізнання ризиків, загострення яких веде до невиправних наслідків тощо.

Основною складовою у методології дослідження є ракурс дослідження, вихідна позиція з якої починається дослідження і яка визначає спрямованість дослідження досягнення формування ефективної бюджетно-податкової політики. Для формування такої складної системи, як бюджетно-податкова політика, необхідно враховувати всі підходи дослідження систем управління: аспектний, системний та концептуальний. Якщо аспектний підхід полягає у вивченні лише однієї сторони проблеми, то логічно перейти до системного підходу, який дає змогу врахувати якомога більше аспектів проблеми, їх взаємозв’язки та загальну цілісність. Він допомагає виділити головне, зрозуміти, як саме пов’язані між собою різні елементи, властивості та характеристики. Саме тому для дослідження формування ефективної бюджетно-податкової політики найкраще підходить концептуальний підхід. Він передбачає спочатку розробити концепцію дослідження, тобто систему ключових положень, які визначають напрямок роботи, її загальну структуру та забезпечують логічний зв’язок між усіма частинами.

Концептуальні підходи в загальному значенні є вихідними судженнями про бюджетно-податкову політику та її програмними припущеннями. Вони виступають як вузлові моменти в організації процесу формування бюджетно-податкової діяльності і укладають у собі всі аксіоматичні ідеї, відбір досліджуваних фактів та інтерпретацію результатів. Таким чином,

концептуальний підхід відображає методологічні основи формування ефективної бюджетно-податкової політики, що висвітлюють шлях до розуміння об’єкта дослідження.

Концептуальний підхід розкриває положення щодо впливу глобалізації на механізм формування і реалізації фінансової політики та обґрунтування пріоритетних напрямів її розвитку для посилення конкурентоспроможності держави у світовому рейтингу та збереження цілісності держави в умовах війни. Багатоаспектний характер дослідження обумовив застосування сукупності наукових методів і підходів (системний та структурний методи, аналізу і синтезу, порівняння, наукового абстрагування, моделювання тощо), що дало змогу забезпечити його концептуальну цілісність [79]. Глобалізація сприяє посиленню результативності формування ефективної бюджетної політики, оскільки дає можливість враховувати ретроспективний досвід реалізації заходів фіскальної та бюджетної політики в інших країнах із різними видами економіки, враховуючи доцільність їх інтегрування до національної моделі економічного розвитку.

Глобалізація відкриває для українських виробників нові ринки збуту, допомагає залучати іноземні інвестиції та отримувати доступ до сучасних технологій і обладнання. Це особливо важливо зараз, під час війни, коли частина території країни перебуває під окупацією, а багато регіонів знаходяться поруч із зоною бойових дій. Через це ділова активність значно ускладнена, а виробництво страждає.

Для України актуальною проблемою, пов’язаною із глобалізацією, є відтік робочої сили з високим інтелектуальним потенціалом, що призводить до зниження економічного потенціалу в довгостроковій перспективі. Переміщення українців, що вимушені виїжджати до безпечних регіонів також впливає на просідання ринків збуту України та посилення експансії в інші країни, в тому числі у країни Європейського Союзу, користуючись спеціальними привілеями для українського бізнесу. Шляхом для подолання

труднощів в нових умовах для багатьох секторів економіки стала глобальна трансформація з урахуванням нових факторів розвитку ситуації у країні.

Бюджетно-податкова політика України для підвищення рівня її ефективності потребує постійного удосконалення системи акомодації до внутрішніх і зовнішніх змін та системи прогнозування в постійно змінному середовищі. Від того, наскільки якісно сформовані та обґрунтовані прогнози розвитку бюджетної і податкової системи, багато в чому залежать темпи економічної стабільності, здатність держави виконувати свої зобов'язання перед громадянами та інвестиційна привабливість країни.

Фінансово-бюджетне прогнозування має враховувати реальні тенденції соціально-економічного розвитку, циклічність економіки та ключові фактори, які впливають на стійкість державних фінансів. Саме на сьогоднішньому етапі економічних перетворень особливо важливо глибше досліджувати питання бюджетно-податкового прогнозування та планування. Це необхідно для того, щоб держава могла сформувати ефективну довгострокову стратегію розвитку [76].

Тенденції формування ефективної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізаційних процесів із розвитком загрози військових конфліктів по всьому світу значно залежатимуть від тривалості та перебігу війни на території України. З поступовим відновленням економіки та пожвавленням ділової активності ефективність бюджетно-податкової політики дедалі більше залежатиме від того, наскільки критично ми оцінимо доцільність широких митних пільг. На сьогодні вони вже починають створювати несприятливі умови для вітчизняних виробників, знижуючи їх конкурентоспроможність, тиснуть на валютний курс, погіршують платіжний баланс і призводять до втрат митних надходжень. Це відбувається навіть попри те, що Європейський Союз ще у 2022 році повністю скасував мита та квоти для українських товарів [77].

Концептуальна система стратегічного планування бюджетно-податкової політики є фундаментальною основою для визначення стратегічних напрямів фінансової політики держави. Вона виступає важливим інструментом

структурної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

В умовах військової агресії особливої актуальності набувають питання оцінки впливу глобалізаційних процесів на поглиблення соціальної нерівності в різних регіонах країни, впливу інтеграційних процесів на темпи економічного зростання, а також ролі міжнародних фінансових організацій у забезпеченні макроекономічної стабільності та подальшому розвитку фінансово-бюджетної політики. На сьогодні особливо важливо формувати ефективну та цілісну архітектоніку бюджетних програм, які мають бути тісно узгоджені з державними програмами оборонного, соціального та економічного розвитку. Потребує посилення взаємозв'язок між річним і середньостроковим бюджетним плануванням. Розробляючи перспективні напрями бюджетно-фіскальної політики, необхідно враховувати ефект переорієнтації економіки на внутрішні (ендогенні) чинники розвитку. Ключовим завданням є впровадження середньострокового індикативного планування в роботу розпорядників бюджетних коштів, а також постійний контроль за ефективністю бюджетних витрат.

Координація бюджетно-податкової політики є важливою передумовою фінансової стабілізації. Вона дозволяє підтримувати видаткову частину бюджету на прийнятному рівні навіть у період скорочення доходів. Це особливо актуально, оскільки бюджетні зобов'язання (зокрема, обслуговування державного боргу та виконання державних функцій) мають значно нижчу еластичність порівняно зі зниженням податкових надходжень під час рецесії та падіння ділової активності. У таких умовах держава активно застосовує дефіцитне фінансування через боргові інструменти для підтримки внутрішнього попиту на товари та послуги. Водночас проводяться інституційні зміни в податковій системі, оптимізується структура бюджетних видатків, зменшується фіскальний дефіцит і здійснюється реструктуризація державного боргу завдяки активній співпраці з міжнародними фінансовими інституціями [76; 80].

У сучасних умовах, коли міжнародні резерви залишаються недостатніми, а боргове фінансування призводить до швидкого зростання державного боргу та збільшення боргового навантаження на бюджет, найприйнятнішим варіантом забезпечення макроекономічної стабілізації під час війни є проведення глибоких інституційних змін у податковій системі. Це має поєднуватися з оптимізацією бюджетних видатків та реструктуризацією державного боргу за активної підтримки міжнародних партнерів. Головне завдання ефективної податкової політики - забезпечувати стабільні надходження до бюджету з урахуванням як внутрішніх цілей держави, так і зовнішніх та внутрішніх економічних умов.

Глобалізація суттєво змінює підходи до формування бюджетно-податкової політики, оскільки посилює взаємозв'язок між виробництвом товарів і послуг, а також змушує економічних агентів постійно шукати найвигідніші умови для поставок і реалізації продукції.

Особливого значення це набуло після ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (Закон України № 1678-VII від 16.09.2014), внаслідок якої була створена поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі. Така інтеграція відкриває шлях до європейського ринку, але водночас вимагає серйозної адаптації українського законодавства до європейських стандартів.

У період економічної нестабільності та війни спостерігалося значне скорочення експорту товарів і послуг. Зокрема, у 2014 році експорт зменшився на 14,5 %, у 2015 - на 29,6 %, у 2016 - на 24 %, у 2017 - на 22 %, у 2018 - на 32 %, у 2019 - на 38 %, у 2020 - на 42 % (значною мірою через пандемію COVID-19), у 2021 - на 28 %. У 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення, експорт обвалився ще сильніше. Такі різкі коливання пояснюються руйнуванням виробничих потужностей, пошкодженням інфраструктури через обстріли, падінням світових цін на сировину та зміною геополітичної ситуації в торгівельних відносинах. За останні роки експорт скоротився майже в усіх ключових галузях: машинобудуванні, хімічній промисловості, металургії та

агропромисловому комплексі. Водночас частка експорту до країн Європейського Союзу зросла з 26 % до 31 %, тоді як експорт до інших країн різко впав - з 23 % до 8 %. Така динаміка свідчить про посилення залежності економічної стабільності від зовнішніх (екзогенних) факторів: розвитку промисловості, агросектору, валютних надходжень, курсу гривні, рівня інфляції та обсягу золотовалютних резервів.

З огляду на це, актуальним стає формування ефективної бюджетно-податкової політики на основі чіткого розподілу галузей економіки залежно від типу ринків збуту їхньої продукції. Це дозволить визначити найбільш дієві інструменти державної підтримки для кожної групи: галузі, орієнтовані на внутрішній споживчий попит (автомобілебудування, легка та харчова промисловість); галузі, що працюють на інвестиційний попит як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках (металургія, машинобудування, хімічна промисловість); суміжні галузі, задіяні у виробництві продукції військово-промислового комплексу; високотехнологічні галузі (біотехнології, нанотехнології, робототехніка). У глобалізованому світі не існує універсального концептуального підходу до бюджетно-податкової політики, який міг би гарантувати стабільний економічний розвиток. Розвиток інтеграційних процесів суттєво впливає на суспільні відносини і на ефективність державного регулювання у фінансовій сфері.

Зважаючи на високу волатильність економічної ситуації під час війни, особливо важливо адаптувати пріоритети бюджетно-податкової політики до нових глобальних викликів, посилити роль внутрішніх (ендогенних) чинників розвитку та зміцнити фінансові інститути країни.

Для економіки відкритого типу, якою є Україна, необхідна системна політика стимулювання експорту з поступовим збільшенням частки високотехнологічної продукції в його структурі. Для розвитку національної промисловості доцільно чітко визначити пріоритетні галузі та розробити для них дієві фіскальні механізми. Зокрема, удосконалення системи бюджетного відшкодування ПДВ та створення експортно-кредитних агентств зможе

стимулювати експортну діяльність, підвищити довіру до українських підприємств і, врешті, сприяти зростанню реального ВВП навіть в умовах війни.

Таким чином, бюджетно-податкова політика являє собою комплекс цілей, завдань, принципів, стратегічних орієнтирів і практичних заходів, які реалізуються органами державної влади у сфері доходів і видатків бюджету з метою забезпечення соціально-економічного розвитку та політичної стабільності країни. Виходячи з особливостей бюджетних і податкових процедур та вимог ефективного державного управління фінансами, у роботі запропоновано концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики в умовах глобалізації (рис. 3.1). Основним принципом такої політики в сучасних умовах обмежених фінансових ресурсів має стати концентрація коштів на пріоритетних напрямах - насамперед обороні та соціально-економічному захисті населення.

При цьому важливо чітко визначити ієрархію цілей і завдань фіскальної політики, узгодити їх із реальними фінансовими можливостями бюджету. Перспективне планування також має враховувати поступову переорієнтацію економіки на внутрішні чинники розвитку.

Принцип ефективності в бюджетному процесі означає досягнення найкращого результату при використанні якомога меншого обсягу бюджетних коштів. Іншими словами, отримувати максимум користі з кожної витраченої бюджетної гривні.

Бюджетна класифікація - це систематизоване групування доходів, видатків і джерел фінансування дефіциту бюджету за спільними ознаками. Вона необхідна для складання та виконання бюджетів, а також забезпечує дієвий контроль за розпорядниками коштів, єдину базу для всіх рівнів бюджетної системи та підвищує прозорість державних фінансів.

Бюджетна політика повинна гнучко реагувати на економічні цикли, підтримуючи прийнятний рівень дефіциту бюджету та державного боргу. Для цього важливо вміло поєднувати різні методи бюджетно-податкової політики, які умовно можна поділити на три групи: правові - створення єдиної

нормативно-правової бази, яка встановлює прозорі та однакові для всіх правила стягнення податків, неподаткових платежів і використання бюджетних коштів;

адміністративні - контроль за дотриманням законодавства, проведення перевірок і застосування відповідальності за порушення бюджетно-податкових норм; економічні - використання стимулюючих і стримуючих заходів для підтримки макроекономічної стабільності на різних фазах економічного циклу та підвищення добробуту населення.

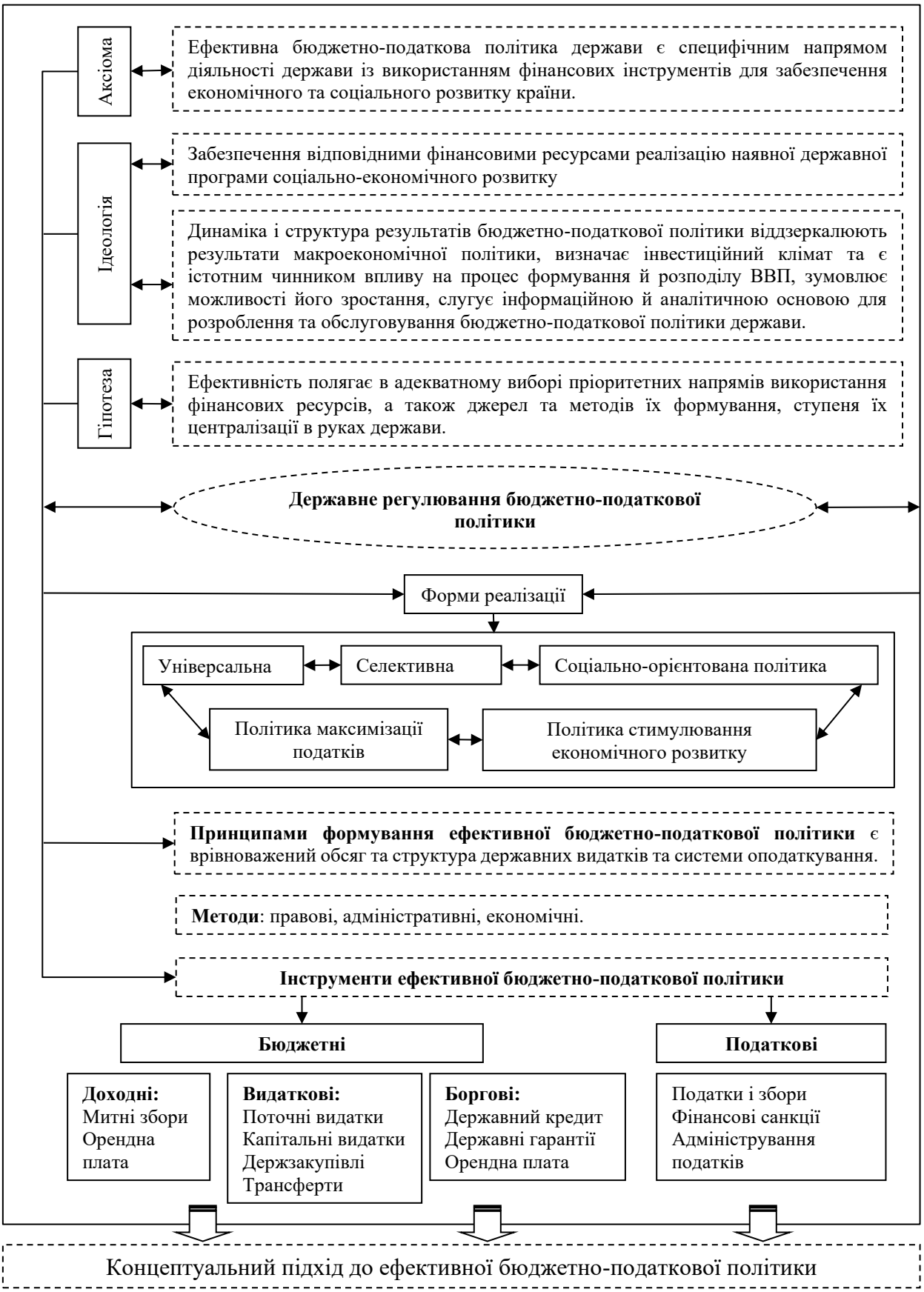



Рис. 3.1. Концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики у процесі глобалізації (розроблено автором)

Реалізація бюджетно-податкової політики здійснюється через конкретні інструменти. До них належать: доходні (митні збори, орендна плата), видаткові (поточні та капітальні видатки, державні закупівлі, трансферти), боргові (державні кредити та гарантії) та податкові (податки, збори, фінансові санкції та адміністрування).

Усі функції бюджетної політики тісно пов'язані між собою. Фіскальна функція реалізується переважно через доходну частину бюджету, регулююча - через видатки та міжбюджетні відносини, а стимулююча - через вплив на загальний соціально-економічний розвиток країни. Лише їхній збалансований взаємозв'язок забезпечує ефективну роботу всієї бюджетної системи.

Загальними критеріями ефективності та результативності бюджетно-податкової політики вважаються правила, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності, підвищення довіри до фіскальної політики, поступове зменшення державного боргу, підтримання збалансованості бюджету та успішну інтеграцію в глобальні процеси.

До ключових критеріїв ефективності належать: обмеження рівня податкового навантаження на економіку; контроль за обсягом і структурою бюджетних видатків; таргетування бюджетного дефіциту; встановлення граничних показників державного боргу (зокрема, відносно ВВП).

Якщо формування бюджетних доходів не відповідає реальним можливостям економіки, це призводить до зростання дефіциту та подальшого нарощування боргу. У такому випадку виникає потреба у коригуванні або навіть суттєвому переформатуванні бюджетно-податкової політики.

Повоєнне відновлення України вимагатиме не лише відбудови зруйнованої інфраструктури та виробничих потужностей, а й значних щорічних інвестицій у модернізацію основних фондів і впровадження сучасних технологій. Саме тому в найближчі роки особливо актуальною стане глибока податкова реформа.

Проведене дослідження дозволило удосконалити концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики в умовах

глобалізаційних процесів. На відміну від традиційних підходів, які переважно використовуються сьогодні, запропонована концепція ґрунтується на активній ролі держави в регулюванні фіскальної політики з урахуванням глобальних економічних трансформацій. Вона включає чітку систему елементів: аксіому, ідеологію, гіпотезу, підходи до бюджетно-податкової політики, принципи, методи та інструменти.

Такий комплексний концептуальний підхід дає змогу системно враховувати взаємозв'язки між внутрішніми та зовнішніми чинниками розвитку, адаптувати фіскальну політику до швидкозмінних глобальних викликів, зокрема воєнних ризиків, міжнародної податкової конкуренції, цифровізації економіки та інтеграційних процесів. Він сприяє зменшенню ризику прийняття неефективних рішень у сфері державних фінансів, оскільки орієнтує фіскальну стратегію держави на реалізацію результативних і пріоритетних програм.

У результаті впровадження удосконаленого концептуального підходу, бюджетно-податкова політика стає більш гнучкою та адаптивною. Вона дозволяє не лише забезпечувати поточну макроекономічну стабільність у період війни, але й створювати надійну основу для післявоєнного відновлення та структурної модернізації національної економіки. Особлива увага приділяється переорієнтації економіки на внутрішні (ендогенні) чинники розвитку, посиленню стимулюючої функції фіскальної політики та підвищенню конкурентоспроможності українських товаровиробників на світових ринках.

Запропонований підхід також сприяє кращій координації бюджетних програм з державними стратегіями оборонного, соціального та економічного розвитку, посиленню взаємозв'язку між річним і середньостроковим бюджетним плануванням, а також впровадженню ефективного контролю за використанням бюджетних коштів. У перспективі це допоможе знизити фіскальний дефіцит, оптимізувати структуру державного боргу та підвищити довіру як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів до фінансової системи України.

Таким чином, удосконалення концептуальних засад бюджетно-податкової політики в контексті глобалізації є важливим кроком на шляху до забезпечення довгострокової фінансової стійкості держави, прискорення економічного зростання та підвищення добробуту населення в нових геополітичних і глобальних реаліях.

### 3.2. Способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики: адаптація до внутрішніх і зовнішніх змін

Нові тенденції досягнення ефективної бюджетно-податкової політики внаслідок загострення воєнних дій вимагають переосмислення внутрішніх та зовнішніх змін.

Питаннями досягнення ефективної бюджетно-податкової політики та адаптації її до внутрішніх та зовнішніх змін досліджено у багатьох працях вчених. Серед них – В. Андрущенко, С. Буковинський, Є. Гордієнко, Ю. Маркуц, Н. Прокопенко, А. Кириченко, І. Лук'яненко, В. Федорова, І. Чугунова та інші видатні вчені. Дослідження з даної проблематики знаходять своє розкриття та подальший розгорнутий аналіз у способах адаптації ефективності бюджетно-податкової політики до внутрішніх та зовнішніх змін.

Податкова політика держави повинна будуватися з урахуванням суперечності інтересів платників податків і держави. Слід зазначити, що інтереси держави лежать у площині успішного та ефективного ведення бізнесу та розвитку суб'єктів господарювання, що сплачують податки та зростання даних надходжень у майбутньому. Усвідомлення цього моменту дозволяє максимально наблизити напрямки формування інтересів держави та суб'єктів господарської діяльності у досягнені ефективного соціально-економічного партнерства.

Ефективна бюджетно-податкова політика має бути відносно гнучкою і адаптивною, щоб оперативно реагувати на зміну соціально-економічної ситуації в регіоні, країні, світі тощо. У загальному сенсі податкова та бюджетна політика

повинна враховувати соціально-економічні зміни з урахуванням прогнозованих показників, що можуть випереджувати очікувані зміни.

Забезпечення адаптації до зовнішніх та внутрішніх змін у середовищі, в якому формується національна бюджетно-податкова політика, повинно здійснюватись шляхом поступової інтеграції динамічного моніторингу та гармонізації змін до вимог та інтересів держави.

До способів досягнення ефективної бюджетно-податкової політики можна віднести:

1. Політика коригування Державного бюджету – досягнення балансу Державного бюджету або зменшення бюджетного дефіциту.

Дана політика спрямована на зміну його стану з метою досягнення балансу доходів і витрат (бюджетної рівноваги), повинна збалансовувати бюджет, що не завжди визначає розвиток економіки. Іноді доцільно підтримувати додатне чи від'ємне сальдо бюджету.

2. Стабілізаційна політика вирівнювання економічного циклу – подолання економічної кризи або інфляції в країні на щорічній, циклічній основі або балансування бюджету на основі принципу функціональних фінансів.

Бюджет балансується щорічно або в межах економічного циклу. Циклічність балансування враховує спад виробництва зменшуючи при цьому бюджетний дефіцит. Крім того, при інфляційному стрибку держава має піднімати рівень податків та скорочувати витратну частину бюджету. Це означає, що отримане позитивне сальдо бюджету може бути використане на покриття заборгованості, яка виникла під час спаду. Однак, зростання та спади в економічному циклі апріорі відрізняються між собою за глибиною і тривалістю.

Балансування бюджету на основі функціональних фінансів означає використання незбалансованих бюджетів з метою стабілізації економіки. Тобто головним для податкової політики є стабілізуючий вплив на економіку та своєчасність впровадження превентивних заходів із нівелювання негативних явищ, що пов'язані з циклічними коливаннями.

3. Політика фінансування дефіциту Державного бюджету за рахунок реальних доходів приватного сектору економіки.

4. Політика внутрішнього та зовнішнього фінансування – забезпечення витрат за рахунок залучення позик у населення, комерційних банків або за рахунок іноземних кредиторів.

5. Політика проведення грошової та кредитної емісії – за рахунок кредитів уряду з боку центрального банку або випуску нових грошей центральним банком, що приводить до монетизації дефіциту. При монетизації дефіциту держава отримує сеньйораж (дохід від друкування грошей). Однак, якщо приріст грошової маси перевищить приріст реального ВВП, виникне інфляція. В цьому разі всі економічні агенти змушені будуть сплачувати так званий інфляційний податок, який знизить їх реальні доходи.

Вирішення задачі досягнення формування ефективної бюджетно-податкової політики в сучасних умовах вимагає досягнення необхідного і достатнього рівня дієвості обраних інструментів бюджетно-податкової політики за обмежений проміжок часу.

Необхідний рівень реалізації ефективної бюджетно-податкової політики охоплює фінансове забезпечення функцій держав. Якщо податкова політика не може задовольнити даний рівень інтересів, то фіскальна політика має глибинні ресурсні проблеми. Достатній рівень ефективності визначає, що бюджетно-податкова політики дозволяє забезпечувати функціонування держави, використовуючи свої ресурси та інструменти впливу задля досягнення цілей суспільного та економічного розвитку. Таке визначення ефективності податкової політики, на відміну від трактування ефективності як співвідношення фактичних і очікуваних доходів та видатків бюджету, дозволяє представити результативність бюджетно-податкової політики у кількісній та якісній оцінці.

Ефективність бюджетно-податкової політики визначається співвідношенням результату (доходів державного бюджету та податкових надходжень) до витрат (відносно ВВП). Згідно міжнародних стандартів ефективність податкової політики повинна розраховуватись на основі аналізу

динаміки позитивного ефекту до витрат, а також на основі порівняння цих співвідношень із відповідними показниками інших.

В розрахунку порівняння та аналізу регулюючими показниками ефективності бюджетно-податкової політики виступають:

– питома вага реалізованої продукції у суб'єктів господарювання, що використовують податкові пільги, у ВВП та частки надходжень у загальних податкових надходженнях;

– відношення темпів росту надходжень від суб'єктів малого підприємництва, які використовують податкові пільги, та темпів росту витрат на фінансування програм розвитку малого підприємництва [87].

Основними критеріями ефективності податкової політики є можливість збільшення джерел доходів, здатність застосовувати оптимальну податкову базу, мінімізація витрат на стягнення податків, мінімізація витрат на сплату податків, рівний підхід незалежно від видів економічної діяльності.

Нажаль сьогодні в Україні не вдалося продовжити реалізувати суттєве зниження податкового навантаження, яке було законодавчо реалізовано в перший рік повномасштабного вторгнення росії. На шляху реалізації політики зниження податкового навантаження для стабілізації економіки стали наявність значного державного боргу, дефіцит бюджету та великі обсяги загальнодержавного споживання.

Предметом дослідження є особливості формування зовнішніх і внутрішніх факторів на способи досягнення ефективності бюджетно-податкової політики. Серед методів вирішення поставленої задачі досягнення ефективної бюджетно-податкової задачі є результати функціонування бюджетно-податкової політики. Виходячи із конкретної стратегії, політики і цілей держави, необхідно організувати систему збору, аналізу та обробки інформації всіх параметрів системи управління бюджетно-податковою політикою держави та всіх аспектів, що можуть впливати на ефективність системи.

Впровадження нових тенденцій для досягнення ефективної бюджетно-податкової політики, що врахує варіанти подолання дисбалансів у бюджетній

сфері для формування моделі бюджетно-податкової моделі, на думку Національного інституту стратегічних досліджень [83] є:

– вдосконалення інституційного середовища функціонування бюджетно-податкової політики, а саме формування ефективної системи видатків із врахуванням принципів соціальної справедливості, економічної доцільності, фіскальної достатності;

– формування оптимальної структури видатків бюджету з мінімальними втратами рівня та якості фінансування за принципами узгодженості нормативно-правового забезпечення, збалансованості рівнів бюджетної системи, цільового використання з урахуванням реальних потреб, прозорості планування та прогнозування;

– збільшення частки видатків бюджету шляхом інвестування у інфраструктурні проекти, що забезпечують дієздатність важливих секторів економіки, сприятиме збереженню та зростанню кількості робочих місць, а також позитивно впливає на формування дохідної частини бюджету (надходження податків на прибуток, на доходи з фізичних осіб тощо);

– впровадження прозорості та публічності в управлінні, використанні та розподілі державних фінансів шляхом запровадження середньострокового бюджетного прогнозування та стратегічного планування з переглядом наявної системи державних цільових програм;

– здійснення державних закупівель максимально прозоро та з урахуванням загальних принципів конкуренції, ліквідація корупційної складової із впровадженням заходів, спрямованих на недопущення бюджетно-податкових правопорушень;

– посилення контролю за сплатою податків, зборів та обов’язкових платежів до бюджету в повному обсязі; стабілізація стану фінансово-бюджетної дисципліни, зменшення кількості та обсягу порушень; удосконалення системи відповідальності учасників бюджетного процесу; посилення координуючої ролі держави у цьому процесі;

– реалізація прозорості та доступності інформації щодо ведення та формування бюджетно-податкової політики, забезпеченням відкритої звітності за всіма коштами, використаними отримувачами бюджетних коштів;

– забезпечення дотримання рівня, передбаченого у Меморандумі про економічну та фінансову політику між Україною і МВФ щодо дефіциту сектору загальнодержавного управління та інструментів його регулювання;

– подальшу регулювання координації фіскальної та монетарної політики країни в умовах відтоку депозитів з банківської системи; розширення бази оподаткування; збільшення ставок оподаткування пасивних доходів; законодавче затвердження додаткового імпортного збору; зміна вартісних меж контрольованих операцій та вдосконалення контролювання трансферного ціноутворення, що сприятиме наповненню бюджету та активізації процесів розвитку вітчизняного виробництва;

– подальша реалізація реформи бюджетної децентралізації та підвищення ефективності бюджетно-податкової політики шляхом досягнення принципів фіскальної справедливості та відповідальності, збалансування бюджетних потоків та впровадження доцільних прогресивних суспільних реформ для України [84; 85].

Крім поданих варіантів застосування методів Національного інституту стратегічних досліджень для досягнення позитивного результату за рахунок впровадження прогресивних реформ у податковій та бюджетній політиці країни, на нашу думку є врахування та аналіз показників суттєвості зовнішніх та внутрішніх чинників, що мають вплив на бюджетно-податкову політику. Необхідність впровадження та аналітичного розрахунку показників внутрішнього та зовнішнього впливу на формування, реалізацію та впровадження бюджетно-податкової політики продиктовано умовами своєчасного реагування та коригування управлінських рішень для досягнення кращого результату.

Управління факторів впливу можливе тільки за рахунок їх виявлення, класифікації та пошуку шляхів для нівелювання негативних подій. В залежності

від того, в яких секторах бюджетно-податкової політики будуть мати вплив ендогенні або екзогенні чинники, виникає рішення щодо застосування фіскальних, економічних чи соціальних заходів усунення недоліків, що були виявлені у ході аналізу та реалізації політики. Адаптація бюджетно-податкової політики відбувається за рахунок реалізації заходів, що дозволять і надалі ефективно виконувати поставлені задачі та цілі державного рівня.

Розглянемо структуру внутрішніх та зовнішніх змін бюджетно-податкової політики для визначення суттєвості факторів впливу (рис. 3.2).

Перелік наведених внутрішніх та зовнішніх факторів впливу не є вичерпним, оскільки залежать від перебігу військових дій, зовнішніх та внутрішніх умов економічного розвитку і викликає коригування програм бюджетно-податкової політики. Подолання впливу негативних факторів (як внутрішніх, так і зовнішніх) обумовлює потребу у формуванні механізмів державного регулювання для стабілізації розвитку в умовах обмеження ресурсів для поповнення бюджету. Одним з ключових механізмів ще до початку повномасштабного вторгнення росії обговорювалась необхідність впровадження бюджетно-податкових реформ. На даний час бачення моделі майбутньої бюджетно-податкової політики, з боку МВФ, як однією з ключових умов програм кредитування є недопустимість звуження бази оподаткування та зниження податкових ставок, а також прозорість видатків бюджетування до завершення війни. Післявоєнне відновлення може включати розгляд нової найоптимальнішої системи реформування бюджетно-податкової політики для національної економіки. Оскільки пряма бюджетна підтримка з боку міжнародних партнерів після війни припиниться і акценти будуть перенесені на внутрішні інвестиції та збільшення обсягів розрахунків за отриманими під час війни реструктуризованими позиками, то необхідно буде впровадження реформування бюджетно-податкової політики, що значно мінімізує ризики фінансового удару. Досвід відбудови Європи після Другої Світової війни показує, що зовнішні борги країни після війни можуть зрості до 300% національного валового продукту [89; 90].




Рис. 3.2. Структура впливу зовнішніх та внутрішніх змін на бюджетно-податкову політику (сформовано автором на основі [86]).

Впровадження ж бюджетно-податкових реформ, хоч і визнані найбільш доцільним прогресивним методом розвитку, мають здійснюватись на наукових засадах і бути забезпечені відповідними ресурсами: інвестиційними, інформаційними, кадровими, матеріально-технічними, науковими, фінансовими та соціально-адаптивними, що на період відкритої військової агресії є недоцільним.

Визначення суттєвості чинників впливу і запровадження заходів усунення даних факторів значним чином підвищить ефективність формування, прийняття, впровадження керівних рішень, а також забезпечить умови для поступального розвитку в обмежених умовах ведення війни. Розробка антикризових та посткризових стратегій розвитку дозволить ефективно адаптувати механізм бюджетно-податкової політики до постійно змінюваних умов формування нестабільного зовнішнього і внутрішнього середовища [84].

З огляду на те, що бюджетно-податкова політика є різновидом відкритої динамічної системи, як система взаємопов’язаних нормативно впроваджених у країні податків і видатків. Відкритість динамічної економічної системи означає необхідність аналізу як зовнішніх чинників, під впливом яких відбувається її становлення, так і внутрішніх чинників, що можуть трансформувати внутрішнє середовище. Зв’язки внутрішнього і зовнішнього середовища формують бюджетно-податкову політику та повинні органічно доповнювати і не суперечити діям одне одного. Це є основною вимогою динамічної результативної економічної системи. В динамічній відкритій економічній системі, всі елементи взаємопов’язані, органічно доповнюють один одного, не суперечать системі в цілому та кожного елементу окремо, є втіленням комплексного ефективного підходу. Запропонований підхід забезпечує можливість своєчасного виявлення ризиків і дисбалансів у системі державних фінансів, підвищення результативності бюджетно-податкового регулювання, посилення фінансової стійкості держави, удосконалення механізмів управління державними доходами і видатками, а також

формування ефективної моделі бюджетно-податкової політики, орієнтованої на забезпечення макроекономічної стабільності, економічного розвитку та соціальної безпеки держави в умовах глобалізаційних викликів і воєнних ризиків.

Зробимо основне припущення для бюджетно-податкової системи, як для динамічної відкритої системи. А саме, що фактори впливу на бюджетно-податкову політику поділяються на зовнішні ($a_{ij}$) та внутрішні ($c_{ij}$), лежать у межах поля відносності, тобто у межах від 0 до 1.

Високий вплив, що лежить у межах від 0,5 до 1, можуть мати фактори впливу, що пов'язані із макроекономічною геополітикою (зменшення міжнародної підтримки, обмеження доступу до світових ринків капіталу), діяльністю суб'єктів державного сектору (зростання глобальних цін на енергетичних ринках), сферою сільського господарства (низька врожайність, зменшення території), сегментом продовольчої безпеки (блокування кордонів та морських портів), соціальної сфери (демографічна криза, міграційна криза, дисбаланс на ринку праці, критична соціалізація значної частини біженців за кордоном).

До факторів впливу із низькою оцінкою (від 0 до 0,5) можна віднести показники, що пов'язані із надходженням від приватизації державного майна, надзвичайними ситуаціями (не військового характеру), фінансові ризики.

Тому одним з кроків побудови ефективної бюджетно-податкової політики, що може адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх змін, на думку американського економіста Артура Лаффера під час саміту «Ukrainian tax reform and anti-corruption summit» (23.03.2023, м. Київ) є податкова реформа, що зможе змінити обсяги прибутків, їх склад та часові рамки надходження до бюджету. У середньостроковій перспективі можна очікувати на стрімкий розвиток бізнесу, пришвидшення зростання ВВП, накопичення внутрішнього інвестиційного ресурсу [91]. Але в умовах невизначеності війни неможливо спрогнозувати ефективність даної стратегії через ряд внутрішніх та зовнішніх

факторів, що залежать від тривалості продовження військових дій, руйнувань, поглиблення внутрішніх проблем країни.

Бюджетно-податкова політика динамічно адаптується до внутрішніх та зовнішніх змін за допомогою прогнозованих показників, що мають безпосередній вплив на номінальний валовий продукт країни у період війни. Якщо врахувати дані показники, то можна достатньо динамічно реагувати на зміни у зовнішньому та внутрішньому середовищі бюджетно-податкової політики. Коригування бюджетно-податкової політики визначається як система заходів, що направлена на нормативно-законодавчі і соціальні зміни, що ефективно адаптовані до загальної ситуації у країні, постійно вдосконалюються і контролюються відповідно до поставлених цілей вищого рівня. Для ефективної адаптації та динамічної зміни стратегії державного рівня передбачається скорочення фіскального навантаження на широкі верстви підприємців та стимулювання економічної активності за допомогою потенціалу бюджетної політики [91].

В умовах воєнної агресії та глибокої трансформації економічного середовища особливої актуальності набуває оцінка впливу факторів ризику на формування та реалізацію бюджетно-податкової політики держави. З цією метою доцільним є використання коефіцієнтів еластичності, які дозволяють кількісно оцінити чутливість бюджетних показників до змін ключових дестабілізуючих факторів.

У межах даного дослідження під коефіцієнтом еластичності фактору ризику розуміється відносна зміна результативного показника бюджетно-податкової політики (доходів бюджету, дефіциту, податкових надходжень) у відповідь на зміну відповідного фактору ризику. Формально це може бути представлено як:

$$Ei = (\Delta Y/Y) / ( \Delta Xi / Xi) \qquad (3.1)$$

де: E*i* — коефіцієнт еластичності і-го фактору ризику;

Y — інтегральний показник бюджетно-податкової системи;

X*i* — фактор ризику.

В умовах обмеженості статистичної інформації та високої невизначеності воєнного періоду оцінка коефіцієнтів еластичності здійснювалася на основі поєднання економіко-статистичного аналізу, експертного оцінювання та методу аналітичного узагальнення (табл. 3.1). Це дозволило сформувати узгоджену систему вагових коефіцієнтів, що відображають силу та напрям впливу кожного ризику.

Отримані значення коефіцієнтів (табл. 3.1) мають від'ємний характер, що свідчить про деструктивний вплив досліджуваних факторів на бюджетно-податкову політику.

Найбільш значущим фактором визначено демографічну та міграційну кризу (коефіцієнт -0,85). Такий високий рівень впливу обумовлений скороченням економічно активного населення, зменшенням бази оподаткування, дефіцитом трудових ресурсів та зростанням соціальних видатків.

Суттєвий негативний вплив має також зростання цін на енергоресурси (від -0,48 у докризовий період до -0,68 у 2022 році). Це пов'язано зі збільшенням витрат на імпорт енергоносіїв, зростанням виробничих витрат підприємств та посиленням інфляційного тиску. У 2023–2024 роках спостерігається часткове зниження негативного впливу (до -0,55), що пояснюється адаптацією економіки до нових умов.

Фактор знищення інфраструктури має стабільно негативний вплив

(-0,3), що пояснюється прямими втратами виробничого потенціалу, логістичними обмеженнями та зниженням економічної активності на окремих територіях.

Блокада морських портів (-0,2) зумовлює зниження експортного потенціалу країни, що безпосередньо впливає на валютні надходження, податкові платежі та платіжний баланс.

Ризик повільного проведення реформ та інтеграції до ЄС (-0,26) обмежує можливості структурної перебудови економіки, знижує інвестиційну привабливість та стримує розширення податкової бази.

Таблиця 3.1

Коефіцієнти еластичності факторів ризику, що виникли під час військової агресії та мають безпосередній вплив на бюджетно-податкову політику

| Фактори ризику | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Знищення інфраструктури, відсутність повноцінного використання в економіці значної частини території | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 | -0,3 |
| Демографічна чи міграційна криза, дисбаланс на ринку праці, глибока соціалізація значної частини біженців за кордоном | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 | -0,85 |
| Продовження блокади морських портів України | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 | -0,2 |
| Повільне проведення реформ та інтеграційних процесів України до ЄС | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 | -0,26 |
| Отримання низького врожаю зернових культур | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 | -0,38 |
| Зростання світових цін на продовольство | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 | -0,31 |
| Зростання цін на світових енергетичних ринках | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,48 | -0,68 | -0,58 | **-0,55** |
| Зменшення міжнародної підтримки, зниження можливостей доступу до міжнародних ринків капіталу | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | -0,39 | **-0,35** |

*Джерело: сформовано автором на основі [89; 93; 94; 95].*

Фактор аграрного виробництва (низький врожай, -0,38) має вагомий вплив з огляду на значну роль аграрного сектору в експорті та формуванні валютних надходжень.

Зростання світових цін на продовольство (-0,31) має подвійний ефект, однак у дослідженні переважає негативний вплив через посилення інфляції та зростання соціального навантаження на бюджет.

Зменшення міжнародної підтримки (-0,39 у базовому періоді) є одним із критичних ризиків для бюджетної системи. Водночас у 2024 році спостерігається певне зниження його впливу (-0,35), що пояснюється стабілізацією зовнішнього фінансування.

Таким чином, проведене оцінювання дозволяє зробити висновок, що найбільш критичними факторами для бюджетно-податкової політики України є демографічна криза, енергетичні шоки та залежність від зовнішнього фінансування.

Використання запропонованих коефіцієнтів еластичності дозволяє:

- кількісно оцінити вплив факторів ризику;
- підвищити обґрунтованість управлінських рішень у сфері бюджетної політики;
- сформувати адаптивну модель бюджетно-податкового регулювання в умовах невизначеності.

Звідси, запропонований підхід до оцінювання впливу факторів ризику може бути використаний як аналітичний інструмент для прогнозування стану бюджетної системи та розробки заходів щодо мінімізації фіскальних ризиків у середньо- та довгостроковій перспективі.

Крім того, фактори адаптації системи до ендогенних та екзогенних змін ($\kappa_{ij}$) будуть мати конкретні для кожного випадку також механізми для впровадження змін. Факторами адаптації змін по своїй сутності є плани заходів, що будуть впроваджені внаслідок певних змін. Розглянемо вплив зовнішніх та внутрішніх факторів із врахуванням статистичних даних за 2006-2024 роки.

Таблиця 3.2

## Загальноекономічні фактори впливу на бюджетно-податкову політику України за 2007–2024 роки

| Загальноекономічні фактори впливу на бюджетно-податкову політику | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 | 2011 | 2012 | 2013 | 2014 | 2015 | 2016 | 2017 | 2018 | 2019 | 2020 | 2021 | 2022 | 2023 | 2024 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Зовнішня державна заборгованість України, посилення її залежності від іноземних кредитів (валовий зовнішній борг), млн. дол.США | 79955 | 101659 | 103396 | 117343 | 126236 | 135065 | 142079 | 126308 | 118729 | 113518 | 116578 | 114710 | 121739 | 125690 | 129711 | 131998 | 150488 | 167200 |
| | 46,7% | 27,1% | 1,7% | 13,5% | 7,6% | 7,0% | 5,2% | -11,1% | -6,0% | -4,4% | 2,7% | -1,6% | 6,1% | 3,2% | 3,2% | 1,8% | 14,0% | +11,1% |
| Валовий внутрішній продукт (номінальний ВВП), млн.дол.США | 142719 | 179992 | 117228 | 136419 | 163160 | 175781 | 183310 | 131805 | 90615 | 93270 | 112154 | 130832 | 153781 | 155582 | 199770 | 160500 | 168525 | 178800 |
| | 32,5% | 26,1% | -34,9% | 16,4% | 19,6% | 7,7% | 4,3% | -28,1% | -31,3% | 2,9% | 20,2% | 16,7% | 17,5% | 1,2% | 28,4% | -19,7% | 82,2% | +6,1% |
| Обсяг національного доходу, млн. грн. | 219937 | 297893 | 272967 | 314506 | 398554 | 445525 | 442789 | 456067 | 652031 | 782860 | 1016970 | 1184291 | 1289849 | 1376674 | 1662334 | 2196273 | 3104307 | 3588590 |
| Видатки зведеного бюджету, млн.грн. | 226054 | 309204 | 307399 | 377843 | 416854 | 492455 | 505844 | 523126 | 679871 | 835832 | 1056973 | 1250190 | 1372351 | 1595396 | 1845367 | 3043499 | 4440940 | 4945681 |
| *Дефіцит «-», профіцит «+»млрд грн | -7,7 | -14,1 | -37,3 | -64,7 | -23,1 | -50,8 | -63.6 | -72,0 | -30,9 | -54,8 | -42,1, | -67,8 | -87,3 | -224,5 | -187,8 | -845,0 | -1331,5 | -1351,5 |
| **Коефіцієнти впливу на бюджетно-податкову політику ($К_{ij}$):** | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
| Зростання безробіття | 6,9% | 6,9% | 9,6% | 8,8% | 8,6% | 8,1% | 7,7% | 9,7% | 9,5% | 9,7% | 9,9% | 9,1% | 8,6% | 9,9% | 10,3% | 25,8% | 21,1% | 18,5% |
| Інфляція | 116,6 | 122,3 | 112,3 | 109,1 | 104,6 | 99,8 | 100,5 | 124,9 | 143,3 | 112,4 | 113,7 | 109,8 | 104,1 | 105,0 | 110,0 | 126,6 | 105,1 | 108,7 |
| Нестабільність податкової системи | 0,7 | 0,9 | 0,9 | 0,8 | 0,4 | 0,5 | 0,4 | 0,4 | 0,4 | 0,6 | 0,6 | 0,6 | 0,7 | 0,6 | 0,7 | 0,2 | 0,3 | 0,4 |
| Волантивність регулювального законодавства | 0,8 | 1,0 | 1,0 | 0,9 | 0,5 | 0,6 | 0,5 | 0,5 | 0,5 | 0,7 | 0,7 | 0,7 | 0,8 | 0,7 | 0,8 | 0,3 | 0,4 | 0,5 |

*Джерело: сформовано автором на основі [89; 93; 94; 95]*

*Примітка: *Показники дефіциту приведені до єдиної одиниці виміру – млрд грн, що забезпечує їх коректну порівняність у динаміці, особливо з урахуванням різкого зростання бюджетного дефіциту у 2022-2024 роках*

Аналіз загальноекономічних факторів впливу на бюджетно-податкову політику України за 2007–2024 роки дозволяє виявити ключові тенденції розвитку державних фінансів та оцінити характер впливу макроекономічних ризиків у довгостроковій динаміці.

Передусім слід відзначити стійку тенденцію до зростання зовнішньої державної заборгованості, що особливо посилилася у кризові періоди. Після поступового накопичення боргу у 2007–2013 роках, у 2014–2016 роках спостерігалося його часткове скорочення, що було зумовлено валютними коливаннями та реструктуризаційними процесами. Водночас у 2020–2024 роках знову простежується активне зростання зовнішнього боргу, що пов’язано з необхідністю фінансування дефіциту бюджету в умовах пандемії та повномасштабної війни. Це свідчить про посилення залежності бюджетної системи від зовнішніх джерел фінансування.

Динаміка валового внутрішнього продукту характеризується значною волатильністю, що відображає вплив як внутрішніх, так і зовнішніх шоків. Найбільш глибокі спади спостерігалися у кризові роки — 2009, 2014–2015 та 2022 роках. Водночас у періоди відносної стабілізації відбувалося відновлення економічної активності. У 2023–2024 роках намітилася тенденція до помірного зростання ВВП, що свідчить про адаптацію економіки до воєнних умов, однак рівень економічної нестабільності залишається високим.

Обсяг національного доходу та видатків зведеного бюджету демонструє чітку тенденцію до зростання протягом усього досліджуваного періоду. Особливо інтенсивне збільшення видатків відбулося після 2022 року, що зумовлено різким підвищенням витрат на оборону, безпеку та соціальну підтримку. Водночас темпи зростання видатків випереджають темпи зростання доходної бази, що формує системний фіскальний дисбаланс.

Показники дефіциту бюджету підтверджують поглиблення цієї тенденції. Якщо у докризові роки дефіцит мав помірний характер, то починаючи з 2020 року він суттєво зріс, а у 2022–2024 роках досяг критичних значень. Це є наслідком одночасного впливу кількох факторів: падіння

економічної активності, зростання видатків та необхідності фінансування воєнних потреб. У результаті бюджетна система функціонує в умовах хронічного дефіциту, що посилює боргове навантаження.

Аналіз коефіцієнтів впливу на бюджетно-податкову політику дозволяє глибше оцінити природу цих процесів. Зокрема, рівень безробіття демонструє зростання у кризові періоди, досягаючи пікових значень у 2022 році, що негативно впливає на податкову базу та збільшує соціальні витрати держави. У подальшому спостерігається його поступове зниження, що свідчить про часткову стабілізацію ринку праці.

Інфляційні процеси також мають значний вплив на бюджетно-податкову політику. Періоди високої інфляції супроводжуються номінальним зростанням доходів бюджету, однак водночас призводять до зростання видатків та зниження купівельної спроможності населення. У 2023–2024 роках спостерігається відносна стабілізація інфляції, що є позитивним сигналом для макрофінансової рівноваги.

Нестабільність податкової системи та волатильність регуляторного законодавства протягом досліджуваного періоду залишаються важливими стримуючими факторами економічного розвитку. Хоча у 2022 році їх значення тимчасово знизилися через спрощення регуляторного середовища в умовах воєнного стану, у 2023–2024 роках спостерігається поступове повернення до більш складної системи регулювання.

Узагальнюючи результати аналізу, слід зазначити, що у 2007–2024 роках бюджетно-податкова політика України формувалася під впливом постійних кризових явищ, що зумовило її трансформацію у кризово-адаптаційну модель. Для неї характерні зростання боргового навантаження, високий рівень дефіциту, залежність від зовнішнього фінансування та значна чутливість до макроекономічних коливань.

Таким чином, подальше вдосконалення бюджетно-податкової політики має бути спрямоване на зниження фіскальних ризиків, стабілізацію боргового навантаження, підвищення передбачуваності податкової системи та

формування стійкої внутрішньої доходної бази, що забезпечить довгострокову макрофінансову стабільність держави.

Визначеним пріоритетом формування ефективної бюджетно-податкової політики є збалансування фіскального навантаження, бюджетних видатків та стимулювання отримання доходів у фонд бюджету, що має бути поєднане із зобов'язаннями щодо належної сплати податків за прозорими контрольованими процедурами та послідовної детінізації економіки [91; 92].

Проте дискримінаційне адміністрування податкових і митних платежів залишається проблемою для бізнесу, поєднаною із небажанням податкових і митних органів відстежувати схеми ухиляння від сплати податків. Замість підвищити ефективність виявлення порушень, ці органи відреагували більш жорсткими процедурами звітування для всіх підприємців, таким чином підвищивши вартість здійснення підприємницької діяльності для тих, хто дотримується правил, і майже нічого не змінивши для тих, хто працює нелегально [92, с. 60-65].

Навіть враховуючи доступні статистичні дані (у період дії воєнного стану на офіційних веб-сайтах Державної служби статистики України призупинено оприлюднення статистичної інформації у зв'язку із набранням чинності Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни») складно достовірно оцінити наявну бюджетно-податкову політику у воєнних умовах та ефективне впровадження структурних формувань, спрямованих на відновлення економічного зростання, модернізацію економіки держави та відбудови добробуту громадян, а також спрогнозувати ефективність фіскальної політики, та збалансованості бюджетної системи.

У період закінчення військових дій та початку відбудови України неминуче прийде період кризового відновлення із специфічним умовами, які формують необхідність реформування усіх складових національної економічної системи, і в першу чергу механізму формування та реалізації бюджетно-податкової політики. Реструктуризація системи від одного стану до

іншого на основі її реформування і удосконалення відповідним вимогам, що передбачають відбудову базових інститутів бюджетної та податкової системи і послідовне вирішення соціальної легітимності політичної системи перед суспільством [91; 92].

Перспективи розвитку формування ефективної бюджетно-податкової політики в Україні досить невизначені у період динамічних зовнішніх і внутрішніх змін на тлі військових дій. Проте вони виходять на новий рівень, незважаючи на соціальні, політичні, економічні проблеми країни. Пріоритетом внутрішньої бюджетної політики має стати модернізація бюджетного сектору економіки та переорієнтація державних видатків відповідно до економії, ефективності та результативності.

Основними завданнями бюджетно-податкової політики України після закінчення бойових дій на території України є мінімізація фіскальних ризиків та адаптація бюджетних стратегій до умов відбудови посткризової економіки країни, впровадження ефективних політик і реформ, спрямованих на інноваційні процеси, контроль процесу ведення бюджетно-податкової політики відповідно до їх економічних показників та пріоритетних напрямів видатків на обороноздатність країни з ціллю недопущення попереднього досвіду. Пріоритетність заходів із зменшення негативних ризиків ендогенних та екзогенних факторів середовища бюджетно-податкової політики дозволить гармонійно адаптувати бюджетно-податкову політику до умов відновлення економіки країни та збільшення обороноздатності. Тому ефективна бюджетно-податкова політика має бути сформована згідно модернізованого бюджетного сектору економіки та переорієнтацію державних видатків відповідно до економії, ефективності та результативності.

## 3.3. Удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання в Україні

Перш ніж розглядати підходи до удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання в Україні, доцільно уточнити сутність поняття «фіскальна ефективність бюджетно-податкового регулювання». Фіскальна ефективність бюджетно-податкового регулювання є однією з ключових характеристик результативності державної фінансової політики, що відображає здатність держави забезпечувати стабільне наповнення бюджету за умови мінімізації негативного впливу на економічну активність і посилення стимулюючого ефекту для економічного зростання.

У сучасних умовах воєнного стану в Україні зазначене поняття набуває особливої актуальності, оскільки фіскальна система функціонує під впливом зовнішніх і внутрішніх викликів, зокрема руйнування інфраструктури, міграції населення, зростання тіньової економіки, збільшення оборонних видатків та залежності від зовнішнього фінансування [106; 107; 108; 109; 110].

У науковій літературі фіскальна ефективність розглядається як багатовимірна категорія. Згідно з класичними підходами Р. Масгрейва та П. Масгрейв [94] вона охоплює не лише фіскальну результативність, тобто мобілізацію доходів бюджету, а й економічну нейтральність податків, адміністративну ефективність та стимулюючий вплив на приватний сектор. Дж. Стігліц [95] акцентує увагу на тому, що ефективна фіскальна політика повинна забезпечувати баланс між доходами бюджету та економічним розвитком, уникаючи надмірного податкового навантаження, яке може стримувати інвестиції та інновації. Додаткові аспекти, пов’язані з інституційною якістю та макроекономічними ефектами, висвітлено в роботах В. Танзі [96], звітах ОЕСР [97] та Світового банку [98], де підкреслюється необхідність урахування структурних змін економіки, особливо в умовах кризових явищ.

У межах цього дослідження фіскальну ефективність бюджетно-податкового регулювання запропоновано розглядати як інтегральну характеристику результативності податково-бюджетної системи, що враховує не лише обсяги доходів і видатків бюджету, а й інституційну якість адміністрування, макроекономічний ефект та стимулюючий вплив на інвестиції, зайнятість і підприємницьку активність. У воєнних умовах така характеристика має бути динамічною, оскільки традиційні статичні показники, зокрема співвідношення податкових надходжень до ВВП, не повною мірою відображають вплив військових ризиків, руйнування виробничих потужностей та необхідність швидкої адаптації бюджетно-податкової політики.

У науковій практиці базовими залишаються класичні кількісні методи оцінювання фіскальної ефективності. До них належить коефіцієнт податкового навантаження:

$$TBR = T / GDP, \quad (3.2)$$

де T - податкові надходження; GDP - валовий внутрішній продукт.

Цей показник дозволяє оцінити рівень фіскального вилучення ресурсів з економіки. Проте його недоліком є те, що він не враховує якісних характеристик податкової системи, рівня тінізації економіки, податкових пільг та впливу податкового навантаження на інвестиційну активність.

Доповненням до цього показника є еластичність податкових надходжень:

$$E = (\Delta T / T) / (\Delta GDP / GDP), \quad (3.3)$$

що характеризує чутливість доходів бюджету до змін економічної активності. У стабільних умовах цей показник дає змогу оцінити здатність податкової системи автоматично генерувати додаткові доходи внаслідок економічного зростання. Водночас у воєнний період його інтерпретація ускладнюється через падіння ділової активності, зміну структури економіки, міграційні процеси та нерівномірність відновлення окремих секторів.

Важливим показником є також ефективність податкового адміністрування:

$$IE = T / AC, \quad (3.4)$$

де AC — адміністративні витрати податкових органів.

Цей показник відображає співвідношення між обсягом мобілізованих податкових надходжень і витратами на функціонування податкової служби. В умовах воєнного стану його значення зростає, оскільки якість адміністрування безпосередньо впливає на рівень добровільної сплати податків, масштаби ухилення від оподаткування та довіру платників до держави.

Для поглибленого аналізу фіскальної ефективності доцільним є застосування економіко-математичних методів, зокрема регресійного аналізу та VAR-моделей. Регресійний аналіз дозволяє встановити залежність між податковими надходженнями, рівнем податкового навантаження, інвестиціями, військовими видатками, зовнішньою фінансовою допомогою та іншими макроекономічними змінними. VAR-моделі, у свою чергу, дають змогу оцінити лагові ефекти бюджетно-податкової політики на ВВП, інфляцію, інвестиційну активність і доходи бюджету з урахуванням шоків воєнного часу.

Разом з тим класичні кількісні та економіко-математичні методи не забезпечують повної оцінки фіскальної ефективності, оскільки переважно зосереджуються на окремих показниках. Саме тому доцільним є використання індексного підходу, який передбачає нормалізацію показників та їх об’єднання в інтегральний індекс.

З метою оцінювання фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання економіки держави запропоновано застосування інтегрованого багатофакторного підходу, який, на відміну від існуючих методик, орієнтованих переважно на фіскальну результативність або прості коефіцієнти податкового навантаження, поєднує чотири взаємопов’язані складові: фіскально-результативну, інституційну, макроекономічну та стимулюючу. Такий підхід дозволяє комплексно враховувати вплив воєнного стану та

забезпечує науково обґрунтовану основу для прийняття рішень у сфері бюджетно-податкового регулювання.

Інтегральний індекс фіскальної ефективності сформовано шляхом попереднього нормування показників та їх зваженого додавання:

$$IFE = 0{,}25FR + 0{,}25IE + 0{,}30ME + 0{,}20SE, \quad (3.5)$$

де: FR - фіскальна результативність, що визначається як частка податкових надходжень у ВВП;

IE - інституційна ефективність, що визначається як відношення податкових надходжень до адміністративних витрат на податкову службу;

ME - макроекономічний ефект, що характеризується темпом приросту реального ВВП;

SE - стимулюючий ефект, що визначається як частка інвестицій у ВВП.

Вагові коефіцієнти задовольняють умову нормалізації:

$$\Sigma Wi = 1, \quad (3.6)$$

що відповідає загальноприйнятим підходам до побудови композитних індикаторів та забезпечує порівнюваність і коректність інтерпретації результатів [100; 101; 103; 105].

Вибір вагових коефіцієнтів здійснено на основі поєднання теоретико-методичного підходу, експертного оцінювання та елементів методу аналізу ієрархій, що дозволяє формалізувати пріоритетність окремих складових і забезпечити узгодженість вагових оцінок.

Таблиця 3.3

Вагові коефіцієнти складових інтегрального індексу фіскальної ефективності

| Показник | Позначення | Вага | Обґрунтування |
|---|---|---|---|
| Фіскальна результативність | FR | 0,25 | Відображає здатність податкової системи забезпечувати доходи бюджету |
| Інституційна ефективність | IE | 0,25 | Враховує якість податкового адміністрування у воєнний період |
| Макроекономічний ефект | ME | 0,30 | Відображає вплив фіскальної політики на економічне зростання |
| Стимулюючий ефект | SE | 0,20 | Характеризує інвестиційну спрямованість бюджетно-податкового регулювання |

*Джерело: складено автором*

Макроекономічній складовій надано підвищену вагу 0,30, що обґрунтовується її системоутворюючим впливом на динаміку економічного зростання та фіскальну стійкість у довгостроковому періоді. Інституційна компонента отримує вагу 0,25 з огляду на визначальну роль якості податкового адміністрування у мобілізації доходів бюджету, особливо в умовах воєнних ризиків. Фіскально-результативна складова має вагу 0,25, оскільки безпосередньо характеризує здатність податкової системи генерувати доходи. Стимулююча складова з вагою 0,20 враховує інвестиційні процеси як фактор середньо- та довгострокового економічного відновлення.

Застосування адитивної моделі агрегування з нормованими вагами узгоджується з міжнародною та вітчизняною практикою побудови інтегральних показників і дозволяє уникнути перекосів у впливі окремих компонентів на результат оцінювання [102; 104].

Для врахування специфіки функціонування бюджетно-податкової системи в умовах воєнного стану доцільно застосувати коригувальний коефіцієнт воєнного навантаження:

$$Kwar = VE / TE, \quad (3.7)$$

де VE - військові видатки;

TE - загальні видатки державного бюджету.

Скоригований індекс фіскальної ефективності запропоновано визначати за формулою:

$$IFEadj = IFE \times (1 – 0{,}5Kwar), \quad (3.8)$$

де IFEadj - скоригований індекс фіскальної ефективності з урахуванням воєнного навантаження.

Використання коефіцієнта 0,5 дозволяє здійснити м’яке коригування індексу, оскільки військові видатки в умовах війни не можуть розглядатися виключно як прояв фіскальної неефективності. Вони є об’єктивно необхідними для забезпечення обороноздатності держави, проте водночас обмежують можливості фінансування розвитку, інвестиційної підтримки та соціально-економічного відновлення.

Емпіричну базу дослідження становлять ключові макрофіскальні показники України за 2021–2025 рр. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Ключові макрофіскальні показники України за 2021–2025 рр.

| Показник | 2021 р. | 2022 р. | 2023 р. | 2024 р. | 2025 р.* |
|---|---|---|---|---|---|
| Доходи бюджету, % ВВП | 32 | 40 | 38 | 37 | 42 |
| Податкові надходження, % ВВП | 27 | 30 | 29 | 28 | 35,9 |
| Військові видатки, % бюджету | 6 | 35 | 40 | 42 | 50-55 |
| Інвестиції, % ВВП | 15 | 10 | 12 | 13 | 18-19 |

*Джерело: сформовано автором на основі даних Міністерства фінансів України, НБУ, Держстату, прогнозних матеріалів та аналітичних розрахунків.*

*Примітка*: показники за 2025 рік наведено у формі оцінок, оскільки офіційна статистична інформація є неповною; значення сформовано на основі прогнозних та аналітичних даних, що зумовлює використання інтервальних оцінок для окремих показників.*

На основі наведених даних здійснено розрахунок індексу фіскальної ефективності для 2024 року. Для розрахунку використано такі умовно-нормалізовані значення:

FR = 0,28; IE = 0,85; ME = 0,029; SE = 0,13; Kwar ≈ 0,42.

Тоді базовий індекс фіскальної ефективності становить:

$IFE = 0{,}25 \cdot 0{,}28 + 0{,}25 \cdot 0{,}85 + 0{,}30 \cdot 0{,}029 + 0{,}20 \cdot 0{,}13 = 0{,}070 + 0{,}2125 + 0{,}0087 + 0{,}026 = 0{,}3172.$

З урахуванням воєнного навантаження скоригований індекс становить:

$IFEadj = 0{,}3172 \times (1 - 0{,}5 \times 0{,}42) = 0{,}3172 \times 0{,}79 \approx 0{,}25.$

Отже, воєнний фактор знижує інтегральну оцінку фіскальної ефективності приблизно на 21 %, що свідчить про суттєвий вплив оборонних і безпекових видатків на функціонування фіскальної системи. При цьому таке зниження не слід трактувати як неефективність державної політики, оскільки в умовах війни значна частина ресурсів об’єктивно спрямовується на забезпечення оборони та безпеки.

Важливим доповненням до запропонованої методики є сценарний аналіз, який дозволяє оцінити можливі траєкторії зміни фіскальної

ефективності залежно від розвитку воєнно-економічної ситуації. У межах дослідження доцільно виокремити три сценарії. Базовий сценарій передбачає продовження воєнних дій на поточному рівні та помірне зростання ВВП у межах 3–4 %. Песимістичний сценарій враховує можливу ескалацію, скорочення економічної активності, зменшення інвестицій та зростання бюджетного дефіциту. Оптимістичний сценарій передбачає деескалацію, поступове відновлення економіки, активізацію інвестиційної діяльності та збільшення частки інвестицій у ВВП до 18–20 %.

Перевагою запропонованого авторського підходу є його багатофакторність, адаптивність до кризових умов та можливість поєднання фіскальних, інституційних, макроекономічних і стимулюючих параметрів. На відміну від традиційних методик, які орієнтовані переважно на доходи бюджету або податкове навантаження, запропонований індекс дозволяє оцінити не лише поточний фіскальний результат, а й здатність бюджетно-податкової системи підтримувати економічне зростання, інвестиційну активність і післявоєнне відновлення.

З метою підвищення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання доцільним є запровадження комплексу податкових стимулів і преференцій, спрямованих не на механічне збільшення податкового навантаження, а на розширення економічної активності та податкової бази. До таких заходів належать стимулювання реінвестованого прибутку, застосування прискореної амортизації, податкові канікули для окремих категорій малого та середнього бізнесу, підтримка релокованих підприємств і суб’єктів господарювання прифронтових територій, податкові кредити для інноваційної діяльності, а також звільнення від оподаткування окремих видів імпортного обладнання, необхідного для модернізації виробництва.

Очікуваний ефект від реалізації таких заходів полягає у посиленні інвестиційної активності, зниженні рівня тінізації економіки, розширенні податкової бази та поступовому зростанні доходів бюджету без надмірного посилення фіскального тиску.

Таблиця 3.5

Прогнозовані зміни ключових показників у результаті впровадження запропонованих заходів

| Показник | До впровадження | Після впровадження |
|---|---|---|
| Зростання ВВП | 2–3 % | 4–6 % |
| Інвестиції, % ВВП | 13 % | 18–20 % |
| Тіньова економіка | близько 30 % | близько 20 % |
| Доходи бюджету, % ВВП | 37 % | 40–42 % |

*Джерело: складено автором*

Таким чином, запропонований інтегрований підхід до визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання в Україні є науково обґрунтованим і практично значущим. Він дозволяє комплексно оцінити поточний стан фіскальної системи в умовах воєнного стану, врахувати вплив макроекономічних, інституційних, інвестиційних та безпекових чинників, а також сформувати основу для обґрунтування податкових реформ.

Практичне значення запропонованої методики полягає в можливості її використання для моніторингу ефективності бюджетно-податкового регулювання, визначення пріоритетів фіскальної політики, оцінювання впливу податкових стимулів і формування середньострокового бюджетного планування. Наукова цінність полягає у розвитку методичних засад оцінювання фіскальної ефективності в умовах воєнної економіки, гібридних загроз та післявоєнного відновлення.

Отже, удосконалення методів визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання має ґрунтуватися на поєднанні класичних кількісних методів, економіко-математичного моделювання, індексного підходу та сценарного аналізу. Саме така методична комбінація забезпечує комплексність, адаптивність і практичну придатність оцінювання для формування ефективної бюджетно-податкової політики України в умовах воєнного стану та післявоєнного економічного відновлення.

Запропонований інтегрований підхід до визначення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання в Україні є науково новим і практично значущим. Він дозволяє не лише комплексно оцінити поточний

стан системи в умовах воєнного стану, але й сформувати ефективну стратегію податкових реформ, спрямовану на підвищення стійкості бюджету, стимулювання економічного зростання та післявоєнного відновлення. Зміна вагових коефіцієнтів та врахування воєнного ризику через коригувальний коефіцієнт $\mathbf{R_w}$ забезпечують адаптивність методики до реальних викликів, що вирізняє її від традиційних підходів.

Практичне значення полягає в обґрунтуванні конкретних податкових преференцій, які, за розрахунками, можуть забезпечити зростання ВВП на 2–3 відсоткових пункти, збільшення інвестицій та зниження тіньової економіки. Наукова цінність полягає в розвитку теорії фіскальної політики в умовах гібридних загроз, що має значення для країн з аналогічними викликами. У перспективі запропонований індекс IFE* може бути інтегрований у систему середньострокового бюджетного планування та використаний для моніторингу прогресу на шляху до ЄС.

Таким чином, методика створює надійну наукову основу для формування бюджетно-податкової політики, спрямованої на забезпечення макроекономічної стабільності, фіскальної стійкості та сталого економічного розвитку України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

## Висновки до розділу 3

1. У результаті дослідження обґрунтовано, що в умовах глобалізаційних процесів та воєнної агресії бюджетно-податкова політика України не може формуватися лише на основі традиційних фіскальних підходів, орієнтованих на мобілізацію доходів і фінансування видатків. Вона має розглядатися як адаптивна система державного фінансового регулювання, здатна одночасно забезпечувати обороноздатність країни, соціальний захист населення, підтримку економічної активності, стабілізацію державних фінансів і підготовку до післявоєнного відновлення. Це зумовлює необхідність переходу від ситуативного реагування на

бюджетні дисбаланси до концептуально обґрунтованої моделі фіскальної політики, що враховує внутрішні та зовнішні ризики.

2. Доведено, що глобалізація суттєво змінює умови реалізації бюджетно-податкової політики через посилення залежності національної економіки від міжнародних фінансових ринків, зовнішньої допомоги, торговельних потоків, податкової конкуренції, інтеграції з ЄС та вимог міжнародних фінансових інституцій. У таких умовах ефективність бюджетно-податкової політики визначається не лише обсягом доходів бюджету, а й здатністю держави забезпечити фіскальну стійкість, контроль за дефіцитом і боргом, прозорість використання коштів, стимулювання внутрішнього виробництва та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

3. Запропоновано концептуальний підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики, який поєднує мету, принципи, методи, інструменти та критерії результативності державного фінансового регулювання. Його наукова сутність полягає у системному поєднанні фіскальної, регулюючої та стимулюючої функцій бюджетно-податкової політики з урахуванням глобалізаційних трансформацій, воєнних ризиків, потреб оборони, соціальної стабільності та післявоєнного економічного відновлення.

4. Обґрунтовано, що пріоритетами бюджетно-податкової політики України в сучасних умовах мають стати концентрація фінансових ресурсів на критично важливих напрямах, посилення середньострокового бюджетного планування, удосконалення податкового адміністрування, підтримка внутрішніх джерел економічного зростання, стимулювання експорту та високотехнологічного виробництва. Саме така спрямованість дає змогу зменшити фіскальні ризики, підвищити довіру до державних фінансів і сформувати основу для довгострокової фінансової стійкості України.

5. У межах дослідження обґрунтовано, що ефективна бюджетно-податкова політика в умовах воєнної економіки має формуватися не як статична система фіскального регулювання, а як адаптивний механізм реагування на внутрішні та зовнішні зміни. Її результативність визначається

здатністю держави своєчасно коригувати доходи, видатки, податкове навантаження, джерела фінансування дефіциту та напрями бюджетної підтримки відповідно до динаміки макроекономічних, соціальних, безпекових і зовнішньофінансових ризиків. Саме тому досягнення ефективності бюджетно-податкової політики потребує не лише балансування бюджету, а й поєднання стабілізаційної, регулюючої, стимулюючої та антикризової функцій державних фінансів.

6. Доведено, що в умовах військової агресії ключовими способами забезпечення ефективності бюджетно-податкової політики є: коригування параметрів державного бюджету, контроль бюджетного дефіциту, поєднання внутрішнього і зовнішнього фінансування, недопущення надмірної монетизації дефіциту, удосконалення податкового адміністрування, розширення податкової бази та посилення прозорості використання бюджетних коштів. При цьому механічне зниження податкового навантаження не може розглядатися як універсальний інструмент стимулювання економіки, оскільки в умовах високого дефіциту, зростання боргу та значних оборонних видатків воно може поглибити фіскальні дисбаланси.

7. Запропоновано розглядати бюджетно-податкову політику як відкриту динамічну систему, на яку одночасно впливають ендогенні та екзогенні фактори. Такий підхід дозволяє перейти від описового аналізу ризиків до їх кількісного оцінювання за допомогою коефіцієнтів еластичності. Використання коефіцієнтів еластичності дало змогу визначити силу та напрям впливу ключових факторів ризику на бюджетно-податкову політику, зокрема демографічної та міграційної кризи, енергетичних шоків, зменшення міжнародної підтримки, блокади морських портів, руйнування інфраструктури та повільності реформ. Це підвищує наукову обґрунтованість управлінських рішень і створює підстави для формування адаптивної моделі фіскального регулювання.

8. На основі аналізу загальноекономічних показників за 2007–2024 роки встановлено, що бюджетно-податкова політика України зазнала

трансформації від відносно стабілізаційної до кризово-адаптаційної моделі. Її характерними ознаками стали зростання зовнішньої заборгованості, посилення залежності від міжнародного фінансування, поглиблення бюджетного дефіциту, висока чутливість до інфляції, безробіття та регуляторної нестабільності. Особливо критичним є період 2022–2024 років, коли видатки бюджету різко зросли внаслідок потреб оборони, безпеки та соціальної підтримки, тоді як внутрішня доходна база залишалася обмеженою.

9. Обґрунтовано, що подальше підвищення ефективності бюджетно-податкової політики має спиратися на системне управління фіскальними ризиками, посилення передбачуваності податкового законодавства, детінізацію економіки, удосконалення адміністрування податків і митних платежів, а також формування стійкої внутрішньої доходної бази. У післявоєнний період особливого значення набуде перехід від політики кризового реагування до політики відновлення, що передбачає модернізацію бюджетного сектору, оптимізацію видатків за критеріями економії, ефективності й результативності, а також спрямування бюджетно-податкових інструментів на інноваційний розвиток, інвестиційну активність і відбудову національної економіки.

10. Удосконалено наукове розуміння фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання як інтегральної характеристики, що не обмежується лише обсягом податкових надходжень або рівнем податкового навантаження. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану фіскальна ефективність має оцінюватися через поєднання фіскальної результативності, якості податкового адміністрування, макроекономічного ефекту та стимулюючого впливу на інвестиційну активність. Такий підхід дозволяє перейти від вузького оцінювання доходів бюджету до комплексного аналізу здатності бюджетно-податкової системи одночасно забезпечувати фінансову стійкість держави, підтримувати економічну активність і створювати умови для післявоєнного відновлення.

11. Запропоновано інтегральний індекс фіскальної ефективності, який поєднує чотири взаємопов'язані складові: фіскальну результативність, інституційну ефективність, макроекономічний ефект і стимулюючий ефект. Наукова значущість цього підходу полягає в тому, що він дозволяє врахувати не лише поточну здатність держави мобілізувати бюджетні ресурси, а й якість функціонування податкових інститутів, вплив фіскальної політики на економічне зростання та інвестиційну базу розвитку. Встановлення вагових коефіцієнтів із дотриманням умови їх нормалізації забезпечує методичну цілісність моделі, порівнюваність результатів і можливість її використання для моніторингу фіскальної політики в динаміці.

12. Обґрунтовано необхідність коригування інтегрального індексу на коефіцієнт воєнного навантаження, оскільки в умовах війни значна частина бюджетних ресурсів спрямовується на оборону та безпеку, що об'єктивно змінює структуру фіскальної ефективності. Розрахунок для 2024 року показав, що воєнний фактор знижує інтегральну оцінку фіскальної ефективності приблизно на 21 %. Це свідчить не про неефективність бюджетно-податкової політики, а про обмеження її стимулюючого та інвестиційного потенціалу через пріоритетність оборонних видатків. Запропонована методика дозволяє більш коректно оцінювати фіскальну політику воєнного періоду та уникати спрощених висновків, заснованих лише на показниках доходів або дефіциту бюджету.

13. Доведено, що підвищення фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання має ґрунтуватися не на механічному збільшенні податкового навантаження, а на розширенні податкової бази через активізацію економічної діяльності. Доцільними інструментами визначено стимулювання реінвестованого прибутку, прискорену амортизацію, податкові кредити для інновацій, підтримку релокованих підприємств і бізнесу прифронтових територій, а також податкові стимули для модернізації виробництва. Саме такі заходи здатні забезпечити довгостроковий фіскальний ефект, оскільки вони сприяють зростанню ВВП, збільшенню інвестицій, зниженню тінізації

економіки та поступовому нарощуванню доходів бюджету без надмірного тиску на платників податків.

14. Запропонований методичний підхід має практичне значення для середньострокового бюджетного планування та формування післявоєнної фіскальної стратегії України. Його сутність полягає у комплексному оцінюванні фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання не за одним окремим показником, а на основі інтегрального індексу, який поєднує фіскальну результативність, інституційну ефективність, макроекономічний ефект та стимулюючий вплив бюджетно-податкової політики на інвестиційну активність. Методика передбачає попереднє нормування відповідних показників, визначення їх вагового значення, розрахунок інтегрального індексу фіскальної ефективності та його подальше коригування з урахуванням воєнного навантаження на бюджет. Такий підхід дозволяє оцінити не лише поточну здатність держави мобілізувати доходи бюджету, а й якість податкового адміністрування, вплив фіскальної політики на економічне зростання, інвестиційне відновлення та довгострокову фінансову стійкість. Особливістю методики є включення коригувального коефіцієнта воєнного навантаження, який дає змогу врахувати специфіку воєнного періоду, коли значна частина бюджетних ресурсів об’єктивно спрямовується на оборону та безпеку. У практичному аспекті запропонована методика може бути використана для моніторингу результативності бюджетно-податкового регулювання, оцінювання впливу податкових стимулів, порівняння сценаріїв фіскальної політики та визначення пріоритетів середньострокового бюджетного планування. У науковому аспекті вона розвиває інструментарій оцінювання фіскальної ефективності в умовах воєнної економіки, гібридних ризиків і структурної перебудови національної економіки, оскільки поєднує кількісні показники, індексний підхід, вагове оцінювання та коригування на специфічні ризики воєнного часу.

Основні результати дослідження опубліковано у працях автора [118; 119; 120; 124; 126].

# ВИСНОВКИ

1. У результаті проведеного дослідження поглиблено теоретичні засади бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів шляхом уточнення її сутності як взаємопов’язаного механізму використання державою бюджетних і податкових інструментів для формування доходів бюджету, перерозподілу фінансових ресурсів, регулювання макроекономічних процесів та забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави в умовах воєнних викликів і глобальної нестабільності. Це дозволило розширити понятійно-категоріальний апарат дослідження бюджетно-податкової політики та уточнити її роль у сучасній системі державного фінансового регулювання.

2. Доведено, що міжнародне співробітництво в умовах глобалізаційних процесів та воєнного стану виступає не лише джерелом покриття бюджетного дефіциту, а системоутворюючим елементом забезпечення макрофінансової стабільності, підтримки платоспроможності держави, реалізації структурних реформ та післявоєнного відновлення економіки. Встановлено, що ефективність бюджетно-податкової політики України значною мірою залежить від рівня зовнішньої фінансової підтримки, міжнародної координації та здатності держави адаптувати фіскальні механізми до умов глобальної економічної нестабільності.

3. Узагальнення та систематизація видів бюджетно-податкової політики дозволили сформувати розширену класифікацію, яка охоплює стимулюючу, обмежувальну, дискреційну, недискреційну, експансійну, протидіючу та нейтральну бюджетно-податкову політику. Науково обґрунтовано доцільність виокремлення адаптивної бюджетно-податкової політики як гнучкої системи державного фінансового регулювання, здатної оперативно реагувати на зміни внутрішнього і зовнішнього економічного середовища, прогнозувати фіскальні ризики та забезпечувати баланс між інтересами держави, суспільства і бізнесу. Це створює підґрунтя для підвищення ефективності державного фінансового управління та

забезпечення макрофінансової стабільності в умовах воєнних і глобалізаційних викликів.

4. Удосконалено систему принципів бюджетно-податкової політики шляхом узагальнення принципів бюджетної та податкової політики й доповнення їх авторським принципом фінансової стійкості. Встановлено, що забезпечення стабільності бюджетної та податкової системи в умовах воєнних викликів, глобальних кризових явищ і зовнішніх шоків має ґрунтуватися на ефективному управлінні доходами, видатками, державним боргом та фіскальними ризиками. Реалізація запропонованого принципу сприятиме підвищенню рівня макрофінансової стабільності, зниженню боргових ризиків, посиленню ефективності державного фінансового управління та формуванню умов для сталого соціально-економічного розвитку держави.

5. Проведений аналіз формування дохідної частини бюджету України засвідчив, що в умовах воєнного стану відбулося суттєве посилення фіскальної мобілізації та централізації фінансових ресурсів. Доходи державного бюджету у 2020–2024 роках зросли майже утричі, при цьому основним джерелом надходжень залишаються податкові платежі, насамперед ПДВ, ПДФО, акцизний податок та податок на прибуток підприємств. Водночас різке зростання ролі міжнародної фінансової допомоги свідчить про посилення залежності бюджетної системи від зовнішніх джерел фінансування.

6. Дослідження витрат бюджетних коштів дозволило встановити трансформацію бюджетної політики України у напрямі формування воєнно-орієнтованої моделі державних фінансів. У 2019–2024 роках видатки державного бюджету зросли більш ніж у чотири рази, а їх структура була переорієнтована на фінансування сектору безпеки та оборони, соціального захисту й забезпечення функціонування критичної інфраструктури. При цьому домінування поточних видатків над капітальними обмежує інвестиційний потенціал економіки та ускладнює формування передумов для довгострокового економічного відновлення.

7. Встановлено, що зростання бюджетних видатків супроводжувалося погіршенням показників бюджетної збалансованості та стрімким нарощуванням державного боргу. Дефіцит державного бюджету у 2023–2024 роках перевищив 1 трлн грн, а загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу досяг майже 7 трлн грн. Це свідчить про формування стійкого фіскального розриву та посилення залежності державних фінансів від зовнішніх кредиторів і міжнародної фінансової підтримки.

8. Узагальнення результатів дослідження дозволило зробити висновок, що бюджетно-податкова політика України в умовах глобалізаційних процесів та воєнних викликів виконує не лише фіскальну, а й стратегічно-безпекову функцію. Подальше удосконалення бюджетної політики має ґрунтуватися на принципах фінансової стійкості, збалансованості та адаптивності, що передбачає зміцнення внутрішньої доходної бази, підвищення ефективності адміністрування, оптимізацію структури видатків, посилення інвестиційної складової бюджету та формування довгострокової стратегії управління державним боргом.

9. У результаті дослідження удосконалено концептуальні засади формування бюджетно-податкової політики держави шляхом обґрунтування комплексного підходу, що поєднує аксіологічний, цільовий та гіпотетичний підходи до державного фінансового регулювання. Встановлено, що ефективність бюджетно-податкової політики залежить від узгодженості бюджетних, податкових і боргових механізмів, здатності держави забезпечувати макроекономічну стабільність, соціально-економічний розвиток та адаптацію фінансової системи до умов глобалізаційних процесів і воєнних ризиків.

10. Розроблено науково-методичні підходи до адаптації бюджетно-податкової політики держави до внутрішніх і зовнішніх змін, які ґрунтуються на комплексному врахуванні зовнішньоекономічних, фінансових, ринкових, управлінських та інституційних факторів. Доведено взаємозалежність між глобальними кризовими процесами, рівнем зовнішньої заборгованості,

інфляцією, дефіцитом бюджету, нестабільністю податкового законодавства та ефективністю державного управління. Це дозволило обґрунтувати напрями підвищення адаптивності бюджетно-податкової політики в умовах воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації фінансової системи держави.

11. Запропоновано методичний підхід до оцінювання впливу факторів ризику на бюджетно-податкову політику держави шляхом застосування узгодженої системи вагових коефіцієнтів еластичності, які відображають силу, напрям та інтенсивність впливу воєнних, демографічних, енергетичних, інфраструктурних, фінансових і зовнішньоекономічних ризиків на формування доходів бюджету, рівень бюджетного дефіциту та макрофінансову стабільність держави. Встановлено, що використання такого підходу забезпечує підвищення об’єктивності оцінювання фіскальних ризиків, прогнозування наслідків кризових явищ та формування адаптивної моделі бюджетно-податкового регулювання в умовах глобальної нестабільності та воєнної агресії.

12. Удосконалено методичний підхід до оцінювання фіскальної ефективності бюджетно-податкового регулювання шляхом розроблення інтегрального індексу фіскальної ефективності (IFE), який поєднує фіскально-результативну, інституційну, макроекономічну та стимулюючу складові, а також враховує коригувальний коефіцієнт воєнного навантаження. На відміну від традиційних підходів, запропонований інструментарій дозволяє комплексно оцінювати вплив воєнних витрат, ефективність податкового адміністрування, рівень економічного зростання та інвестиційної активності на фіскальну стійкість держави. Практичне значення запропонованого підходу полягає у можливості його використання в системі середньострокового бюджетного планування, моніторингу фіскальної стійкості та формуванні ефективної державної фінансової політики в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграції України.

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базілінська О.Я. Макроекономіка : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 442 с.

2. Бюджетний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17.

3. Державна фінансова політика та прогнозування доходів бюджету України: Монографія / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, Т.І. Єфименко та ін.; За ред. М.Я. Азарова. Київ : НДФІ, 2004. 712 с.

4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 06.04.2000 № 1647-III. URL: https:// https://ips.ligazakon.net/document/T150389?an=284 (дата звернення: 20.12.2025).

5. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика: навч. посіб. Київ : КНЕУ. 2005. 508 с.

6. Лук'яненко І. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики : монографія / І. Лук'яненко, М. Сидорович. К. : НаУКМА, 2014. 229 с.

7. Економічна теорія: політична економія : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Звєрякова. Одеса: Атлант, 2014. 338 с.

8. Політична економія : навч. посіб. / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, І. Ф. Лісна та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 280 с.

9. Про Державний бюджет України 2023 рік : Закон України. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2023-582 (дата звернення: 20.11.2024).

10. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 23.12.2024).

11. Звіт. Інформація про фіскальні ризики (включаючи умовні зобов'язання та квазіфіскальні операції) та їх вплив на показники державного бюджету у 2023 році. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Інформація_по_ФР_2023_10_09_.pdf (дата звернення: 12.12.2025).

12. Фінансування державного бюджету України в період війни. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Financing_ua_30_12_22_.pdf (дата звернення: 20.10.2024).

13. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної. URL : https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435 (дата звернення 23.03.2023)

14. Уманців Ю. М., Міняйло О. І., Косик В. І. Механізм економічної політики : навч. посіб. К. : Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010.

15. Лук'яненко І., Сидорович М. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики : монографія. К. : НаУКМА, 2014. 229 с.

16. Lerner A. P. The economics of control; principles of welfare economics. New York : The Macmillan Co., 1944. 428 p.

17. Nell E. J. Forstater M. Reinventing functional finance : transformational growth and full employment. Northhampton, MA : Edward Elgar Pub., 2003. 347 p.

18. McConnell C. R., Brue S. L. Economics : principles, problems, and policies. 16th ed. Boston : McGraw-Hill/Irwin, 2005. 733 p.

19. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17 (дата звернення: 03.07.2023).

20. Рябушка Л. Б., Веремчук Д. В. Бюджетно-податкова політика в системі регулювання економічного розвитку держави. *Механізм регулювання економіки*. 2008. №3. С.182-187.

21. Іванов Ю. Б., Швабій К. І. Нагальні проблеми формування державної податкової політики в Україні. *Фінанси України*. 2017. № 5. С. 39-52.

22. Пасічний М. Д. Податкова політика України в сучасних умовах. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. Т. 21, Вип. 7(2).

23. Податковий кодекс України URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#n6 (дата звернення: 20.12.2025).

24. Blanchard O., Perotti R. An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output. *Quarterly Journal of Economics*. 2002. Vol. 117(4). P. 1329–1368.

25. Миськів Г. В., Аніловська Г. Я., Мойсеєнко І. П. та інші. Бюджетно-податкова безпека: навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 276 с.

26. Campbell H.F., Brown R.P.C. *Cost-Benefit Analysis: Financial and Economic Appraisal Using Spreadsheets.* Routledge, 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/281776173_Cost-Benefit_Analysis_Financial_and_Economic_Appraisal_Using_Spreadsheets (дата звернення: 14.12.2024).

27. Лук'яненко І. Г., Сидорович М. Я. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики : монографія. Київ: НаУКМА, 2014. 229 с.

28. Проценко Т. О. Правове забезпечення адміністрування податків та митних платежів : монографія. Ірпінь: Нац.акад. ДПС України, 2006. 596 с.

29. Редич О. В. Погляд на податкову систему України як на складну саморегулюючу економічну систему. *Бюджетно-правова політика: теорія, практика, проблеми: м*атеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ірпінь: Нац.акад. ДПС України, 2010. 492 с.

30. Гончарова В. Г. Методичні підходи до формування процедур комунікативного процесу взаємодії з управлінським персоналом під час аудиту. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8045 (дата звернення: 09.07.2023). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.53

31. Кириченко А. В. Методичні підходи до оцінки ефективності бюджетно-податкової складової фінансового механізму. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2015, №222. С. 41-46.

32. Заставний Ф. Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної): монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 348 с.

33. Зайцева Л. М. Методологія комплексної оцінки рівня соціально-економічного розвитку області та її адміністративно-територіальних одиниць : монографія. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2003. 132 с.

34. Тарангул В. Методологічні основи аналізу бюджетно-податкового механізму забезпечення регіонального розвитку в Україні. *Торгівля і ринок України* : темат. зб. наук. праць з проблем торгівлі і громад. харчування. 2012. № 34. 553 с. С. 181–192.

35. Гордієнко Є. С. Особливості формування бюджетно-податкового механізму розвитку фінансової бази регіону. *Науковий вісник «Фінанси, банки, інвестиції».* 2013. № 5. С. 13–20.

36. Бугай Т. В. Методичні підходи до оцінки ефективності бюджетного процесу в Україні. *Ефективна економіка.* 2015. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_9_18 (дата звернення: 13.02.2024).

37. Управління державними фінансами: система оцінювання ефективності (COE). URL: http://www.pefa.org/sites/pefa.org/files/attachments/PMF%20Ukrainian-Final.pdf (дата звернення: 20.12.2025).

38. Sims C. Macroeconomics and Reality. *Econometrica*. 1980. Vol. 48(1). P. 1–48.

39. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин. Київ : Наукова думка, 2006. 432 с.

40. Бюджетна політика України в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. URL: https://www.researchgate.net/publication/374460159_Budget_policy_of_Ukraine_under_the_conditions_of_marital_state_challenges_and_prospects (дата звернення: 16.08.2025).

41. Луніна І. В. Вплив міжнародної фінансової допомоги на стійкість державного бюджету. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2022.

42. Державна казначейська служба України. URL: https://www.treasury.gov.ua/ua (дата звернення: 16.08.2025).

43. Musgrave R. A., Musgrave P. B. Public Finance in Theory and Practice. New York : McGraw-Hill, 1989.

44. Загородній А. Г. Порівняльний підхід до оцінки державних витрат: уроки для України. *Економіка і держава*. 2018. (7). С. 23–30.

45. Економічна безпека України: фінансовий аспект / за ред. Б. Є. Кваснюка. Одеса : Астропринт, 2020.

46. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України. URL: https:// https://mof.gov.ua/storage/files/ _31_10_2024.docx

47. МВФ погодив ще один транш фінансування: скільки мільярдів отримає Україна. URL:https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/mvf-pohodiv-shche-odin-transh-finansuvannja-skilki-miljardiv-otrimaje-ukrajina.html (дата звернення: 15.09.2025).

48. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 240 с.

49. Мельник А. Ф. Удосконалення державних видатків в контексті соціально-економічного розвитку України. *Фінанси України*. 2019. № 3. С 77–84.

50. Доходи держбюджету України. Міністерство фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/income (дата звернення: 16.08.2025).

51. Місцеві бюджети в умовах війни: регіональний вимір та джерела наповнення. URL:https://od.org.ua/uk/miszevi-budgeti-v-umovah-vijni/

52. OECD. (2022). Government at a Glance. Paris: OECD Publishing.

53. Павлюк К. В. Пріоритетні напрями розвитку бюджетної політики України. *Вісник Національного банку України*. 2020. № 2. С. 63–69.

54. Ткачик Ф. П., Сіщук М. П. Моніторинг впливу цифрових технологій на ефективність адміністрування податкових платежів. *Економіка та суспільство.* 2025. № 81. URL: https://www.researchgate.net/publication/401431924_MONITORING_VPLIVU_CIFROVIH_TEHNOLOGIJ_NA_EFEKTIVNIST_ADMINISTRUVANNA_PODATKOVIH_PLATEZIV (дата звернення: 16.01.2026).

55. Пономарьова Н. А. Аналіз інноваційних підходів до податкового адміністрування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. С. 56-66.

56. Пересада А. А. Впровадження програмно-цільового методу: досвід України та перспективи. *Фінанси і кредит*. 2021. №5. С. 20–29.

57. Єфименко Т. І., Плотніков О. А. Податково-бюджетна політика в Україні: стратегічні пріоритети. Київ : Наукова думка, 2019.

58. Рахункова Палата України. URL: https://rp.gov.ua/Activity/Reports/ (дата звернення: 18.12.2025).

59. Геєць В. М., Юрій С. І. Системні ризики фіскальної політики в умовах економічної нестабільності. Львів : Українська академія державного управління, 2020.

60. Федосов В. М. Податкова система України: проблеми та перспективи розвитку. Львів : Наукова думка, 2021.

61. Федосов В. М. Структурний аналіз бюджетних витрат: виклики та пріоритети. *Економіка України.* 2020. № 6. С. 45–54.

62. Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303/ (дата звернення: 19.01.2026).

63. Чугунов І. Я. Бюджетна політика та економічний розвиток України. Київ : Інститут економіки НАН України, 2019.

64. Чугунов І., Качула С. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. *SCIENTIA·FRUCTUOSA Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. №130(2). С. 87-98.

65. Чугунов І. Я., Островецький В. І. Формування податкових надходжень бюджету як складова системи бюджетно-податкового регулювання. *Наукові праці НДФІ*. 2016. №3. С. 3–14.

66. Чугунов І. Я. Управління державними фінансами в умовах макроекономічних шоків. *Фінанси України*. 2019. № 10. С. 57–62.

67. Радіонов Ю. Д. Формування видатків бюджету : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 616 с. DOI : http://doi.org/10.31617/m.knute.2019-449 (дата звернення: 16.08.2025).

68. Радіонов Ю. Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 20-43. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020 (дата звернення: 06.10.2025).

69. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/ (дата звернення: 16.01.2026).

70. Марченко С. для Wall Street Journal: Підтримка міжнародних партнерів пришвидшує перемогу України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/serhii-marchenko-dlia-wall-street-journal-pidtrymka-mizhnarodnykh-partneriv-pryshvydshuie-peremohu-ukrainy (дата звернення: 16.08.2025).

71. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1557/1565 (дата звернення: 26.11.2025).

72. Бюджет 2025 року. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_of_2025-770 (дата звернення: 25.04.2026 р.).

73. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector. New York : W.W. Norton & Company, 2015.

74. Мельничук Г. С. Аналіз напрямків та розмірів підтримки виробництва за рахунок коштів державного бюджету в Україні. *Економічні науки*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 7 (25). Ч. 5. С. 52–63.

75. Міністерство фінансів України та Банк розвитку Ради Європи обговорили співпрацю з відновлення та реконструкції. 2023. 29 серп. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_and_staff …(дата звернення: 16.08.2025).

76. Чугунов І. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2016. № 5. С. 5–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2016_5_2 (дата звернення: 18.08.2025).

77. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва, та ін. / за заг. ред. А.А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.

78. Stiglitz Joseph. Development policies in the word globalization. *New International Trends for Economic Development Seminar.* 2002. 27 p.

79. Козачишина Т. О. Методика формування та інструментарій реалізації бюджетно-податкової політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 131–136.

80. Виконання бюджету в умовах війни: прогноз тенденцій. 2022. URL: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhetu-v-umovakh-viyny-prohnoz-tendentsiy.

81. Жаріков А. Ю. Бюджетно-податкова політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9756 (дата звернення: 15.10.2025). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.203.

82. Грицюк І. В. Бюджетно-податкові інструменти регулювання дефіциту бюджету. *Економічний аналіз*. 2014. №2. Т. 18. С. 146-152.

83. Оцінка дисбалансів у бюджетній сфері та шляхи її подолання. Аналітична довідка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ocinka-disbalansiv-u-byudzhetniy-sferi-ta-shlyakhi-ikh-podolannya (дата звернення: 16.08.2025).

84. Луцик-Дубова Т. О. Управління бюджетною безпекою України. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 3(42). С. 17–23.

85. Реформування податкової системи України – як спосіб вирішення податкових колізій. URL: https:// https://minjust.gov.ua/m/str_6905 (дата звернення: 16.08.2025).

86. Майстренко О. Деякі питання вирішення колізій у податковому законодавстві України. *Право України*. 2005. № 9. С. 95–99.

87. Федосов В. М. Податкова система України. К.: Либідь, 2001. С. 42-43

88. Корень Н. В. Концептуальні засади забезпечення ефективності бюджетної політики в умовах реформ. *Аналітика і влада*. 2012. № 6. С. 239-244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/avlad_2012_6_40.

89. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua/(дата звернення: 16.08.2025).

90. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: http://treasury.gov.ua/main/uk/index (дата звернення: 16.08.2025).

91. Амбрик Л. П. Моделювання системної підтримки економічного зростання в Україні за допомогою фіскального інструментарію. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 20. С. 53−57.

92. Звіт Центру соціально-економічних досліджень (CASE Україна) «Економічні пріоритети повоєнної України». URL: http:// case-ukraine.com.ua/ content/ uploads/2023/02/ Economic_ priorities_in-post-war_Ukraine_UKR_01.pdf (дата звернення: 16.12.2025).

93. Інформаційно-аналітична система «Прозорий бюджет». URL: https://edata.gov.ua/pages/accounting-control/budget/budget.html (дата звернення: 06.12.2025).

94. Статистичний збірник Міністерства фінансів «Бюджет України – 2021». URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf (дата звернення: 16.08.2025).

95. Інформація про фіскальні ризики (включаючи умовні зобов'язання та квазіфіскальні операції) та їх вплив на показники державного бюджету у 2024 році. URL: https://edata.gov.ua/pages/accounting-control/budget/fiskal-info/fiskal-info-2024.pdf (дата звернення: 16.08.2025).

96. Musgrave R. A., Musgrave P. B. Public Finance in Theory and Practice. New York : McGraw-Hill, 1989. 627 p.

97. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector. New York : W.W. Norton, 2015. 912 p.

98. Tanzi V. Tax Reform in Industrial Countries. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 288 p.

99. OECD. Tax Policy Reforms 2022. Paris : OECD Publishing, 2022. 168 p.

100. World Bank. Ukraine Public Finance Review. Washington, DC : World Bank, 2023. 214 p.

101. IMF. Fiscal Monitor (various issues 2023–2025). Washington, DC : International Monetary Fund, 2023–2025.

102. Nardo M., Saisana M., Saltelli A., Tarantola S., Hoffman A., Giovannini E. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris : OECD Publishing, 2005. 162 p.

103. OECD. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris : OECD Publishing, 2008. 158 p.

104. UNDP. Human Development Report 2020. New York : United Nations Development Programme, 2020. 366 p.

105. Барановський О. І. Фінансова безпека держави. Київ : КНЕУ, 2009. 338 с.

106. Геєць В. М. Інституційна обумовленість економічного розвитку України. Київ : НАН України, 2015. 288 с.

107. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин. Київ : НАН України, 2010. 320 с.

108. Піркл О. М., Юрчишена Л. В. Аналіз фіскальної ефективності податкових надходжень до місцевих бюджетів України. *Економіка та держава*. 2024. № 4. С. 45–51.

109. Добрунік Т. В. Спрощена система оподаткування: фіскальна значимість та пріоритети розвитку. *Фінанси України*. 2024. № 7. С. 82–90.

110. Чирва О. В. Оцінка фіскальної ефективності ПДВ як критерію податкового розриву. *Економіка та суспільство*. 2025. № 1. С. 112–118.

111.Славкова А. Фіскальна та регулююча роль непрямих податків в Україні. *Фінансовий простір*. 2023. № 3. С. 67–74.

112. Композитний індекс розвиненості фінансової архітектури країни. *Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин, 2024. Вип. 159 (спецвипуск), ч. 1. С. 95–104.

113. Прокопенко Н., Тимошенко А., Котвицька Н., Щербатих Д., Овсієнко Н. Трансформація бюджетно-податкової політики в епоху глобалізації: міжнародний досвід та національні особливості. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 18.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17849831

URL: https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/953

URL: https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/953/939

114. Прокопенко Н., Тимошенко А., Котвицька Н., Щербатих Д., Овсієнко Н. Адаптація національної бюджетно-податкової політики до викликів глобалізації : сучасні підходи та практичні орієнтири. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (47). С. 134-140.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17759626

URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1838/1620

115. Прокопенко Н., Тимошенко А., Котвицька Н., Щербатих Д., Овсієнко Н. Бюджетно-податкова політика в умовах глобалізаційних трансформацій: тенденції, виклики та напрями розвитку. *Академічні візії*. 2026. Вип. 51. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18212613. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2617/2471

116. Дзекунов С. М. Особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інфраструктура ринку.* 2023. № 72. С.153-158.

DOI: https://doi.org/10.32782/infrastruct72-27

URL: http://www.market-infr.od.ua/uk/72-2023

117. Дзекунов С. М. Види, принципи та особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Економіка та управління*. 2023. №1. С. 101-111.

DOI: 10.36919/2312-7812.1.2023.101

URL:https://cms.economics-management.e-u.edu.ua/uploads/1217_a0a3b98064.pdf

118. Дзекунов С. М. Способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики: адаптація до внутрішніх і зовнішніх змін. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 13. С. 206-215.

DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.13.206

URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4114

119. Дзекунов С. М. Концептуальній підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Бізнес-навігатор*. 2026. Вип. 2 (85). С. 287-294.

DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.85-45

URL: https://www.business-navigator.ks.ua/journals/2026/85_2026/47.pdf

120. Прокопенко Н. С., Дзекунов С. М. Бюджетна політика України: реалії сьогодення. Стратегія розвитку Києва: сучасні виклики глобалізованого простору: колективна монографія /за ред.: д.мед.н., проф. С.А. Павловського, д.е.н., проф. О.Ю. Могилевської. КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста» за підтримкою Департаменту економіки та інвестицій Київської міської державної адміністрації. Київ : Видавництво ТОВ «Талком». 2025. Розділ 13. С. 316-365. URL: https://ndirom.org/wp-content/uploads/2025/08/Monohrafiia-Stratehiia-rozvytku-Kyiva-zamina.pdf

121. Дзекунов С. М. Сутність бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 74):* матеріали Міжнар.

наук. інтер.-конф. (м.Тернопіль, Україна – м.Переворськ, Польща, 6-7 лют. 2023 р.) С. 105-107.

http://www.konferenciaonline.org.ua/data/downloads/file_1678480112.pdf

122. Дзекунов С. М. Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів. Міжнародна науково-технічна конференція «ABIA». ABIA – 2023. URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/AVIA/AVIA2023/paper/view/9357

123. Дзекунов С. М. Методичний аспект визначення ефективності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти :* зб. тез доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 верес. 2023 р. Львів, 2023. С. 14-17. URL: http://www.lviv-forum.inf.ua/save/2023/14-15.09/Збірник.pdf

124. Дзекунов С. М. Перспективи розвитку бюджетно-податкової політики України в умовах сучасних викликів. *Фінансовий механізм забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах :* зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конфер. мол. вчених (м. Ірпінь, 22 лют. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 456-459. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Fakultet%20finansiv%20ta%20cifrovih%20tehnologij/Kafedra%20publicnih%20finansiv/Konferencii/Zbrnik%20tez%20Miznarodnoi%20naukovo-prakticnoi%20konferenccii%20molodih%20vcenih%20Finansovi%20mehanizmi%20zabezpecenna%20vidnovlenna%20ekonomiki%20Ukraini%20v%20sucasnih%20umovah__.pdf

124. Дзекунов С. М. Стратегія досягнення ефективної бюджетно-податкової політики під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. *Детермінанти відновлення та розвитку України :* зб. матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 28 черв. 2024 р.) URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_28_06_2024

125. Дзекунов С. М. Складові формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики України. *Підвищення ефективності*

*діяльності підприємств харчової та переробної галузей АПК* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ 21-22 лист. 2024 р. Київ : НУХТ, 2024. 226 с. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16a08d6d-8c61-4618-8382-f79fd2f72d83/content

126. Дзекунов С. М. Адаптивна бюджетно-податкова політика як чинник економічної стійкості держави. *Стратегія розвитку України : фінансово-економічний та гуманітарний аспекти (в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення)* : матер. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовт. 2025 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Київ, Інтерсервіс, 2025. С. 178-183. URL: https://irb.nasoa.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9b7cdf3-6e73-479b-8cc2-1d66e78ad790/content

127. Zhyber T., Pyslytsya A., Zavystovska H., Tymchenko O., Shchur R. Data-Driven Public Budgeting: Business Management Approach and Analytics Methods Algorithmization. *Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*. 2024. Vol. 194. P. 89-124. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-53984-8_5 (дата звернення: 03.04.2025).

128. Щур Р.І., Жук О.І., Урбанович М.М. Особливості публічного управління формуванням фінансових ресурсів територіальних громад як основи їх фінансової спроможності в умовах воєнних викликів. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Державне управління».* 2026. № 4. С. 1093-1104. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-4(46)-1093-1104 (дата звернення: 23.04.2026).

129. Щур Р.І., Жук О.І., Мацьків В.В. Механізм публічного управління фінансовою спроможністю територіальних громад в умовах децентралізації. *Суспільство та національні інтереси. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2026. № 4 (24). С. 1848-1858. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-4(24)-1848-1858 (дата звернення: 23.04.2026).

130. Щур Р.І., Жаворонок А.В., Валаш О.С. Вплив фіскального регулювання на економічну безпеку держави. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. праць*. 2026. № 1. С. 77-90. DOI: https://doi.org/10.31767/nasoa.1-2026.08 (дата звернення: 23.04.2026).

131. Щур Р.І., Жаворонок А.В., Немилостовий І.В. Податкове планування як інструмент реалізації податкової політики держави. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Серія «Економіка».* 2026. Т. 31. Вип. 1 (107). С. 39-45. DOI: https://doi.org/10.32782/2304-0920/1-107-6 (дата звернення: 23.04.2026).

132. Щур Р. І., Урбанович М. М. Фінансові інструменти забезпечення сталого розвитку територіальних громад України в умовах європейської інтеграції. *Успіхи і досягнення у науці.* 2026. № 2 (24). С. 1419-1429. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1419-1429 (дата звернення: 23.04.2026).

133. Щур Р. І., Мацьків В. В., Білий М. М., Лаврів А. В. Особливості розвитку бюджетного інвестування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід.* 2026. № 5. С. 84-89. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2026.5.84 (дата звернення: 23.04.2026).

134. Руденко В.В., Щур Р.І. Оптимізація податків у системі вартісно-орієнтованого управління фінансами підприємств. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2025. № 4 (18). С. 303-313. DOI: http://doi.org/10.32750/2025-0425 (дата звернення: 23.04.2026).

135. Щур Р.І., Припхан І.І., Урбанович М. М. Дослідження ефективності використання фінансових інструментів відновлення та розвитку територіальних громад України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2025. № 1 (41). С. 337-350. DOI: https://doi.org/10.25140/2411-5215-2025-1(41)-337-350 (дата звернення: 23.04.2026).

136. Жаворонок А. В., Щур Р. І., Валаш О. С. Фіскальна вага непрямих податків у сучасній податковій системі. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. Серія: економіка, психологія та управління. 2025. № 4.

DOI: https://doi.org/10.54929/3041-2390-2025-04-03-02 (дата звернення: 23.04.2026).

137. Щур Р.І., Жаворонок А. В. Основні підходи та сучасні виклики цифрової трансформації податкового адміністрування. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 8 (48). С. 894-905. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-8(48)-894-905 (дата звернення: 23.04.2026).

138. Жаворонок А.В., Попело О.В., Щур Р.І. Роль податкової політики у забезпеченні фінансової стійкості держави в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 76. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-97 (дата звернення: 23.04.2026).

139. Щур Р.І., Плець І.І., Лаврів А.І. Перспективи бюджетного інвестування в Україні в умовах стану війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 66. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-87 (дата звернення: 23.04.2026).

140. Щур Р.І., Плець І.І., Урбанович М.М. Фінансові інструменти розвитку територіальних громад в умовах децентралізації. *Науковий вісник Полісся.* 2024. № 1 (28). С. 187-207. https://doi.org/10.25140/2410-9576-2024-1(28)-187-207 (дата звернення: 23.04.2026).

141. Мельник Л.М., Ляхович О.О., Ширко Б. Інструменти підвищення фінансової стійкості місцевих бюджетів в контексті сталого розвитку. Вісник НУВГП. Економічні науки. 2025 № 2. С.97-109. URL: https://ep3.nuwm.edu.ua/33755/(дата звернення: 23.04.2026).

142. Мельник Л. М. Осадча О. О., Дума В. Л. Податковий потенціал місцевих бюджетів. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2025. № 7. https://doi.org/10.25313/2520-2294-2025-7-11257(дата звернення: 23.04.2026).

143. Мельник Л.М., Кондрацька Н.М., Ляхович О.О. Військові облігації як інструмент фінансування бюджету в умовах воєнного стану. Вісник

НУВГП. Економічні науки. 2025 № 2. С.46-60. URL: https://ep3.nuwm.edu.ua/33742/ (дата звернення: 23.04.2026).

144. Мельник Л.М., Мельник Л.В., Кондрацька Н.М. Проблеми фінансування вищої освіти в умовах сьогодення. Вісник НУВГП. Економічні науки. 2024. № 4, С. 177-189

145. Мельник Л.М., Дума В.Л., Мощич С.З. Податок на прибуток у формуванні доходів бюджету в умовах воєнного стану. Вісник НУВГП. Економічні науки. 2024. № 4, С. 190-201

146. Мельник Л.М., Кондрацька Н.М., Ярута Н.А Проблеми та перспективи управління державним боргом у сучасних умовах. Вісник НУВГП. Економічні науки. 2023 № 4. С.171-181

147. Мельник Л.М., Дума В.Л., Кондрацька Н.М. Роль бюджетної та боргової безпеки у забезпеченні стабільності фінансової системи України. Вісник НУВГП. Економічні науки. 2022.№ 4. С.90-100

148. Larisa Melnyk (2022). Optimization Model of Structural Allocation of Financial Resources in the Pension System of Ukraine. (Оптимізаційна модель структурного розподілу фінансових ресурсів у Пенсійній системі України). / Nataliia Kondratska, Vita Havryliuk, Volodymyr Rudyk and Svitlana Burdeniuk. Review of Economics and Finance, 2022, 20, 216-228. URL: https://refpress.org/ref-vol20-a26/ (дата звернення: 23.04.2026).

149. Давиденко Н.М., Буряк А.В., Давиденко М.А. Вплив зовнішнього державного боргу на фінансову безпекуУкраїни. Український економічний часопис. 2025. Вип.8. с. 22-26. https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/538 (дата звернення: 23.04.2026).

150. Давиденко Н.М., Гордей О.Д., Новицька О.В. Загрози фінансовій безпеці держави в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць Державного податкового університету: електронне наукове видання. 2025. Вип. 1. С. 30 – 37. https://doi.org/10.32782/2617-5940.1.2025.5 (дата звернення: 23.04.2026).

151. Давиденко Н.М., Шепеленко В.Ю. Розвиток фіскальної політики в умовах цифрової економіки. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка". 2025. Вип. № 24. С. 207 – 211 https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.24.21 (дата звернення: 23.04.2026).

152. Davydenko N., Mykhaylichenko M., Titenko Z., Tsiukalo L. External Debt Management in the System of Financial Security of the State. WSEAS Transactions on Business and Economics. 2023. vol. 20, pp. 144-153 https://wseas.com/journals/articles.php?id=7255 (дата звернення: 23.04.2026).

153. Давиденко Н.М., Лісовська А.С. Зарубіжний досвід управління державним боргом та можливості його адаптації в Україні. Український економічний часопис. 2023. Вип.3. с. 32 – 37 https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/331 (дата звернення: 23.04.2026).

154. Melnyk V., Hrebenozhko V. Fiscal Mechanism for Countering Negative Environmental Externalities. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2024. Vol. 11, 4 (Dec. 2024), p.111–121.

155. Мельник В. М., Руденко В.В. Вплив фіскального механізму на інвестиційний розвиток суб'єктів господарювання у країнах ЄС і в Україні. Проблеми економіки. 2022. № 2. 145-162.

156. Мельник В.М., Гребеножко В.О. Фіск в ідеологічних вимірах сталого розвитку. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Серія: Економіка. 2024. Т. 29. Вип. 4(102), 37-42.

157. Мельник В.М., Гребеножко Р.О. Формування фіскальної політики сталого розвитку в Україні. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2025. Випуск 21. Т.2. С. 80-88.

158. Мельник В., Савастєєва О. Бюджетна політика в системі фінансової безпеки. Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту, 2020, №1-2, 74-81

159. Мельник В. М., Сосновська О. О., Житар М. О. Аналіз сучасних домінант кількісного виміру розвитку фінансової архітектури економіки України в розрізі публічних фінансів. Бізнес Інформ, 2020. № 2. 358-370.

160. Мельник В.М., Савастєєва О.М. Ефект синергії в системі реалізації економічної та соціальної функцій держави в частині бюджетоутворення. Інтелект XXI. 2020. №1. 65-70.

161. Мельник В. М., Житар М. О. Банківська система України у функціонуванні фінансового ринку. Проблеми економіки. 2020. №1. 257–266.

162. Мельник В., Руденко В. Інституціональне середовище функціонування фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2020. №1 (16). 8–17.

163. Melnyk V., Shchur R., Tsiupa O. Financial behavior of united territorial communities in the conditions of decentralization reform in Ukraine. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. 2020. №3. Vol.7. 68–77.

164. Мельник В.М., Ломачинська І.А. Фінансова економіка: еволюція та концептуальні основи формування в новій економіці. Держава та регіони. 2020. №6. 165-173.

165. Мельник В.М., Ломачинська І.А. Фінансова архітектура національної економіки: інституційний підхід. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2020. №34. 156-162.

166. Мельник В.М., Руденко В.В. Структурні складові фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021. №17. Т.2. 31-46.

167. Martynenko V., Kovalenko Y., Chunytska I., Paliukh O., Skoryk M., Plets I. Fiscal policy effectiveness assessment based on cluster analysis of regions. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. Vol. 22. No. 7. P. 75–84.

168. Скорик М. О., Харченко І. О. Оцінка бюджетної безпеки України та заходи бюджетної політики щодо її зміцнення. *Український економічний*

*часопис*. 2023. № 3. С. 99–103.

169. Martynenko V., Koliada T., Skoryk M., Sokolova O., Korzh M., Jadallah O. Financial support for the implementation of the sustainable development goals in the context of decentralisation: the case of Ukraine. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2025. № 1 (60). С. 94–110.

170. Martynenko V., Koliada T., Skoryk M., Sokolova O., Korzh M., Jadallah O. Comprehensive assessment of the impact of financial decentralization on the sustainable development of Ukraine's regions in the context of implementing European experience. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2025. № 4 (63). С. 330–342

171. Скорик М. О. Фіскальні стимули та державна підтримка як інструменти фінансового забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. *Економіка та суспільство*. 2026. № 84. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/7623 (дата звернення: 12.04.2026).

172. Прокопенко Н. С., Фененко П. О. Оподаткування зовнішньої торгівлі сільськогосподарських підприємств. Львів : «Ліга-прес». 2013. 192с.

173. Прокопенко Н. С., Гріненко, О. В. Короткова. Податкове стимулювання розвитку агропромислового комплексу України. Монографія. Львів : «Ліга-прес», 2013. – 190 с.

174. Прокопенко Н. С., Дворянінов А. В. Податкові механізми детінізації економіки України: [монографія] / Київ: «Атопол», 2014 . 222 с.

175. Прокопенко Н.,Тимошенко А., Фененко П., Кучерявий А. Адаптація бюджетної системи України до трансформації в економічному середовищі. Економіка і управління. 2021. № 2. С. 87–92.

176. Прокопенко Н.,Тимошенко А., Фененко П., Кучерявий А.Формування бюджетної системи України : реалії та перспективи. Економіка і управління. 2021. № 3. С. 80–94.

177. Прокопенко Н. , Гудзь О., Крейдич І., Головко М., Казак О. Ретроспективний аналіз реформи податкової системи України. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. Том 2, 3 37, 2021. С. 396-405. https://fkd.ubs.edu.ua/index.php/fkd/article/view/3196 (дата звернення: 03.04.2026).

# ДОДАТКИ

## ДОДАТОК А

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

### *Статті у наукових фахових періодичних виданнях України*

1. Дзекунов С.М. Особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інфраструктура ринку.* 2023. № 72. С. 153-158.

DOI: https://doi.org/10.32782/infrastruct72-27

URL: http://www.market-infr.od.ua/uk/72-2023

2. Дзекунов С.М. Види, принципи та особливості бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Економіка та управління.* 2023. №1. С. 101-111.

DOI: 10.36919/2312-7812.1.2023.101

URL: https://cms.economics-management.e-u.edu.ua/uploads/1217_a0a3b98064.pdf

3. Дзекунов С.М. Способи досягнення ефективної бюджетно-податкової політики: адаптація до внутрішніх і зовнішніх змін. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 13. С. 206-215.

DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.13.206

URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4114

4. Дзекунов С.М. Концептуальній підхід до формування ефективної бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Бізнес-навігатор*. 2026. Вип. 2 (85). С. 287-294.

DOI: https://doi.org/10.32782/business-navigator.85-45

URL: https://www.business-navigator.ks.ua/journals/2026/85_2026/47.pdf

### *Публікація розділу у колективній монографії*

5. Прокопенко Н.С., Дзекунов С.М**.** Бюджетна політика України: реалії сьогодення. Стратегія розвитку Києва: сучасні виклики глобалізованого

простору: колективна монографія /за ред.: д.мед.н., проф. С.А. Павловського, д.е.н., проф. О.Ю. Могилевської. КНДУ «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста» за підтримкою Департаменту економіки та інвестицій Київської міської державної адміністрації. Київ. Видавництво ТОВ «Талком». 2025. Розділ 13. С. 316-365. URL: https://ndirom.org/wp-content/uploads/2025/08/Monohrafiia-Stratehiia-rozvytku-Kyiva-zamina.pdf

***Публікації за матеріалами наукових конференцій***

6. Дзекунов С. М. Сутність бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (випуск 74):* матеріали Міжнар. наук. інтер.-конф. (м.Тернопіль, Україна – м.Переворськ, Польща, 6-7 лют. 2023 р.) С. 105-107. URL: http://www.konferenciaonline.org.ua/data/downloads/file_1678480112.pdf

7. Дзекунов С. М. Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів. Міжнародна науково-технічна конференція «ABIA» . ABIA. 2023 URL: https://conference.nau.edu.ua/index.php/AVIA/AVIA2023/paper/view/9357

8. Дзекунов С. М. Методичний аспект визначення ефективності бюджетно-податкової політики в контексті глобалізаційних процесів. *Проблеми та перспективи сучасної науки та освіти :* зб. тез доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. 14-15 верес. 2023 р. Львів, 2023. С. 14-17. URL: http://www.lviv-forum.inf.ua/save/2023/14-15.09/Збірник.pdf

9. Дзекунов С. М. Тренди цифрової трансформації освіти в умовах війни. *Цифрова трансформація в економіці, менеджменті та бізнесі. Проблеми науки, практики і освіти. Том 1. Цифрова трансформація в Україні за умов військового часу :* матеріали XXIX Міжнар. наук.- практ. конф., м. Київ, 30 лист. 2023 р. / редкол.: О. І. Тимошенко та ін. К.: Вид-во Європейського університету, 2024. С. 45-46.

URL: https://irback.e-u.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57803156-e77a-4e83-a2bf-c7da3d89e89b/content

10. Дзекунов С. М. Перспективи розвитку бюджетно-податкової політики України в умовах сучасних викликів. *Фінансовий механізм забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах :* зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конфер. мол. вчених (м. Ірпінь, 22 лют. 2024 р.). Ірпінь, 2024. С. 456-459. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/UNIVERSITET/FAKULTETI%20INSTITUTI/Fakultet%20finansiv%20ta%20cifrovih%20tehnologij/Kafedra%20publicnih%20finansiv/Konferencii/Zbrnik%20tez%20Miznarodnoi%20naukovo-prakticnoi%20konferenccii%20molodih%20vcenih%20Finansovi%20mehanizmi%20zabezpecenna%20vidnovlenna%20ekonomiki%20Ukraini%20v%20sucasnih%20umovah__.pdf

11. Дзекунов С. М. Стратегія досягнення ефективної бюджетно-податкової політики під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників. *Детермінанти відновлення та розвитку України :* зб. матер. ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 28 черв. 2024 р.). URL: https://reicst.com.ua/asp/issue/view/conf_28_06_2024

12. Дзекунов С. М. Складові формування ефективної вітчизняної бюджетно-податкової політики України. *Підвищення ефективності діяльності підприємств харчової та переробної галузей АПК* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ 21-22 лист. 2024 р. Київ : НУХТ, 2024. 226 с. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16a08d6d-8c61-4618-8382-f79fd2f72d83/content

13. Дзекунов С. М. Адаптивна бюджетно-податкова політика як чинник економічної стійкості держави. *Стратегія розвитку України : фінансово-економічний та гуманітарний аспекти (в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення)* : матер. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 жовт. 2025 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Київ, Інтерсервіс, 2025. С. 178-183. URL: https://irb.nasoa.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a9b7cdf3-6e73-479b-8cc2-1d66e78ad790/content

**ДОДАТОК Б**

**ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ**
**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ**
**У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

Юридична адреса: вул. Саєнка Андрія,10, м. Фастів, Київська область,08500,
тел. 0 800 505 780; e-mail: gu@ko.pfu.gov.ua; код згідно з ЄДРПОУ 22933548
Поштова адреса: вул. Варшавська, 3 Б, с-ще Макарів, Київська область, 08001

від 23.12.2025 р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

**ДОВІДКА**
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Дзекунову Сергію Михайловичу, аспіранту ПВНЗ «Європейський університет», у підтвердження того, що представлені результати дисертаційного дослідження «Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування при можливості будуть використані в аналітичній та практичній діяльності Головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

Практичну цінність для роботи Головного управління Пенсійного фонду України у Київській області становлять пропозиції дисертанта щодо удосконалення механізмів наповнення фондів; розширення можливостей залучення джерел фінансування; забезпечення балансування при зростанні соціального навантаження; підготовки аналітичних матеріалів щодо прогнозування обсягів видатків на соціальні виплати; удосконалення підходів до оцінки потреб у бюджетному фінансуванні; врахування глобальних економічних ризиків під час формування.

Результати дослідження сприятимуть підвищенню обґрунтованості управлінських рішень, забезпеченню стабільності державних соціальних виплат, зміцненню системи соціального захисту населення та посиленню ефективності використання бюджетних ресурсів.

**Начальник Головного управління** **Василь ФАТХУТДІНОВ**

Фатхутдінов Василь Гайнулович
КНЕДП ДПС
91B50897C5C105FA26C21945259435F4BDE9351D78FFE2BCF50B2825B3118B7309
09.12.2025

Головне управління ПФУ у Київській області
09.12.2025
1000-0801-8/155648

**ДОДАТОК В**

**ШИРОКІВСЬКА СІЛЬСЬКА РАДА**
**ЗАПОРІЗЬКОГО РАЙОНУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**
вул. Центральна, 1, с. Широке, Запорізький район, Запорізька область, 70413
**фактична адреса та адреса для листування:**
вулиця Розенталь, 7, місто Запоріжжя, 69089
**телефон:** +38 (061) 286 2120 **e-mail:** shyroke.otg@gmail.com **сайт:** shtg.gov.ua
ЄДРПОУ 26013402

Вих. №4157/02/01-01-80 від 29.12.2025 р. На вих_____ від _____ р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Видана Дзекунову Сергію Михайловичу, аспіранту ПВНЗ «Європейський університет», у підтвердження того, що результати дисертаційного дослідження «Бюджетно-податкова політика в контексті глобалізаційних процесів» використані в аналітичній та практичній діяльності державної установи, відповідальної за призначення, фінансування та адміністрування соціальних виплат і державної соціальної підтримки.

У межах дослідження обґрунтовано концептуальний підхід до удосконалення бюджетно-податкової політики України з урахуванням глобалізаційних тенденцій та сучасних викликів. Увагу приділено ролі бюджетної системи у забезпеченні стабільності соціальних видатків, включно з фінансуванням.

У роботі доведено, що ефективна бюджетно-податкова політика є ключовою передумовою стійкого функціонування системи соціальних виплат, адже забезпечує формування достатнього фінансового ресурсу для підтримки соціально незахищених верств населення. В умовах глобалізаційних процесів, нестабільності зовнішнього середовища та впливу воєнних дій необхідною є адаптивність фіскальної системи, зокрема:

– удосконалення механізмів наповнення фондів;
– розширення можливостей залучення джерел фінансування;
– забезпечення балансування при зростанні соціального навантаження.

Наукові положення дослідження використані для:

– підготовки аналітичних матеріалів щодо прогнозування обсягів видатків на соціальні виплати;
– удосконалення підходів до оцінки потреб у бюджетному фінансуванні;
– врахування глобальних економічних ризиків під час формування.

Результати дослідження сприяли підвищенню обґрунтованості управлінських рішень, забезпеченню стабільності державних соціальних виплат, зміцненню системи соціального захисту населення та посиленню ефективності використання бюджетних ресурсів.

Довідка видана для подання до спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації Дзекунова Сергія Михайловича.

Начальник загального відділу Наталія ЗАХАРЧЕНКО

**ДОДАТОК Д**

## Розрахунок парамeнтів кореляційно-регресійної моделі

Д.1 Вихідні дані

| Рік | Видатки (X), млн грн | Дефіцит (Y), млн грн |
|---|---|---|
| 2019 | 1 072 891 | 78 000 |
| 2020 | 1 288 017 | 217 000 |
| 2021 | 1 490 258 | 197 000 |
| 2022 | 2 705 423 | 914 000 |
| 2023 | 4 014 418 | 1 330 000 |
| 2024 | 4 488 319 | 1 500 000 |

Д.2 Формули

$\bar{X} = \Sigma X / n$

$\bar{Y} = \Sigma Y / n$

$b = \Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) / \Sigma(X - \bar{X})^2$

$a = \bar{Y} - b \cdot \bar{X}$

$r = \Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) / \sqrt{(\Sigma(X - \bar{X})^2 \cdot \Sigma(Y - \bar{Y})^2)}$

$R^2 = r^2$

$t = (r \cdot \sqrt{(n - 2)}) / \sqrt{(1 - r^2)}$

Д.3 Результати

Регресійна модель:

Deficit = -345000 + 0,42 · Expenditures

Коефіцієнт кореляції: r = 0,97

Коефіцієнт детермінації: $R^2 = 0,94$

t-критерій: t = 7,9 > tкр = 2,78 → модель статистично значуща

Д.4 Розширена розрахункова таблиця

| Рік | $(X - \bar{X})$ | $(Y - \bar{Y})$ | $(X - \bar{X})(Y - \bar{Y})$ | $(X - \bar{X})^2$ | $(Y - \bar{Y})^2$ |
|---|---|---|---|---|---|
| 2019 | -1 436 330 | -628 000 | 902 012 000 000 | 2 062 034 000 000 | 394 384 000 000 |
| 2020 | -1 221 204 | -489 000 | 597 163 000 000 | 1 491 339 000 000 | 239 121 000 000 |
| 2021 | -1 018 963 | -509 000 | 518 652 000 000 | 1 038 296 000 000 | 259 081 000 000 |
| 2022 | 196 202 | 208 000 | 40 810 000 000 | 38 495 000 000 | 43 264 000 000 |
| 2023 | 1 505 197 | 624 000 | 939 243 000 000 | 2 265 609 000 000 | 389 376 000 000 |
| 2024 | 1 979 098 | 794 000 | 1 571 385 000 000 | 3 917 836 000 000 | 630 436 000 000 |

Суми:

$\Sigma(X - \bar{X})(Y - \bar{Y}) = 4\,569\,265\,000\,000$

$\Sigma(X - \bar{X})^2 = 10\,813\,609\,000\,000$

$\Sigma(Y - \bar{Y})^2 = 1\,955\,662\,000\,000$